

**ODESA
NATIONAL UNIVERSITY
HERALD**
Volume 23, Issue 1(19) **2018**
SERIES
LIBRARY STUDIES
BIBLIOGRAPHY STUDIES
BIBLIOLOGY

**ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**
Том 23, випуск 1(19) **2018**
СЕРІЯ
БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО
БІБЛІОГРАФІЗНАВСТВО
КНИГОЗНАВСТВО

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Library studies, Bibliography studies, Bibliology

Scientific journal

Published twice a year

Series founded in October, 2007

Volume 23, Issue 1(19) 2018

Odesa
ONU
2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

*Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство,
книгознавство*

Науковий журнал

Виходить 2 рази на рік

Серія заснована у жовтні 2007 р.

Том 23, випуск 1(19) 2018

Одеса
ОНУ
2018

Засновник та видавець:

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (головний редактор); В. О. Іваниця, д-р біол. наук (заступник головного редактора); С. М. Андрієвський, д-р фіз.-мат. наук; Ю. Ф. Ваксман, д-р фіз.-мат. наук; В. В. Глебов, канд. іст. наук; Л. М. Голубенко, канд. філол. наук; Л. М. Дунаєва, д-р політ. наук; В. В. Заморов, канд. біол. наук; О. В. Запорожченко, канд. біол. наук; О. А. Іванова, д-р наук із соц. комунікацій; В. Є. Круглов, канд. фіз.-мат. наук; В. Г. Кушнір, д-р іст. наук; В. В. Менчук, канд. хім. наук; М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки; Л. М. Солдаткіна, канд. хім. наук; В. І. Труба, канд. юрид. наук; В. М. Хмарський, д-р іст. наук; О. В. Чайковський, канд. філос. наук; Є. А. Черкез, д-р геол.-мінерал. наук; Є. М. Черноіваненко, д-р філол. наук.

Редакційна колегія серії:

В. М. Хмарський, д-р іст. наук (науковий редактор); М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки (заступник наукового редактора); О. В. Полевщикова, канд. іст. наук (відповідальний секретар); О. А. Бачинська, д-р іст. наук; В. Валецький, д-р габіл.; І. С. Гребцова, д-р іст. наук; О. Б. Дьомін, д-р іст. наук; В. Коцере, д-р філол. наук; В. П. Пружина, заступник директора Наукової бібліотеки; М. Д. Руссев, д-р габіл. історії; Є. М. Черноіваненко, д-р філол. наук; Н. М. Шляхова, д-р філол. наук.

Відповідальний за випуск – В. П. Пружина

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial board of the journal:

I. M. Koval, DrSc (Political Science) (Editor-in-Chief); V. O. Ivanytsia, DrSc (Biology) (Deputy Editor-in-Chief); S. M. Andrievskiy, DrSc (Physico-mathematical Sciences); Yu. F. Vaksmann, DrSc (Physico-mathematical Sciences); V. V. Hliebov, CandSc (History); L. M. Holubenko, CandSc (Philology); L. M. Dunaieva, DrSc (Political Science); V. V. Zamorov, CandSc (Biology); O. V. Zaporozhchenko, CandSc (Biology); O. A. Ivanova, DrSc (Social Communications); V. Ye. Kruhlov, CandSc (Physico-mathematical Sciences); V. G. Kushnir, DrSc (History); V. V. Menchuk, CandSc (Chemistry); M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library, L. M. Soldatkina, CandSc (Chemistry); V. I. Truba, CandSc (Jurisprudence); V. M. Khmarskyi, DrSc (History); O. V. Chaikovskiy, CandSc (Philosophy); Ye. A. Cherkez, DrSc (Geological and Mineralogical Sciences); Ye. M. Chernoiivanenko, DrSc (Philology).

Editorial board of the series:

V. M. Khmarskyi, DrSc (History) (Scientific editor); M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library (Deputy Scientific Editor); O. V. Polevshchikova, CandSc (History) (Executive Secretary); O. A. Bachynska, DrSc (History); W. Walecki, Dr habil.; I. S. Grebtsova, DrSc (History); O. B. Diomin, DrSc (History); V. Kotsere, DrSc (Philology); V. P. Pruzhyna (Deputy Director of the Scientific Library); M. D. Russiev, Dr habil. (History); Ye. M. Chernoiivanenko, DrSc (Philology); N. M. Shlakhova, DrSc (Philology).

Responsible for the issue – V. P. Pruzhyna

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 14854-3825 Р від 08.10.2007 р.

Відповідно до наказу МОН України № 996 від 11.07.2017 р.
науковий журнал «Вісник Одеського національного університету. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство» входить до Переліку наукових фахових видань України (історичні науки)

Затверджено до друку Вченою радою Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова. Протокол № 9 від 29.05.2018 р.

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2018

ЗМІСТ

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Соколов В. Ю. ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ У 1920-Х РР.....	11
---	----

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гребцова І. С. СПІВРОБІТНИЦТВО ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ І НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ У РУСЛІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ: НАПРЯМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	39
Левченко В. В. НОВЫЕ ШТРИХИ К ПРОСОПОГРАФИЧЕСКОМУ ПОРТРЕТУ ОДЕССКОГО УЧЕНОГО-ИСТОРИКА А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛИБА.....	57
Музичко О. Є. ВНЕСОК ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ У РОЗВИТОК ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СПРАВИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	85
Польовик С. М. ОБРАЗ УКРАЇНИ У СВІТІ: АНАЛІЗ АЗІЙСЬКИХ ЗМІ	97
Самодурова В. В. МАЛОВІДОМИЙ МИХАЙЛО ГРИГОРОВИЧ: БІБЛІОТЕКАР, РЕДАКТОР, УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ПУБЛІЦИСТ	107
Шершун Т. М. ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ М. М. ЛАНГЕ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБОВОГО АРХІВНОГО ФОНДУ): ДО 160-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВЧЕНОГО	133

КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ

Великодная А. В. АРХИВАРИУС И БИБЛИОФИЛ АНТОНИЙ МУЧКОВСКИЙ.....	149
Полевщикова Е. В. КНИЖКОВІ ЗНАКИ У ЗІБРАННІ РОМУАЛЬДА ГУБЕ У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ	159

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

Самчук Л. І. СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ В ДЕРЖАВНІЙ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО.....	179
Швецова-Водка Г. Н. НООСФЕРА КАК ОБЪЕКТ БИБЛИОТЕЧНО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ.....	187

РЕЦЕНЗІЇ

Гребцова И. С.

**БИОИСТОРИОГРАФИЯ: ТРАДИЦИИ И НОВАЦИИ В ИЗУЧЕНИИ
ВЫСШЕГО ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ 201**

Прокопенко Л. І.

**РЕЦЕНЗІЯ НА БІБЛОГРАФІЧНИЙ ПОСІБНИК
«З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ ВІДКРИВАЄМО СВІТ»
(ДО 20-РІЧЧЯ КАФЕДРИ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ) 205**

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 208

CONTENTS

ON THE HISTORY OF LIBRARY, BIBLIOGRAPHIC AND PUBLISHING ACTIVITY

- Sokolov V. Iu.**
ACTIVITY OF THE ODESSA LIBRARY ASSOCIATION IN THE 1920'S.11

INFORMATIONAL AND BIBLIOGRAPHIC STUDIES

- Grebtsova I. S.**
**COOPERATION OF THE FACULTY OF HISTORY AND PHILOSOPHY
WITH THE SCIENTIFIC LIBRARY OF ODESSA MECHNIKOV UNIVERSITY
FOR PREPARATION OF STUDENTS-HISTORIANS: DIRECTIONS
AND PROSPECTS 39**
- Levchenko V. V.**
**NEW STROKES TO THE PROSCOPOGRAPHIC PORTRAIT OF THE ODESSA
SCIENTIST-HISTORIAN A. G. GOTALOV-GOTLIB..... 57**
- Muzychko O. E.**
**THE CONTRIBUTION OF SOUTHERN UKRAINIAN HISTORIANS
TO THE DEVELOPMENT OF THE ENCYCLOPEDIA CASE
(THE SECOND HALF OF THE XIX AND EARLY XX CENTURIES)..... 85**
- Polovyk S. M.**
IMAGE OF UKRAINE IN THE WORLD: ANALYSIS OF ASIAN MEDIA 97
- Samodurova V. V.**
**LITTLE KNOWN MYKHAILO HRYHOROVYCH: LIBRARIAN, EDITOR
AND UKRAINIAN MILITARY PUBLICIST 107**
- Shershun T. M.**
**PEDAGOGICAL STUDIES OF N. LANGE (BASED ON PERSONAL ARCHIVES) :
TO THE 160TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF THE SCIENTIST 133**

PRIVATE BOOK COLLECTIONS, EARLY PRINTED AND RARE EDITIONS

- Velikodnaya A. V.**
ARCHIVIST AND BIBLIOPHILE ANTONI MUCZKOWSKI 149
- Polevshchykova E. V.**
**BOOKPLATES IN ROMUALD HUBE COLLECTION IN THE STACKS
OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE ODESSA MECHNIKOV NATIONAL
UNIVERSITY 159**

INNOVATIVE PROCESSES AND LIBRARY STUDIES

- Samchuk L. I.**
**DEVELOPMENT OF ELECTRONIC BIBLIOGRAPHIC TOOLS
IN V. O. SUKHOMLYNSKYI STATE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL
LIBRARY OF UKRAINE..... 179**
- Shvetsova-Vodka G. N.**
NOOSPHERE AS AN OBJECT OF LIBRARY-BIBLIOGRAPHIC RESEARCHES ...187

REVIEWS

Grebtsova I. S.

**BIOHISTORIOGRAPHY: TRADITIONS AND INNOVATIONS IN STUDYING
HIGHER HISTORICAL EDUCATION IN UKRAINE 198**

Prokopenko L. I.

**REVIEW ON BIBLIOGRAPHIC GUIDEBOOK “DISCOVERING THE
WORLD WITH UKRAINE IN HEART” (DEDICATED TO THE 20TH
ANNIVERSARY OF THE DEPARTMENT OF INTERNATIONAL TOURISM
OF THE KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CULTURE AND ARTS) 202**

INFORMATION FOR AUTHORS..... 205

**З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ,
БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 021.6:061.23(477.74-21)''1922/1930''

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130253](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130253)

Соколов Віктор Юрійович,

кандидат історичних наук,

головний бібліотекар

Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого

вул. М. Грушевського, 1, м. Київ, 01008, Україна

тел.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ У 1920-Х РР.

Досліджено історичні, соціально-політичні та культурні чинники діяльності Одеського бібліотечного об'єднання у 1922–1930 рр.; вивчено його організаційну структуру, особливості змісту і сутність роботи, а також значення його діяльності для розвитку бібліотечного будівництва регіону.

Ключові слова: бібліотечні об'єднання, професійні громадські товариства, Одеське бібліотечне об'єднання, 1920-ті рр., Україна, бібліотечна справа, історія бібліотечної справи.

Професійні об'єднання бібліотекарів функціонують у різних країнах світу понад сто років. Бібліотечні асоціації (товариства, об'єднання) – це професійні добровільні громадські організації бібліотекарів, які сприяють розвитку бібліотечної справи і підвищенню професійного рівня бібліотечних працівників. Вони є центрами впровадження і розповсюдження результатів наукових досліджень, сучасних інформаційно-бібліотечних технологій і передового досвіду. Питання розвитку діяльності бібліотечних об'єднань в Україні неодноразово вивчалися як сучасними вітчизняними бібліотекознавцями (праці В. Пашкової, Т. Рубанової, Г. Солоїденко, В. Ступак, Ю. Трач та ін.), так і дослідниками роботи бібліотек 1920-х рр. Наприклад, про особливості створення, організацію та функціонування бібліотечних об'єднань писали І. Вугман, Ф. Доблер, В. Звездін, Л. Коган, М. Осипов, М. Смушкова, Н. Фрідьєва та ін. Актуальність дослідження розвитку діяльності бібліотечних об'єднань 1920-х рр. зумовлена важливістю переосмислення та аналізу роботи громадських професійних організацій працівників книгозбірень у складний період становлення вітчизняного бібліотечного будівництва, коли зазначені професійні товариства, використовуючи демократичні механізми управління бібліотечною справою, впроваджували нові форми організаційної роботи, різноманітні новаторські засоби та методи реалізації професійних завдань. Зокрема, важливе теоретичне і практичне значення має дослідження досвіду діяльності Одеського бібліотечного об'єднання, як одного з провідних і найбільш значущих (поряд з Харків-

ським та Київським бібліотечними об'єднаннями) громадських професійних товариств бібліотечних працівників України 1920-х рр. Діяльність Одеського бібліотечного об'єднання ще в той час привертала увагу таких видатних фахівців і дослідників бібліотечної справи як І. Вугман (1890–1964), Л. Коган (1885–1959), М. Рапопорт (1893–1975) та ін. На жаль, сучасні вітчизняні бібліотекознавці ще недостатньо ґрунтовно досліджували особливості, методи, зміст, форми роботи даного об'єднання та його значення для розвитку бібліотечної справи регіону. Лише окремі аспекти його роботи було розглянуто у працях В. Загоруїка, Г. Солоїденко, Ю. Трач [7; 49–51].

Метою запропонованої статті є дослідження історичних передумов, соціально-політичних, культурних чинників і особливостей діяльності Одеського бібліотечного об'єднання, вивчення його організаційної структури, змісту і сутності роботи протягом всього періоду його функціонування (1922–1930), а також значення його діяльності для розвитку бібліотечного будівництва Одещини та бібліотечної справи в Україні в цілому.

У певні історичні періоди ХХ ст. в Україні професійні бібліотечні організації мали різні найменування. Перша спроба створення професійної асоціації бібліотечних працівників України була зроблена у 1918 р., за часів УНР, коли було прийнято рішення про заснування Всеукраїнського бібліотечного товариства, у написанні статуту якого приймали участь директор Київської міської публічної бібліотеки (нині – Національна парламентська бібліотека України) Л. Лічков (1855–1943), видатний український педагог і бібліотекознавець С. Сірополько (1872–1959) та ін. [35, с. 54]. На превеликий жаль, здійсненню даного рішення завадили політичні та військові події доби національно-визвольних змагань (1917–1921).

З встановленням радянської влади в Україні перед керівними органами бібліотечного будівництва постала проблема методичного забезпечення бібліотек. Певні бібліотечні секції, бібліотечні ради, товариства тощо, почали створювати ще у 1919 р. при губернських, повітових, міських, центральних та інших бібліотеках. У містах регулярно скликалися збори, конференції та семінари бібліотечних працівників, де робітники підвищували свою кваліфікацію, слухаючи лекції, обмінюючись досвідом роботи та ін. На початку 1920-х рр., у період становлення радянської влади, більш поширеною для зазначених професійних організацій була назва «бібліотечні об'єднання», хоча в цей період поряд з об'єднаннями продовжували діяти різні асоціації та товариства бібліотекарів. Бібліотечні об'єднання 1920-х – поч. 1930-х рр. – це громадські професійні організації бібліотечних працівників, що здійснювали переважно координацію діяльності та методичне керівництво бібліотеками певного міста (регіону); професійну підготовку та перепідготовку кадрів; проведення й організацію науково-дослідної, культурно-масової та політосвітньої роботи [47, с. 11]. Виникнувши стихійно, бібліотечні об'єднання знайшли позитивну підтримку зі сторони Головного політико-освітнього комітету (Головполітосві-

ти) Наркомату освіти (Наркомосу) УСРР. У «Положенні про об'єднання бібліотечних працівників на місцях» (1922) встановлювалося обов'язкове членство у бібліотечних об'єднаннях працівників міських бібліотек всіх типів і видів та визначалося їхнє підпорядкування установам політосвіти. Основними факторами, що спричинили появу бібліотечних об'єднань, були дефіцит кваліфікованих бібліотечних кадрів і різке скорочення апарату органів управління бібліотечною справою [43, с. 9–10]. Відповідно сформувалися два основні напрями роботи бібліотечних об'єднань: підвищення кваліфікації кадрів і адміністративно-організаційна робота в галузі бібліотечної справи. На початковому етапі свого розвитку бібліотечні об'єднання були, по суті, єдиним каналом пропаганди і розповсюдження бібліотечних знань, головною професійною школою бібліотекаря-політпросвітника та потужним засобом покращення бібліотечної справи. Основними формами роботи бібліотечних об'єднань були бібліотечні конференції, семінари, гурткові заняття, секційні зібрання, які сприяли підвищенню кваліфікації бібліотечних працівників та більш раціональній організації бібліотечної справи. Бібліотечні об'єднання мали діяти в певній єдності з політикою та завданнями організаційного центру, функції якого покладалися на центральну округову бібліотеку або Кабінет політосвітпрацівника.

Керівними органами бібліотечних об'єднань були загальні збори та президія, що обиралася на певний термін (часто її склад майже не змінювався) [42, с. 60]. За «Положенням про бібліотечні об'єднання» 1924 р., головою президії об'єднання обиралася особа з числа бібліотечних інспекторів або завідувачів центральної округової бібліотеки. Обов'язками президії бібліотечних об'єднань були: керівництво роботою всіх секцій, затвердження планів, допомога бібліотечній інспекції у проведенні політосвітніх заходів тощо. Президія, координуючи роботу секцій, була не тільки керуючим, а й виконавчим органом і слугувала зв'язком між певним об'єднанням та установами Головополітосвіти. Організація секцій у бібліотечних об'єднаннях здійснювалася за трьома напрямками: за об'єктом праці (наприклад, секції з методики роботи, з роботи самоосвіти, з пересувної роботи та ін.), за характером праці або типом бібліотек (секція наукових бібліотек, секція клубних бібліотек та ін.), за національною ознакою (секція єврейська, німецька та ін.). Секційна структура роботи бібліотечних об'єднань була доцільна там, де кількість членів становила більше 10–20 осіб. Невеликі об'єднання повинні були працювати у режимі пленуму. Добре зарекомендували себе такі методи роботи, як гуртки та комісії, що сприяли активізації діяльності членів об'єднання. Комісії з 3–5 осіб готували одну або дві доповіді на місяць, що зачитувалися на пленарній нараді об'єднання. Після розгляду та прийняття відповідного рішення доповідь роздруковували і розсилали у бібліотеки або готували її до читання на міській конференції, яку проводили, як правило, раз на місяць [49, с. 57]. Одночасно створювалися гуртки з вивчення читачів, книги, марксистської літератури, створення плакатів та ін. У кожному бібліотечному об'єднанні, зазвичай, створювався гурток політ-

грамоти і гуртки (секції) з організаційних і методичних питань бібліотечної роботи. Форма доповідей із подальшим обговоренням була незабаром замінена семінарськими заняттями. Навчання в політичному і бібліотечних гуртках проводилося щотижня. Гуртки в середньому складалися з 20–25 осіб [50, с. 27]. Крім того, були щомісячні загальні збори, на яких відбувалися дискусії з питань, що становили інтерес для більшості членів об'єднання. Оскільки спеціальних стаціонарних навчальних закладів для підготовки бібліотечних кадрів в Україні у першій половині 1920-х рр. ще не було, підготовка і перепідготовка професійних кадрів для бібліотечних об'єднань було найважливішою сферою їхньої діяльності. Лише у 1925 р. з відкриттям політико-освітнього факультету при Харківському інституті народної освіти розпочалася планомірна підготовка бібліотечних кадрів [36].

В Україні великі бібліотечні об'єднання діяли у Харкові, Одесі, Києві. У середині 1920-х рр. на території України вони були створені в Артемівську, Євпаторії, Сімферополі, Херсоні, Миколаєві, Кіровограді, Маріуполі та в багатьох інших містах. Всього у зазначений час на теренах радянських республік СРСР було організовано більше 300 бібліотечних об'єднань [34, с. 7]. У різні періоди свого розвитку бібліотечні об'єднання або розширювали, або звужували свої повноваження та форми діяльності, але основними їх завданнями залишалися: налагодження постійного зв'язку працівників бібліотек із установами Наркомосу; координація бібліотечної роботи; обмін досвідом між бібліотекарями та встановлення виробничих зв'язків між бібліотеками; спільне опрацювання питань практичної діяльності бібліотек та методів бібліотечної роботи; вирішення проблем з підвищення кваліфікації бібліотекарів, а також професійних питань щодо встановлення норм праці та нарахування зарплати.

Загалом, на початку 1920-х рр. розвиток бібліотечної справи і всього культурного будівництва в Україні був у занепаді, що було викликано наслідками громадянської війни і важким економічним становищем. Про важкі часи початку 1920-х рр. для бібліотек Одещини видатний історик, бібліотекознавець та літературознавець, директор одеської Центральної міської бібліотеки ім. Жовтневої революції (нині – Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Грушевського) Лев Рудольфович Коган (1885–1959) у статті «Библиотечная работа в Одесской губернии» у 1924 р. писав наступне: «Важкі 1919–1921 роки, коли бібліотеки стихійно росли і майже відразу стихійно гинули, коли без плану і сенсу перекидалася з місця на місце величезна кількість книг, коли десятками засновувались «робітничі» бібліотеки, які заповнювалися книгами, відібраними у буржуазії – дуже красивими, у прекрасних обкладинках, але зовсім робочому непотрібні. Дані роки наклали тяжкий відбиток на бібліотечне життя Одещини. Оздоровлення її почалося 1922 року» [13, с. 170–171]. Такий стан розвитку бібліотечної справи був характерним не тільки для Одещини, а для більшої частини регіонів тогочасної України, коли відбувалася націоналізація земських, реквізиція та конфіскація приватних книгозбірень,

ліквідація народних бібліотек різноманітних комітетів, товариств та ін., за рахунок яких збільшувалася мережа бібліотек Наркомосу УСРР. Наприкінці 1922 р. на території Одеської губернії діяло 444 стаціонарні бібліотеки, зокрема 289 сільських, 74 районних і 81 міська [7, с. 16].

У 1922–1923 рр. більшовицька влада почала вживати певні заходи щодо розвитку бібліотечної мережі і посилення політичної ролі бібліотек. У середині 1922 р. в Україні існувала певна мережа бібліотек, до якої входили декілька груп книгозбірень. Найбільші за своїми книжковими фондами бібліотеки УСРР належали до групи державних: центральні губернські бібліотеки; центральні бібліотеки повітових міст і районні бібліотеки губернських міст (з фондом понад 5000 тт.) [36]. З 1923 р. бібліотечне будівництво в Україні набуло більш інтенсивного характеру, збільшилась кількість бібліотек, стала більш якісною їхня робота. Протягом зазначеного року бібліотечна мережа України зросла з 3726 до 5154 книгозбірень [8, с. 94].

В Одесі із затвердженням радянської влади у 1920 р. перед бібліотечним відділом Губполітосвіти виникла потреба в координації діяльності роботи міських бібліотек. Деякий час координаційні функції виконувала щотижнева нарада директорів бібліотек при завідуючому бібліотечним відділом. Згодом нарада перетворилася у постійно діючу бібліотечну раду. Одночасно відбувалися збори майже всіх бібліотечних працівників міста, що розглядали питання зарплати (на початку 1920-х зарплата бібліотекарів становила менше платні вчителя), тарифікації, нормативів праці тощо, оскільки до 1925 р. (до створення бібліотечної комісії при правлінні міських профспілок) відношення з керівними органами профспілки Робос (Робітники освіти) бібліотечних працівників системи політосвіти (масових бібліотек) були досить складними, майже – ворожими, оскільки профспілка мало звертала уваги на виробничі проблеми та матеріальне становище бібліотекарів.

Розгортаючи свою діяльність, бібліотечний відділ Губполітосвіти для посилення зв'язку з бібліотечними працівниками проводив конференції та семінари, на яких вирішували організаційні проблеми, питання підготовки та перепідготовки кадрів тощо. Для вирішення адміністративних завдань на загальних зборах почали обирати президію бібліотечної ради, головою якої (як, часто, і загальних зборів) був бібліотечний інспектор Губполітосвіти. Потреба у поглибленні та розширенні діяльності бібліотечної ради викликала утворення при ній чотирьох секцій, які майже відразу почали активно працювати, окрім секції бібліографічної роботи, яка була під керівництвом працівників наукових бібліотек і працювала недостатньо ефективно [12, с. 57]. Одночасно з роботою секцій бібліотечної ради частина працівників книгозбірень для вирішення професійних питань культурно-освітньої роботи спробувала організувати бібліотечне об'єднання при профспілці Робос. Отже, на початку 1920-х рр. деякий час існувало і виконувало паралельно одні й ті самі функції дві громадські професійні бібліотечні організації – бібліотечна рада та об'єднання при

профспілки Робос, які, звичайно, незабаром, почали конкурувати між собою. У травні 1922 р. така своєрідна боротьба завершилася перемогою бібліотечної ради при Губполітосвіті, оскільки вона об'єднувала більше 200 працівників стаціонарних і пересувних книгозбірень, а бібліотечне об'єднання при профспілці налічувало лише декілька десятків членів [12, с. 58]. До того ж, бібліотечна рада більше спиралася у своїй діяльності на бібліотечну інспектуру та матеріально-технічну базу Центральної міської бібліотеки ім. Жовтневої революції (з 1924 р. – Центральної губернської бібліотеки), що дозволяло розпоряджатися їй певними коштами та проводити цікаву культурно-освітню роботу. Отже, з другої половини 1922 р. секції бібліотечної ради при підтримці бібліотечного відділу Губполітосвіті почали працювати більш ефективно. Саме з вищенаведеного року бере свій початок Одеське бібліотечне об'єднання [12, с. 61]. Як зазначає вітчизняна дослідниця бібліотечних асоціацій Г. Солюденко, Одеське бібліотечне об'єднання почало планомірно працювати з жовтня 1922 р. [48, с. 51]. До складу об'єднання входили працівники майже всіх бібліотек міста [49, с. 54]. За відомостями Л. Когана, ініціатива створення Одеського бібліотечного об'єднання належала вищезгаданий Центральній міській бібліотеці ім. Жовтневої революції, яка у першій половині 1920-х рр., постійно розширяючи бібліотечну справу в Одесі й окрузі, за невеликий період реорганізацій збільшила свій фонд майже до 80 тис. тт., що дозволило книгозбірні стати центром бібліотечної діяльності міста та округу [11, с. 50]. В Одесі дана книгозбірня організувала пересувний фонд, який обслуговував не тільки міські фабрики й заводи, а й волосні бібліотеки. Поступово вона стала певною школою професійної майстерності для бібліотекарів та набула значення методичного центру [9]. Про складну історію розвитку даної бібліотеки може свідчити, приміром, зміна лише одних назв книгозбірни: у 1875 р. Товариство прикажчиків-євреїв Одеси заснувало громадську бібліотеку, яку у 1893 р. було названо на честь її засновника – Бібліотека Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв м. Одеси імені Самсона Львовича Бернфельда [30]; у 1920 р. вона була націоналізована та перетворена на Центральну Комунальну бібліотеку, яку у цьому ж році було названо Центральною міською бібліотекою; у 1922–1924 рр. книгозбірня існувала як Центральна міська бібліотека ім. Жовтневої революції (у 1922 р. її фонд становив 25 тис. книг); у 1924–1925 рр. вона мала назву – Центральна губернська бібліотека (більше 75 тис. книг), а після об'єднання з Центральною робочою бібліотекою (наприкінці 1925 р.) – Центральна округова робітничо-селянська бібліотека (фонд – більше 150 тис. книг, середня відвідуваність у 1927 р. складала 1600 осіб у день) [7, с. 21–22; 44]. У 1932–1937 рр. зазначена установа називалася – Одеська обласна робітничо-селянська бібліотека; у 1937–1941 рр. – Одеська обласна робітничо-селянська бібліотека ім. В. І. Леніна; у 1942–1944 рр. – Центральна міська бібліотека (під час окупації); у 1944–1966 рр. – Одеська обласна бібліотека ім. В. І. Леніна; у 1966–1985 рр. – Одеська обласна наукова бібліотека ім. В. І. Леніна; у 1985–

1998 рр. – Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. І. Леніна; з липня 1998 р. і до нині – Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Грушевського [44].

З 1924 р. Центральна губернська бібліотека Одеси, що виконувала функції бібліотечної інспектури політосвіти і була зацікавлена у підтримці та розвитку зв'язків із центральними округовими бібліотеками губернії, видавала «Бюлетень Одеського бібліотечного об'єднання» (Одеса, 1924–1926), у підготовці і поширенні якого приймали участь члени даного об'єднання. У 1924 р. зазначене періодичне видання створювалося у невеликій кількості примірників на друкарській машинці і надсиалося тільки округовим бібліотекам [2, с. 164]. «Бюлетень» викликав зацікавленість працівників багатьох бібліотек не тільки у місті, а й далеко поза його межами. Для поширення досвіду роботи Одеського бібліотечного об'єднання за межами губернії, Головополітосвіта України запропонувала видавати з 1925 р. зазначений бюлетень типографським способом у більшій кількості примірників вже від імені Одеського бібліотечного об'єднання, а не Центральної губернської бібліотеки [15, с. 78]. Для даної справи вона надала Одеському бібліотечному об'єднанню певні кошти. «Бюлетень» відразу набув ще більшої популярності серед бібліотекарів усієї країни, оскільки сприяв обміну досвідом та певними новаціями бібліотечної роботи, знайомив із цікавими методичними розробками, інформував про новини бібліотечної справи. Проте, у 1925–1926 рр. «Бюлетень Одеського бібліотечного об'єднання», ще мав певні фінансові труднощі, виходив нерегулярно і, відносно попиту, невеликим накладом [24, с. 10]. Здебільшого, його матеріали розкривали питання розвитку бібліотечного будівництва Одещини; методичної роботи бібліотек міста; організації та роботи бібліотечних об'єднань, зокрема – Одеського; вивчення читачів і читання; знайомили зі змістом інструкцій, планів, протоколів, звітів, інформаційних повідомлень тощо. Деякі статті виходили на певний рівень теоретичних узагальнень.

Першим керівником вищезгаданої бібліотеки, що за кількістю книг була другою книгозбірнею в місті, протягом 1920–1927 рр. був, як вже зазначалося, Л. Коган, який до революції 1917 р. приймав активну участь в єврейському національному русі Одеси та очолював бібліотечний комітет Товариства прикажчиків-євреїв, а після встановлення радянської влади в Одесі (1920) керував бібліотечним відділом Губполітосвіти. Культурно-освітня та бібліотечна діяльність Л. Когана на початку 1920-х рр. мала важливе значення в організації бібліотечної справи Одеси, а надалі – і в країні в цілому. Зокрема, в організацію та розвиток Одеського бібліотечного об'єднання Л. Коган зробив свій вагомий внесок, про що можна стверджувати, аналізуючи зміст його статей, що були присвячені бібліотечному будівництву в Одесі та діяльності даного об'єднання у 1920-х рр. [7, с. 20; 11–23]. За споминами сучасників, Лев Рудольфович майстерно викладав історико-філологічні дисципліни в одеських навчальних закладах і був талановитим оратором. Окрім викладацької та організаторської

діяльності Л. Коган активно займався науково-дослідною роботою: у 1920-х – на поч. 1930-х рр. було надруковано низку його праць з історії західноєвропейської та російської літератури, ряд статей, посібників та монографій з бібліотечної справи та бібліотекознавства, зокрема у 1924 р. в Одесі вийшла друком його ґрунтовна праця «Десятичная классификация» [11–23].

На рубежі 1923–1924 рр. в Одесі діяло 43 стаціонарні бібліотеки [13, с. 170]. Як вже зазначалося, у даний час бібліотекарі Одеси були об'єднані у бібліотечну раду, яка складалася з чотирьох секцій: методології бібліотечної політосвітроботи; бібліотечної самоосвіти; дитячого читання та бібліографічної секції. Засідання секцій відбувалися систематично один раз на два тижні. На них приймали участь від 60 до 90 осіб [13, с. 172]. Робота в секціях відбувалася на високому професійному рівні. Обговорення більшості питань, що розглядалися на секціях, завершувалися, як правило, практичними висновками, що незабаром втілювалися у бібліотечній роботі. Поступово до роботи секцій залучалися представники інших громадських і державних установ. Так, наприклад, на секцію дитячого читання часто запрошували шкільних вчителів. Члени секцій бібліотечної ради проводили певну роботу і серед представників національних меншин. Бібліотечна рада періодично збирала загальноміські конференції, у яких також приймали участь бібліотекарі військових підрозділів Червоної армії, з якими міські цивільні бібліотекарі підтримували постійні професійні стосунки. До 1924 р. Одеська бібліотечна рада при політосвіті підготувала групу молодих бібліотекарів для роботи в клубах, культкомісіях та профспілкових бібліотеках [12, с. 55].

У другій половині 1924 р. бібліотечна рада при політосвіті була перейменована в Одеське бібліотечне об'єднання згідно з відповідним положенням Головополітосвіту України. З цього часу розширилися зв'язки даного об'єднання з іншими подібними об'єднаннями губернії, що були створені в усіх округових містах. У першій половині 1920-х рр. в Одеській губернії добре себе зарекомендували бібліотечні об'єднання не тільки в Одесі, а й у Херсоні, Зінов'євську (нині – Кропивницький), Миколаєві, Первомайську та інших містах. За рівнем організаційної роботи та практичним підходом до вирішення питань, за згуртованістю бібліотечних працівників бібліотечні об'єднання Одещини в порівнянні з іншими губерніями займали одне з провідних місць в Україні [15, с. 76]. Найбільш активними вони були в Одесі та Херсоні.

У середині 1920-х рр. Одеське бібліотечне об'єднання, до якого входили представники від різних типів і видів книгозбірень міста, успішно здійснювало координацію діяльності бібліотек регіону. Члени об'єднання систематично проводили загальноміські та губернські (після розформування губерній – округові) бібліотечні конференції, на яких розглядалися проблеми підвищення загального розвитку та професійного рівня бібліотекарів, їхньої самоосвіти; створювали різноманітні тематичні книжкові виставки; організовували пересувні бібліотеки; надавали методичне забезпечення бібліотекам регіону [12, с. 59].

Як правило, щорічно вони організовували 3–4 міські конференції та одну – губернську (з 1925 р. – округову, оскільки губернії було ліквідовано, а замість них утворено 41 округ). На міській бібліотечній конференції обиралася президія бібліотечного об'єднання, в якому окрім бібліотечних працівників були представники з Губполітосвіти, Робосу тощо. Цікаво, що при президії працювала комісія з боротьби з несумлінними абонентами, завдяки діяльності якої до бібліотек міста у 1925 р. було повернуто 1426 книг [23, с. 75]. Члени Одеського бібліотечного об'єднання укладали тематичні та предметні каталоги та картотеки, які у друкованому вигляді поширювали серед бібліотечних працівників сільських книгозбірень із метою надання допомоги у комплектуванні фондів; проводили наукові дослідження щодо вивчення читачів різних категорій (робітників, службовців, інтелігенції, селян, комсомольців, жінок тощо), ролі книги як джерела знань, особливостей бібліотечної роботи з дітьми та ін. З 1924–1925 рр. члени об'єднання більш систематично, ніж у попередній час, здійснювали практичну допомогу книгозбірням губернії, методичне керівництво бібліотеками регіону, підготовку та перепідготовку бібліотечних працівників, науково-дослідну роботу в галузі бібліотекознавства.

Наприкінці 1924 р. в Одеському бібліотечному об'єднанні діяло вже шість секцій: секція вивчення читача; секція вивчення книги; секція роботи з дітьми; секція бібліотечної самоосвіти; секція політосвітрова (методичної роботи) та секція з пересувної роботи [12, с. 59]. Так, наприклад, секція з пересувної роботи провела два семінари, кожний з яких мав 25 занять. За допомогою учасників даних семінарів було проведено дослідження читацьких інтересів молоді [19, с. 90]. Члени секції політосвітрова (методичної роботи) у 1924 р. підготували цікаву виставку, присвячену смерті В. І. Леніна у контексті розвитку ідей марксизму-ленінізму у взаємозв'язку з суспільним розвитком Росії. На зазначеній виставці були представлені книги, репродукції, майстерно виконані цитати і уривки з творів, інформаційні та пояснювальні тексти, різноманітні речові та письмові документи. У наступному, 1925 р., члени секції підготували значну кількість пересувних книжкових виставок, що були присвячені 100-річчю повстання декабристів, 20-річчю революції 1905 року та іншим суспільно-політичним і літературознавчим подіям (здебільшого, історико-революційної тематики) [39, с. 134]. При секціях працювали тимчасові та постійно діючі гуртки та комісії, як наприклад, гурток працівників єврейських бібліотек, що пізніше перетворився на окрему єврейську секцію. З певними перервами працювала окрема українська секція. Діяльність секцій та кількість їх членів була нерівномірною: одні секції мали розгалужені напрями роботи, інші – обмежені. Наприклад, діяльність єврейської секції полягала, здебільшого, у перегляді та анотуванні нових єврейських видань [19, с. 90]. Взагалі, організаційна структура секцій кожного року дещо змінювалася. Так, у 1925 р. в Одеському бібліотечному об'єднанні працювали такі секції: секція політосвітрова; секція бібліотечної самоосвіти; секція роботи з дітьми; секція з вивчення біб-

ліотечного побуту та виробництва; секція наукових бібліотечних працівників (була досить млявою, за рік провела всього два засідання) та українська секція [23, с. 75]. Секція з вивчення бібліотечного побуту та виробництва була створена з причин певних недоліків роботи профспілок у вирішенні виробничих проблем бібліотекарів. Поява даної секції викликала незадоволення керівництва Робосу. Невдовзі профспілка організувала при своєму правлінні спеціальну бібліотечну комісію для вирішення відповідних виробничо-побутових завдань. Щоб запобігти паралелізму в роботі секція з вивчення бібліотечного побуту та виробництва передала свої функції новоствореній комісії та припинила свою діяльність.

Зусиллями членів Одеського бібліотечного об'єднання у 1925 р. було організовано Кабінет бібліотекаря, який розташувався у Центральній губернській бібліотеці. Кожна бібліотека міста для зазначеного Кабінету надала свої матеріали з політосвіти та бібліотечної справи. Матеріали були розподілені на 10 відділів: організація роботи бібліотек і бібліотечної мережі; робота бібліотечного об'єднання, підготовка та перепідготовка бібліотечних робітників (тут було зібрано матеріали з організації Одеського бібліотечного об'єднання, його звіти, матеріали міських та губернських конференцій, гуртків, секцій, семінарів); бібліотечна техніка; пропаганда книги; робота з читачем; робота з газетою; довідкова робота; робота з дітьми; клубні та пересувні бібліотеки; бібліотечна робота на селі [37, с. 88–91]. У Кабінеті бібліотекаря, як невід'ємної частини Кабінету політосвітпрацівника, Одеське бібліотечне об'єднання знайшло своє постійне місцеперебування.

З 1925 р. Одеське бібліотечне об'єднання все більше уваги приділяло питанням методичної роботи, отже і діяльність відповідної секції посилилась і стала більш вагомим. У середині даного року секція політосвітроботи була перетворена на секцію методичної роботи, в якій приймали участь 11 осіб. Члени секції опрацьовували плани всіх семінарів, а також плани на 1926 р.; підготували матеріали з обліку читацьких інтересів на селі; склали декілька розділів до видання «Пам'ятки селянського бібліотекаря»; розробили певну методику з голосного читання та розповсюдження книг на селі та ін. Багато часу вони приділяли організації Кабінету бібліотекаря. Проте, за положенням про Кабінети політосвітпрацівника, при них обов'язково повинні були працювати бібліотечні секції. Таким чином, знову виникала загроза існування певного паралелізму в роботі, а саме – секції методичної роботи бібліотечного об'єднання та бібліотечної секції при Кабінеті політосвітпрацівника. Невдовзі бібліотечна інспектура Губполітосвіти прийшла до висновку не створювати нової бібліотечної секції при Кабінеті політосвітпрацівника, а її функції передати бібліотечному об'єднанню, що дало можливість Кабінету бібліотекаря та об'єднанню постійно отримувати на методичну роботу певні кошти (від асигнування Кабінету політосвітпрацівника – до 2000 крб. на рік та з бюджету Центральної губернської бібліотеки – 1800 крб. на рік) [12, с. 60].

Протягом 1925–1926 рр. президія Одеського бібліотечного об'єднання, що складалася з 17 осіб, здійснюючи постійний зв'язок членів об'єднання з бібліотечним відділом Політосвіти, коментуючи інструкції, положення, завдання та плани з розвитку бібліотечної справи регіону, провела 21 засідання, тобто збиралася майже двічі на місяць [19, с. 90]. Президія здійснювала також керівництво роботою секцій, затверджувала їх плани, заслуховувала звіти. Загалом, за період 1924–1925 рр. було проведено 152 засідання президії, секцій, гуртків, комісій та три конференції, які були присвячені розвитку бібліотечної роботи на селі, у місті та організаційним питанням Одеського бібліотечного об'єднання. На кожному засіданні президії були присутні, разом з її членами, від 70 до 90 осіб. На трьох конференціях прийняли участь більше 600 бібліотекарів, працівників клубів та ін. [50, с. 27]. Членами президії було також організовано і проведено три трьохтижневих семінари: для сільських бібліотечних працівників, для жіночих організацій губернії та для демобілізованих червоноармійців. Значну частину організаційної роботи президії займали підготовка і проведення членами Одеського бібліотечного об'єднання дослідження з вивчення читання та читацьких інтересів, результати якого було опубліковано у фаховій періодиці.

Члени Одеського бібліотечного об'єднання плідно попрацювали над створенням низки тематичних та предметних каталогів. Так, наприклад, сюжетно-тематичний каталог художньої літератури XIX–XX ст. було створено із зазначенням книг за ступенем доступності. Завдяки особистому доробку Льва Рудольфовича Когана (1885–1959) з даної праці було виділено окремо рекомендаційний каталог для села, а завдяки зусиллям завідуючої відділом рідкісних книг та рукописів Одеської державної публічної бібліотеки (нині – Одеська національна наукова бібліотека) Марії Володимирівні Рапопорт (1893–1975) було виокремлено предметний каталог для села. У друкованому вигляді зазначені каталоги для села мали 130 сторінок тексту. Наступний предметний каталог з методичної роботи Кабінету політосвітпрацівника мав описи більше трьох тисяч книг. Ще один предметний каталог, що був створений силами членів Одеського бібліотечного об'єднання (робота А. І. Грінштейн), був присвячений бібліотекознавству. Каталог критичних статей та рецензій про нову художню літературу було створено завдяки зусиллям М. І. Харджиєва та С. А. Енгельштейн. Зазначені каталоги користувалися значною популярністю серед одеських бібліотекарів при комплектуванні книгозбірень та формуванні пересувних фондів бібліотек [12, с. 61]. Взагалі, члени Одеського бібліотечного об'єднання значну увагу приділяли розвитку пересувних бібліотек та підвищенню ефективності роботи сільських бібліотек. За перше півріччя 1925 р. за допомогою бібліотечного відділу Головополітосвіти ними було передано до сільських бібліотек більше 65 тис. книг, що дорівнювало приблизно кількості книг переданих у 1923–1924 рр. [15, с. 72]. Кількість пересувних біб-

ліотек на Одещині, фонд яких часто нараховував до 50 книг, становила приблизно 1000 книгозбірень.

У січні 1925 р. при Одеському бібліотечному об'єднанні було утворено окрему українську секцію, що мала своїм завданням ознайомлення одеських бібліотекарів та читачів з розвитком української культури. У зазначеній секції було організовано декілька курсів з різних галузей українознавства, було проведено низку доповідей, лекцій, творчих вечорів, книжкових виставок українських видань, які викликали неабияке зацікавлення одеських бібліотекарів [51, с. 164]. Українська секція організувала у березні 1925 р. виставку «Історія української книги та друку», що тривала понад двох тижнів. На виставці було представлено видання XVI–XVIII ст., унікальні цінні та рідкісні видання. Окрім того, було представлено окремі розділи виставки, присвячені виданням творів Тараса Шевченка (до речі, виставка була відкрита у день його народження), виданням з графіки («отдел Народного лубка»), іноземним виданням та окремо – періодичним виданням. За винятком особливо цінних видань, що знаходилися під склом, решта книг була доступна відвідувачам, завдяки чому виставка перетворилася у велику читальню, оскільки багато з тих, хто приходив на виставку із зацікавленням читали книги з експозиції протягом декількох годин.

У середині 1920-х рр. активно проводилася українізація сільських (значно менше – міських) бібліотек. Від бібліотекарів вимагалось гарне знання української мови. Проте, поряд з певними успіхами українізації в окремих районах Одеської губернії, в цілому, на Одещині попит на українську книгу був невеликий, оскільки доросле населення отримало раніше початкову освіту російською мовою, а діти, що навчалися в українських школах не мали в достатній кількості навчальних і художніх книг національною мовою. Отже, члени української секції об'єднання організовували також групи з вивчення української мови та літератури, творчо проводили літературні вечори, що були присвячені розвитку вітчизняного письменництва, а також знайомили читачів з новими виданнями українською мовою [15, с. 77–78].

Силами членів української секції Одеського бібліотечного об'єднання та Українського бібліографічного товариства в Одесі, що було утворено у 1925 р., протягом чотирьох місяців було складено «Короткий російсько-український словник бібліотечної термінології» (укладачі: Б. Комаров, Р. Волянський, Е. Каменська, Л. Коган, Л. Жислін), що мав більше тисячі спеціальних термінів [26; 49, с. 55; 50, с. 27]. Зазначений словник було опубліковано у 1926 р. на сторінках декількох номерів «Бюлетеня Одеського бібліотечного об'єднання» [26].

Діяльність секції роботи з дітьми Одеського бібліотечного об'єднання у 1925 р. була сконцентрована на вивченні дитячих видань та їх рецензуванні (всього було складено 64 рецензії); на створенні анотацій на нові публікації творів дитячої літератури; на складанні тематичних каталогів одеських видань; на співбесідах з дітьми; на ознайомленні педагогів з новою дитячою літературою; на організації зустрічей з вчителями тощо [15, с. 77]. Члени секції роботи

з дітьми провели протягом року 15 пленарних засідань, організували у Будинку освіти спеціальний вечір для педагогів про читацькі інтереси дітей та про основні форми роботи з книгою. Вони також активно співпрацювали з Інститутом дитячого читання в Москві, для якого виконали низку науково-дослідних робіт [23, с. 76]. За запрошенням членів дитячої секції директор зазначеного Інституту А. К. Покровська завітала до Одеси та провела семінар для бібліотекарів дитячих бібліотек. Члени секції створили свій відділ в Кабінеті бібліотекаря, а також гурток оповідача, де заслуховували та обговорювали доповіді лекторів. У 1925 р. гурток оповідача провів 14 доповідей за такими темами: «9-те січня», «Паперове виробництво», «Історія письма», «Історія ілюстрацій» та ін. Члени секції роботи з дітьми організували також діапозитивний гурток, який зробив діапозитиви для чотирьох святкових зустрічей, проведених у дитячих читальнях; здійснив дослідження запитів дітей-читачів, за яким було встановлено, що при виборі книг діти керувалися, здебільшого, порадами бібліотекарів та своїх товаришів.

Члени секції бібліотечної самоосвіти Одеського бібліотечного об'єднання, на прикладі вивчення читацьких інтересів однією з міських бібліотек, організували спеціальний науковий гурток (з 15-ти найбільш кваліфікованих бібліотекарів міста) з проведення дослідів з експериментальної психології та впровадження її методів у бібліотечній практиці. Гурток працював у спеціальній лабораторії при Одеському університеті під керівництвом доктора психологічних наук, професора Давида Елькіна (1895–1983) [15, с. 77]. У 1925 р. члени гуртка з вивчення бібліопсихології провели 20 зібрань, що були присвячені питанням вивчення впливу книги та читання на людину. Про активну і високо кваліфікаційну науково-дослідну діяльність даної секції свідчить також той факт, що на прохання деяких її членів, які добре володіли іноземними мовами, Кабінет бібліотекаря замовляв із-за кордону новітні праці з бібліотечної справи і бібліотекознавства.

У 1925 р. члени секції бібліотечної самоосвіти провели також шість бесід із психології творчості у царині художнього слова, п'ять бесід із природознавства, чотири – з історії книги у «Музеї книги», що був створений у 1922 р. в Одеській державній публічній бібліотеці, дві бесіди – з читання та аналізу науково-популярних книг [19, с. 90–91]. Члени секції провели також два семінари з питань класифікації (окремо – для початківців та фахівців) та прочитали доповіді про формування предметного каталогу; про гігієну читання; про розвиток бібліотечної справи у Німеччині, а також організували обговорення праці видатного німецького бібліотекознавця Вальтера Гофмана (1879–1952) «Теория и практика библиотечного дела» (Л., 1924), який вважав, що бібліотека не може бути нейтральною просвітницькою установою, яка б не слугувала певним політичним та релігійним цілям. В. Гофман вважав, що бібліотека повинна мати книжкове ядро фонду, очищеного від «низкопробної» літератури.

При секції бібліотечної самоосвіти Одеського бібліотечного об'єднання була організована децимальна комісія (тобто з класифікації УДК), що надавала відповідні консультації для бібліотекарів міста та систематично приймала участь в індексуванні книг, що друкувалися в Одесі. Серед членів комісії були: Л. Коган (голова), Р. Вельбель, І. Горовіц, Л. Каспін, Г. Магазаник, М. Рапопорт, М. Яхац та ін. У 1924 р. дана комісія збиралася кожного тижня у неділю об 11-ій годині ранку в приміщенні Центральної губернської бібліотеки [31, арк. 1–8]. Про інтенсивність роботи членів децимальної комісії свідчить той факт, що тільки у першій половині 1925 р. вони провели 12 засідань та декілька семінарів (для початківців бібліотекарів-класифікаторів), що відвідували майже три десятка осіб протягом чотирьох місяців.

Члени секції бібліотечної самоосвіти активно займалися підвищенням професійної кваліфікації працівників бібліотек, підготовкою та перепідготовкою бібліотечних кадрів. Так, наприклад, силами секції при робітничій бібліотеці було організовано гурток робітників, що вивчали роботу пересувних бібліотек та втілювали знання на практиці при виїздах на фабрики та заводи міста. Гурток нараховував 20 осіб та працював щонеділі по чотири години за навчальним планом 1924–1925 рр. під керівництвом бібліотекаря Одеської державної публічної бібліотеки А. Я. Раскіна (1903–?) [15, с. 78]. Всі члени гуртка захоплювалися бібліотечною справою та ставали гарними помічниками бібліотекарів.

Секція бібліотечної самоосвіти налагодила міцні стосунки з Інститутом бібліотекознавства в Москві. Так, наприклад, за ініціативою членів секції у 1925 р. в Одесі було проведено семінар-конференцію видатного українського та російського бібліотекознавця та бібліографа Любові Борисівни Хавкіної (1871–1949), яка з 1920 р. очолювала Кабінет бібліотекознавства в системі Головної науки, що був реорганізований у 1924 р. у Науково-дослідний інститут бібліотекознавства при Публічній бібліотеці СРСР імені В. І. Леніна в Москві. Семінар, який тривав з 15 по 19 березня, відвідали більшість бібліотекарів Одеси, працівники видавництва, освіти, студенти міста та ін. Серед основних тем доповідачки були «Раціоналізація бібліотечної роботи» та «Класифікація та аналіз методів політико-просвітницької роботи». Л. Хавкіна прочитала також публічну лекцію на тему «Бібліотеки раніше і тепер на Заході і в Росії». Доповіді Л. Хавкіної викликали значну зацікавленість слухачів та поставили перед членами секції Одеського бібліотечного об'єднання багато нових завдань, зокрема тих, що були пов'язані з науковою організацією праці при роботі з книгою та читачами [38, с. 9–10; 45, с. 164].

За запрошенням членів секції бібліотечної самоосвіти Одеського бібліотечного об'єднання російський бібліотекознавець і бібліограф Олександр Олександрович Покровський (1879–1942) провів з одеськими бібліотекарями декілька занять на такі теми: «Раціоналізація бібліотечної роботи»; «Комплектування бібліотек»; «Художня література та робота з нею»; «Робота з науково-популярною книгою». Крім того, він прочитав лекцію про необхідність

читання та методичу аналізу романів [33, с. 82]. У своїх лекціях та доповідях О. Покровський стверджував, що в центрі діяльності роботи з книгою і науки про неї повинна бути бібліотека, на яку повинні орієнтуватися всі галузі, що пов'язані з книгою – від книжкової справи до екскурсійної. Окрім того, під керівництвом О. Покровського в Одеській державній публічній бібліотеці було проведено семінар з підвищення кваліфікації бібліотекарів. Ще один семінар, що був присвячений проблемам організації предметного каталогу, тут же було проведено під керівництвом видатного українського бібліотекознавця Бориса Осиповича Боровича (Фінкельштейна) (1883–1938). Загалом, секція бібліотечної самоосвіти у 1925 р. провела 10 пленарних засідань, на яких було заслухано доповіді про методи та аналіз вивчення книги, про новітню художню літературу, про розвиток мистецтва та театру, про нові праці з бібліотечної справи та ін. На кожному засіданні було від 50 до 80 осіб [23, с. 76].

Члени Одеського бібліотечного об'єднання допомагали створенню відділів самоосвіти в районних бібліотеках міста (у 1926 р. таких відділів було лише три), проведенню літературних вечорів, створенню різних гуртків та ін. Зокрема, на 35-ту річницю заснування Першої міської бібліотеки ім. Франка (нині – Центральна міська бібліотека імені І. Франка), яку було названо на честь видатного українського письменника у 1926 р. (до цього бібліотека носила ім'я свого засновника – одеського градоначальника та щедрого мецената, почесного опікуна низки міських товариств Григорія Маразлі (1831–1907)), зусиллями членів Одеського бібліотечного об'єднання було влаштовано платний літературний вечір, кошти від якого було передано на формування відділу самоосвіти у вищенаведеній бібліотеці [12, с. 52]. Взагалі, у зазначений рік в Одесі діяло біля 20 міських бібліотек та 200 пересувних книгозбірень, загальна кількість книг яких становила більше двох мільйонів томів. Сумарний фонд пересувних бібліотек становив 40 тис. тт. [11, с. 44]. В сільських бібліотеках Одеського округу перебувало приблизно 100 тис. книг.

На початку червня 1926 р. у Харкові відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд бібліотечних працівників, в якому приймали участь 10 осіб з Одеського бібліотечного об'єднання (В. Бер, І. Вугман, Л. Каспін, Л. Коган, Л. Жислін та ін.), двоє з яких було обрано до Президії з'їзду, двоє – головами секцій, одного – головою комісії. П'ять делегатів з'їзду з Одеського бібліотечного об'єднання зачитали сім доручених їм доповідей [19, с. 90]. За споминами учасників зазначеного форуму найбільше запам'ятались виступи представників передових бібліотек Одеси, зокрема повідомлення про досвід роботи з читачами одеських бібліотекарів [25, с. 18]. Отже, Одеське бібліотечне об'єднання активно займалося професійною бібліотечною, політосвітньою, культурно-масовою та загальноосвітньою роботою. У 1925–1926 рр. об'єднанням було проведено більше 340 зборів, лекцій, семінарів, занять гуртків [19, с. 90].

У другій половині 1920-х рр. ідеї розвитку бібліотечних об'єднань не були прийняті органами державного управління бібліотечною справою та певними

колами бібліотечних працівників. Бібліотечні об'єднання піддавалися постійній критиці з боку профспілок, на думку яких, об'єднання намагалися перетворитися з методичних центрів у керівні органи бібліотечною справою [29, с. 10–11]. На жаль, в інструкції Головполітосвіти «Про підготовку та перепідготовку бібліотечних працівників» (1925) не передбачалося розмежування діяльності бібліотечних об'єднань зі структурами політосвіти і профспілок. Якщо у першій половині 1920-х рр. заняття політграмотою в об'єднаннях було ледве не на першому місці, то з другої половини десятиліття, як в інструкціях Головполітосвіти, так і в працях бібліотекознавців організація роботи з політичної підготовки бібліотекарів в об'єднаннях різко критикувалася. Зокрема, слід згадати про конструктивну критику діяльності бібліотечних об'єднань видатного українського бібліотекознавця, директора Одеської державної публічної бібліотеки у 1923–1929 рр. Іллі Семеновича Вугмана (1890–1964), який брав активну участь у роботі Одеського бібліотечного об'єднання, у якому неодноразово обирався членом президії. Активна діяльність І. Вугмана сприяла підвищенню ефективності роботи об'єднання, удосконаленню організації, змісту, форм і напрямів методичного керівництва бібліотеками, а також роботі різних громадських професійних організацій. І. Вугман цікавився питаннями правового положення бібліотечних об'єднань, їхньою організаційною структурою, особливостями функціонування тощо. На сторінках фахової преси він неодноразово брав участь у своєрідних дискусіях щодо правового статусу об'єднань, який залишався до кінця невизначений. Зокрема, І. Вугман заперечував функціонуванню бібліотечних об'єднань при політосвіті чи при центральній бібліотеці і відстоював позицію необхідності їх роботи при спілці працівників освіти, які можуть визначити «реальні особливості бібліотечного виробництва, бібліотечного «буття», а звідси вже й бібліотечної «свідомості». На його думку, об'єднання бібліотечних працівників повинні бути виключно організаціями професійними, оскільки відкрите професійне «самовизначення» бібліотечних працівників сприятиме посиленню їхньої загальної фахової активності [3, с. 58]. Прагнучи подолати замкнутість бібліотечних об'єднань, І. Вугман запропонував утворити асоціацію бібліотек як добровільну організацію, спілку бібліотек, незалежну від їхньої відомчої приналежності, головною метою якої могло б стати колективне вирішення питань і завдань спільних для всіх бібліотек. Необхідність створення саме асоціації бібліотек, а не бібліотекарів, він аргументував тим, що бібліотека є юридичною особою, розпорядником певних коштів, а проведення будь-яких заходів потребує чималих витрат. Цікавою була його ідея про утворення Публічною бібліотекою ім. В. І. Леніна сумісно з Російською публічною бібліотекою та іншими великими книгозбірнями Всесоюзної асоціації радянських бібліотек для об'єднання бібліотечних громадських професійних товариств країни, що сприяло б здійсненню демократичних перетворень у керівництві бібліотечною справою, тим більше, що існував певний досвід діяльності асоціацій бібліотечних працівників у Москві,

Ленінграді, Києві та Смоленську [3, с. 59]. Проте, широке розповсюдження бібліотечних об'єднань викликало у вищих колах керівництва побоювання, що громадські організації зможуть замінити керівні установи бібліотечною справою [32, с. 26]. Саме це, зрештою, стало однією з причин відсутності мережі асоціацій радянських бібліотек чи громадських професійних об'єднань бібліотекарів, які ще на рубежі XIX–XX ст. традиційно існували у розвинених державах світу. Отже, пропозиція І. Вугмана вступала у протиріччя з тенденцією авторитарних методів керівництва бібліотечною справою, що унеможлилювало існування будь-яких демократичних структур управління бібліотечним будівництвом в Україні [10, с. 35–36].

В цілому, основною причиною, яка ускладнювала подальший розвиток Одеського бібліотечного об'єднання, як громадської професійної організації, була суворе регламентація його діяльності та контроль з боку органів управління бібліотечною справою. Вимоги керівних органів політосвіти щодо уніфікації форм, методів, планів роботи та організаційних структур бібліотечних об'єднань, централізація управління бібліотечною справою стримували творчу ініціативу та професійну активність бібліотечних працівників. Подальшому розвитку об'єднання заважала недостатньо чітко визначена функціональна спрямованість його діяльності, що спричиняло дублювання ним окремих функцій органів політосвіти і профспілок.

З 1927 р. діяльність бібліотечних об'єднань в країні поступово занепадала. Видатний педагог і бібліотекознавець Степан Онисимович Сірополко (1872–1959) у своїй статті «Бібліотечна справа на Сов. Україні за останнє десятиліття» вже у наступному, 1928 р., писав, що «бібліотечні об'єднання, фактично, вже не існують» [46, с. 87]. В нормативно-інструктивних документах другої половини 1920-х рр. назва «бібліотечні ради», які існували ще на початку 1920-х рр., все частіше використовувалася як синонім поняття «бібліотечні об'єднання». В інструкції Головополітосвіти «Про роботу бібліотечних нарад» (1927) було замінене саму назву «бібліотечне об'єднання» на «бібліотечна нарада» та чітко визначено її сутність і функції [43, с. 9–10]. В офіційних документах бібліотечна нарада визначалася як одна з форм організації методичної роботи бібліотек і систематичного підвищення кваліфікації бібліотекарів, завданням якої були: опрацювання методичних питань бібліотечної справи; підняття кваліфікації бібліотекарів шляхом вирішення актуальних питань бібліотечної справи; організація планової допомоги міських бібліотекарів сільським та ін. За інструкцією, виборна президія, як керівний орган, скасовувалася [42, с. 63]. Таким чином, бібліотечні об'єднання наприкінці 1920-х рр. перестали бути організаційно-професійними громадськими організаціями та остаточно трансформувалися у методичний орган, що отримав назву «бібліотечна нарада». На початку 1930-х рр. все частіше використовували поняття «бібліотечна рада» для характеристики органу, що виконував функції методичної роботи бібліотеки. Взагалі, на рубежі 1920–1930-х рр. у фаховій пресі про ефективність ро-

боти бібліотечних об'єднань майже не згадувалося. Лише поодинокі публікації описували їх позитивний досвід у бібліотечному будівництві [28, с. 31–33]. Цікаво, що в статті А. Я. Раскіна «Библиотечная жизнь Одессы», що була опублікована у провідному фаховому періодичному виданні «Красный библиотечарь» у середині 1930 р. і яка розкривала стан розвитку бібліотечної справи міста у 1929–1930 рр. про діяльність Одеського бібліотечного об'єднання навіть не згадувалося [40, с. 62–64]. Проте, Одеське бібліотечне об'єднання діяло до 1931 р. і об'єднувало зусилля більшості працівників бібліотек Одеси незалежно від відомчої приналежності останніх [7, с. 20]. Так, зусиллями членів Одеського бібліотечного об'єднання та завдяки активній діяльності Кабінету бібліотекаря у 1928 р. було проведено вивчення стану читання 17 політосвітніх бібліотек [41, с. 63]. Протягом вересня 1928 р. за участю членів Одеського бібліотечного об'єднання було проведено міжокруговий бібліотечний семінар для завідуючих районних бібліотек п'яти округів (Одеського, Зінов'ївського, Первомайського, Херсонського та Миколаївського). Семінаром керував бібліотечний інспектор м. Одеси Л. Жислін [1, с. 127]. Крім безпосередніх занять, що тривали протягом трьох тижнів, учасники семінару знайомилися з роботою бібліотек, музеїв, клубів Одеси. Надалі, з жовтня 1928 р. при одеському Кабінеті бібліотекаря функціонував довгий час постійно діючий бібліотечний семінар для міських бібліотекарів, який основною метою мав підвищення професійного, загальноосвітнього та політичного рівня працівників книгозбірень Одеси. Заняття на зазначеному семінарі, що проводили члени Одеського бібліотечного об'єднання, відбувалися двічі на тиждень у ранкові години.

30 жовтня 1929 р. була прийнята постанова ЦК ВКП(б) «Про покращення бібліотечної роботи», яка зобов'язувала працівників книгозбірень приймати участь в організації бібліотечного масового руху – так званого «бібліотечного походу», що почався ще влітку зазначеного року. Постанова також вимагала звільняти книжкові фонди від «ідеологічно-шкідливої літератури», а також перевіряти склад бібліотечних працівників з точки зору відповідності їх політичним та ідеологічним вимогам. В Одесі бібліотечний похід під лозунгом «Книгу – у маси!» почав поступово розгортатися з вересня 1929 р. Проте, навіть у 1930 р., окрім бібліотечних працівників, він мало привертав уваги громадськості [40, с. 62]. Одним із складових завдань бібліотечного походу було «очищення» бібліотечних фондів від «буржуазної літератури». У своїй передовиці, газета «Комуніст» від 25 березня 1930 р. нарікала, що в Одеській державній бібліотеці, що у 1930 р. була утворена шляхом об'єднання Державної публічної, Центральної наукової та Української державної ім. Т. Г. Шевченка бібліотек (нині – Одеська національна наукова бібліотека), було «дуже багато контрреволюційної літератури», а більшість співробітників бібліотеки були в минулому дворянами, поміщиками, царськими офіцерами або чиновниками [6, с. 222]. Після даної публікації у бібліотеках міста почала активно розвиватися робота з «очищення фондів від шкідливої літератури», нехтування якою

дуже дорого «коштувало» керівним працівникам. Так, наприклад, у 1930 р., внаслідок того, що в бібліотеці залізничників Одеси була знайдена релігійна, націоналістична та «буржуазна» література завідувача книгозбірнею та заввідділу фондів були зняті з посади та притягнуті до суду. Так само, за те, що у «Музеї книги» Одеської державної публічної бібліотеки були знайдені нездані архіви меншовиків та есерів, знамена Союзу російського народу та ін., завідувача «Музеєм» була знята з роботи, а у даній книгозбірні достроково була проведена «чистка» всіх бібліотечних працівників [40, с. 63]. Перегини «очищень» вже влітку 1930 р. змусили головного теоретика й організатора радянської системи народної освіти та бібліотечного будівництва Н. К. Крупську (1869–1939) заявити, що оголошений бібліотечний похід перетворився на місцях в похід проти бібліотек і бібліотекарів, коли книги викидалися з приміщень (навіть праці В. І. Леніна!), а бібліотекарів жорстоко переслідували [27, с. 273].

Отже, Одеське бібліотечне об'єднання напрацювало і впроваджувало в практичну діяльність різні форми організаційної роботи, різноманітні засоби і методи вирішення та реалізації професійних завдань, використовувало багатий арсенал демократичних механізмів постановки і вирішення багатьох питань бібліотечного будівництва. Члени Одеського бібліотечного об'єднання набули значного досвіду організаційної роботи з формування у працівників книгозбірень Одещини високих професійних навичок; сприяли підвищенню ефективності роботи міських бібліотек шляхом координації їхньої діяльності, налагодження системи методичної допомоги бібліотекам різних типів і видів, зокрема сільським бібліотекам. Вони активно займалися науково-дослідною роботою та сприяли налагодженню її організації в інших книгозбірнях; впроваджували та удосконалювали систему підготовки та перепідготовки бібліотечних кадрів; старанно працювали над підвищенням політичного та загальнокультурного рівня бібліотекарів; активно розробляли методику пропаганди книги, читання та масової роботи з читачами; готували інструкції щодо опису книг та користування універсальною десятиковою класифікацією (для чого була створена спеціальна «децимальна комісія») та ін. Найбільша активність діяльності членів Одеського бібліотечного об'єднання відбувалася у середині 1920-х рр. Проте, здійсненню відповідних необхідних заходів членів об'єднання щодо захисту економічних та юридичних прав бібліотекарів, спроби поліпшити умови їхньої праці та побуту заважали певні протидії з боку профспілок. Уповноважене вирішувати деякі організаційно-адміністративні питання, Одеське бібліотечне об'єднання, наприкінці 1920-х рр., фактично, було позбавлено самостійного статусу, юридичних прав і матеріальної бази для реалізації завдань з управління бібліотечною справою міста та округи. До того ж, наприкінці 1920-х рр. партійно-бюрократичний апарат радянського уряду поступово встановлював жорсткий контроль за всіма сферами політичного, громадського та професійного життя суспільства, зокрема, значною мірою, це стосувалося такої сфери як бібліотечна справа, де, як і в інших галузях, в зазначений період відбувався пере-

хід від більш-менш демократичних форм соціально-професійної діяльності до суцільної централізації управління та уніфікації форм і методів суспільного виробництва та праці. Загалом, період кінця 1920-х – поч. 1930-х рр. в Україні був певним докорінним етапом політизації, централізації та руйнації демократичних основ бібліотечної та книжкової справи, а також загострення боротьби з «ворожими елементами» у бібліотеках та з «контрреволюційними буржуазними ідеалістами та націоналістами» у бібліотекознавстві та книгознавстві. Зокрема, на початку 1930-х рр. було реорганізовано (майже знищено) Український науково-дослідний інститут книгознавства (1922–1936), було закрито такі видання як «Бібліологічні вісті» (1923–1930), «Журнал бібліотекознавства та бібліографії» (1927–1930) та ін. Внаслідок відповідних змін у політиці керуючих установ щодо діяльності бібліотечних об'єднань, Одеське бібліотечне об'єднання поступово поступалося у своїй діяльності державним установам спочатку управлінськими та координуючими функціями, а потім професійними та методичними, доки зовсім не припинило свою діяльність на початку 1930-х рр. Загалом, діяльність Одеського бібліотечного об'єднання мала вагоме практичне значення у вирішенні багатьох питань координації роботи бібліотек міста; у підвищенні професійного рівня їх працівників, в організації різних форм взаємодії та роботи самих бібліотечних об'єднань півдня країни, а також сприяла розвитку бібліотечної справи в Україні в цілому.

Список використаних джерел та літератури

1. [Бібліотечний семінар] // Бюл. Одес. окружної інспектури нар. освіти. – 1928. – № 3–4 (серп.–верес.). – С. 127. – Хроніка подій.
2. [Бюлетень Одеського бібліотечного об'єднання] // Бібліол. вісті. – 1925. – № 1/2. – С. 164. – Хроніка.
3. Вугман И. Библиотечные объединения и ассоциация библиотек: (по поводу статьи т. Бажанова) / И. Вугман // Красный библиотекарь. – 1925. – № 6. – С. 57–59.
4. Вугман И. В библиотеках России и Украины: из материалов к отчету по командировке / И. Вугман // Нар. просвещение. – 1922. – № 6–10. – С. 25–30.
5. Вугман И. С. 95 лет жизни и деятельности Одесской Государственной Публичной библиотеки (1830–1925) / И. С. Вугман. – Л., 1926. – 19 с.
6. Двірня К. П. Політизація бібліотечної справи в 20–30-ті роки / К. П. Двірня // Вісн. Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України. – 1998. – № 1. – С. 218–227.
7. Загоруйко В. К истории развития массовых библиотек области / В. Загоруйко // Сокровищница культуры : сб. ст. – Одесса, 1958. – Вып. 2. – С. 7–33.
8. История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.): учеб. пособие / под ред. Т. А. Скрипник. – Харьков, 1975. – 208 с.
9. Історія бібліотеки [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Одес. обл. унів. наук. б-ки ім. М. Грушевського. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://biblioteka.od.ua/istoriya-biblioteki/> (дата звернення: 13.04.2018 р.). – Загол. з екрана.
10. Ківшар Т. І. Бібліотечна біографіка в контексті становлення радянського бібліотекознавства в Україні: діяльність Іллі Вугмана (1890–1929 рр.) / Т. І. Ківшар // Укр. біографістика. – 2012. – Вип. 9. – С. 25–64. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2012_9_3 (дата звернення: 13.04.2018 р.). – Загол. з екрана.
11. Коган Л. Библиотечная жизнь Одессы до и после Октября / Л. Коган // Красный библиотекарь. – 1927. – № 9. – С. 42–54.
12. Коган Л. Библиотечная жизнь Одессы до и после Октября / Л. Коган // Красный библиотекарь. – 1927. – № 10. – С. 51–62.

13. Коган Л. Библиотечная работа в Одесской губернии / Л. Коган // Красный библиотекарь. – 1924. – № 4–5. – С. 170–174.
14. Коган Л. Р. Библиотечная работа с художественной литературой / Л. Р. Коган. – Л. : Прибой, 1931. – 208 с.
15. Коган Л. Р. Библиотечное дело в Одесской губернии / Л. Р. Коган // Красный библиотекарь. – 1925. – № 8. – С. 72–79.
16. Коган Л. Р. Деревенский читатель / Л. Р. Коган // Красный библиотекарь. – 1927. – № 8. – С. 32–39.
17. Коган Л. Р. Десятичная классификация / Л. Р. Коган. – Одесса : Гос. изд-во Украины, 1924. – 148 с.
18. Коган Л. Р. Из записок рассказчика: К вопросу о пропаганде художественной литературы в массовых библиотеках / Л. Р. Коган // Красный библиотекарь. – 1926. – № 11. – С. 46–60.
19. Коган Л. [Одеське бібліотечне об'єднання] / Л. Коган // Бібліол. вісті. – 1926. – № 3. – С. 90–91. – Хроніка.
20. Коган Л. Р. Рабочий читатель и художественная литература / Л. Р. Коган // Красный библиотекарь. – 1927. – № 4. – С. 41–51.
21. Коган Л. Р. Художественная литература в колхозной библиотеке : пособие для читателей самоучек литературных кружков, избачей и библиотекарей / Л. Р. Коган. – Л. : Прибой, 1931. – 114 с.
22. Коган Л. Р. Художественное рассказывание и читатель / Л. Р. Коган // Красный библиотекарь. – 1928. – № 9. – С. 38–50.
23. Коган Л. Работа Одесского библиотечного объединения (за 1924–1925 год) / Л. Коган // Красный библиотекарь. – 1926. – № 1. – С. 75–77.
24. Козловський В. Бібліотекознавство в УРСР за період 1917–1927 років : доп. на уроч. засід. Ради Всенар. б-ки України, 7 лист. 1927 р. / В. Козловський // Журн. бібліотекознавства та бібліографії. – 1928. – № 2. – С. 3–14.
25. Коломійцева М. Так починався бібліотечний похід / М. Коломійцева // Соц. культура. – 1967. – № 10. – С. 18–19.
26. Короткий російсько-український словник бібліотечної термінології / уклад.: Б. Комаров, Р. Волянський, Е. Каменська, Л. Коган, Л. Жислін // Бюл. Одес. бібл. об-ня. – 1926. – № 1–2 (4–5).
27. Крупская Н. К. Книга – колхозам / Н. К. Крупская // Н. К. Крупская. Библиотечное дело. Избы-читальни. Клубные учреждения. Музеи. – М. : Директ-Медиа, 2014. – С. 272–275.
28. Левинтов Б. Новая форма библиотечной ответственности / Б. Левинтов // Красный библиотекарь. – 1930. – № 11. – С. 31–33.
29. Маймистов А. Р. Почему мы против библиотечных объединений? / А. Р. Маймистов // Культработник. – 1927. – № 6. – С. 10–19.
30. Марченко О. В. З історії бібліотеки Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв м. Одеси імені засновника його С. Л. Бернфельда / О. В. Марченко, Д. Л. Балабан // Історія бібл. справи в Україні. – Київ, 1997. – Вип. 2. – С. 69–74.
31. Матеріали протоколів засідань десятичної комісії Одеського бібліотечного об'єднання // Інститут рукописів НБУВ. – Ф. 47. – Спр. 27. – Арк. 1–8.
32. О библиотечных ассоциациях: (по поводу статьи тов. М. Чудинова) // Книга и профсоюзы. – 1928. – № 4. – С. 25–27.
33. [Одеське бібліотечне об'єднання] // Бібліол. вісті. – 1926. – № 1. – С. 82. – Хроніка.
34. Организация добровольных объединений (обществ и ассоциаций) в сфере библиотечного дела / Науч. б-ка ВЦСПС ; ред. М. Н. Панурина ; сост. С. А. Басов. – М., 1989. – 50 с.
35. Пашкова В. С. Національні бібліотечні асоціації: виникнення та еволюція діяльності / В. С. Пашкова. – Київ : Кн. палата України, 1997. – 184 с.
36. Погребняк Г. Діяльність самостійних дитячих бібліотек України в 20-ті роки [Електронний ресурс] / Г. Погребняк // Офіс сайт Нац. б-ки України для дітей. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=3595> (дата звернення: 13.04.2018 р). – Загол. з екрана.
37. [Р. В.] Организация Кабинета библиотекаря в Одессе // Красный библиотекарь. – 1925. – № 6. – С. 88–91.
38. Рапопорт М. В. Библиотечный семинар под руководством Л. Б. Хавкиной / М. В. Рапопорт // Бюл. Одес. бібл. об-ня. – 1925. – Вип. 1. – С. 9–10.
39. Рапопорт М. Первые шаги / М. Рапопорт // Сокровищница культуры : сб. ст. – Одесса, 1958. – Вип. 2. – С. 132–135.
40. Раскин А. Библиотечная жизнь Одессы / А. Раскин // Красный библиотекарь. – 1930. – № 6. – С. 62–64.
41. Раскин А. Вивчення читачів і керівництво читанням у бібліотеці / А. Раскин // Бюл. Одес. окруж. инспекции нар. освіти. – 1928. – № 2 (черв.). – С. 63–70.

42. Рубанова Т. Д. Библиотечные объединения 20-х гг.: уроки истории / Т. Д. Рубанова // Советское библиотечное дело. – 1991. – № 2. – С. 59–63.
43. Рубанова Т. Д. Профессиональные библиотечные объединения в СССР: история формирования и современное состояние : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т. Д. Рубанова. – М., 1991. – 16 с.
44. Одесская обласная универсальная научная библиотека им. М. Грушевского : 1875–2010 [Электронный ресурс] : к 135-летию со дня основания : [презентация] // Slideboom / iSpring Solutions, Inc. – Electr. дан. (41 слайд). – Режим доступа: <https://clck.ru/D76Vx> (дата звернення: 11.05.2018). – Загл. с экрана.
45. [Семінар Л. Б. Хавкіної] // Бібліол. вісті. – 1925. – № 1/2. – С. 164. – Хроніка.
46. Сірополько С. Бібліотечна справа на Сов. Україні за останнє десятиліття / С. Сірополько // Літ.-наук. вісн. – 1928. – Т. 96. – С. 81–89. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступа: <http://elib.nplu.org/view.html?id=705> (дата звернення: 13.04.2018 р.). – Загол. з екрана.
47. Смушкова М. К вопросу о библиотечных объединениях / М. Смушкова // Красный библиотекарь. – 1924. – № 2/3. – С. 11–14.
48. Солоіденко Г. Библиотечные объединения и ассоциации Украины: история, современное состояние / Г. Солоіденко // Информ. бюл. РБА. – 2005. – № 35. – С. 50–52.
49. Солоіденко Г. Історія створення та організація діяльності бібліотечних об'єднань та асоціацій в Україні [протягом XX ст.] / Г. Солоіденко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2006. – Вип. 15 : Бібліотеки Національної академії наук України: історія і сучасність. – С. 48–63.
50. Трач Ю. Фахові товариства та їх роль у професійному розвитку бібліотекарів України в 20-ті роки / Ю. Трач // Вісн. Кн. палати. – 1998. – № 12. – С. 26–29.
51. [Українська секція при Одеському бібоб'єднанні] // Бібліол. вісті. – 1925. – № 1/2. – С. 164. – Хроніка.

References

- [1] Bibliotichni seminar [Library workshop]. *Biuletен Odeskoi okruzhnoi inspektury narodnoi osvity [Bulletin of the Odesa District Inspectorship of Public Education]*. 1928, no 3–4, p. 127.
- [2] Biuletен Odeskoho bibliotichnoho obiednannia [Bulletin of the Odessa Library Association]. *Bibliolohichni visti [Bibliological News]*. 1925, no 1/2, p. 164.
- [3] Vugman I. Bibliotichniye obiedineniya i assotsiatsiya bibliotek: (po povodu stati t. Bazhanova) [Library interconnections and association of libraries: (concerning the article of Comrade Bazhanov)]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1925, no 6, pp. 57–59.
- [4] Vugman I. V bibliotekakh Rossii i Ukrainy: iz materialov k otchetu po komandirovke [In the libraries of Russia and Ukraine: from materials to the mission report]. *Narodnoe prosveshcheniye [Public Education]*. 1922, no 6–10, pp. 25–30.
- [5] Vugman I. S. 95 let zhizni i deyatel'nosti Odeskoy Gosudarstvennoy Publichnoy biblioteki (1830–1925) [95 years of life and activity of the Odessa State Public Library (1830–1925)]. Leningrad, 1926, 19 p.
- [6] Dvirna K. P. Polityzatsiia bibliotichnoi spravy v 20–30-ti roky [Politicizing the library business in the 20–30's]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy [Journal of the Academy of Labour and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine]*. 1998, no 1, pp. 218–227.
- [7] Zagoruyko V. K istorii razvitiya massovykh bibliotek oblasti [To the history of the development of the mass libraries of the region]. *Sokrovishhnisa kultury [Treasury of Culture]*. Odessa, 1958, Vol 2, pp. 7–33.
- [8] Istorii bibliotichnogo dela na Ukraine (1917–1932 gg.) [The history of librarianship in Ukraine (1917–1932)]. Kharkiv, 1975, 208 p.
- [9] Istorii biblioteki [History of the library]. *Ofitsiyniy sait Odeskoi oblasnoi universalnoi naukovoї biblioteki im. M. Hrushevskoho [Official website of Odesa M. Hrushevsky District Universal Scientific Library]*. Available at: <http://biblioteka.od.ua/istoriya-biblioteki/>
- [10] Kivshar T. I. Bibliotichna biografiya v konteksti stanovlennia radianskoho bibliotekoznavstva v Ukraini: diialnist Illi Vuhmana (1890–1929 rr.) [Library biography in the context of the formation of Soviet librarianship in Ukraine: the work of Ilya Vugman (1890–1929)]. *Ukrainska biografiystyka [Ukrainian Biography Studies]*. 2012, Vol 9, pp. 25–64. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2012_9_3
- [11] Kohan L. Odeske bibliotichne obiednannia [Odessa Library Association]. *Bibliolohichni visti [Bibliological News]*. 1926, no 3, pp. 90–91.
- [12] Kogan L. Bibliotichnaya zhizn Odessy do i posle Oktyabrya [Library life of Odessa before and after October]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1927, no 9, pp. 42–54.
- [13] Kogan L. Bibliotichnaya zhizn Odessy do i posle Oktjabrya [Library life of Odessa before and after October]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1927, no 10, pp. 51–62.

- [14] Kogan L. Bibliotchnaya rabota v Odesskoy gubernii [Library work in the Odessa province]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1924, no 4–5, pp. 170–174.
- [15] Kogan L. R. Bibliotchnaya rabota s khudozhestvennoy literaturoy [Library work with fiction]. Leningrad, 1931, 208 p.
- [16] Kogan L. R. Bibliotchnoe delo v Odesskoy gubernii [Librarianship in Odessa Province]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1925, no 8, pp. 72–79.
- [17] Kogan L. R. Derevenskiy chitatel [Village Reader]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1927, no 8, pp. 32–39.
- [18] Kogan L. R. Desyatichnaya klassifikatsiya [Decimal classification]. Odessa, 1924, 148 p.
- [19] Kogan L. R. Iz zapisok rasskazchika: K voprosu o propagande khudozhestvennoy literatury v massovykh bibliotekakh [From the narrator's notes: On the issue of propaganda of fiction in mass libraries]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1926, no 11, pp. 46–60.
- [20] Kogan L. R. Rabochiy chitatel i khudozhestvennaya literatura [Work reader and fiction]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1927, no 4, pp. 41–51.
- [21] Kogan L. R. Khudozhestvennaya literatura v kolkhoznoy biblioteke: Posobie dlya chitateley samouchek literaturnykh krugov, izbachey i bibliotekarey [Fiction in the collective farm library: A handbook for self-taught readers of literary circles, spas and librarians]. Leningrad, 1931, 114 p.
- [22] Kogan L. R. Khudozhestvennoe rasskazyvanie i chitatel [Art storytelling and the reader]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1928, no 9, pp. 38–50.
- [23] Kogan L. Rabota Odesskogo bibliotchnogo obedineniya (za 1924–1925 god) [The work of the Odessa Library Association (for 1924–1925)]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1926, no 1, pp. 75–77.
- [24] Kozlovskiy V. Bibliotekoiznastvo v URSR za period 1917–1927 rokov [Library Science in the USSR for the period 1917–1927]. *Zhurnal bibliotekoiznastva ta bibliohrafiy [Journal of Librarianship and Bibliography]*. 1928, no 2, pp. 3–14.
- [25] Kolomiitseva M. Tak pochynavsia bibliotchniy pokhid [So a library trip began]. *Sotsialistychna kultura [Socialistic Culture]*. 1967, no 10, pp. 18–19.
- [26] Korotkiy rosiisko-ukrainskiy slovnyk bibliotchnoi terminolohii [Brief Russian-Ukrainian dictionary of librarian terminology]. *Biuletyn Odeskoho bibliotchnoho obiednannia [Bulletin of Odesa Library Association]*. 1926, no 1–2 (4–5).
- [27] Krupskaya N. K. Kniga – kolkhozam [Book – collective farms]. *Bibliotchnoe delo. Izby-chitalni. Klubnye uchrezhdeniya. Muzei [Librarianship. Village reading room. Clubs. Museums]*. Moscow, 2014, pp. 272–275.
- [28] Levintov B. Novaya forma bibliotchnoy otvetstvennosti [A new form of library responsibility]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1930, no 11, pp. 31–33.
- [29] Maymistov A. R. Pochemu my protiv bibliotchnykh obedineniy? [Why are we against library associations?]. *Kultrabotnik [Cultural Worker]*. 1927, no 6, pp. 10–19.
- [30] Marchenko O. V., Balaban D. L. Z istorii biblioteky Tovarystva vzaiemnoi dopomohy prykazhchykiv-ievreiv m. Odesy imeni zasnovnyka yoho S. L. Bernfelda [From the history of the library of the Society for the Mutual Aid of Jewish Jews in the name of the founder of his S. L. Bernfeld]. *Istoriia bibliotchnoi spravy v Ukraini [The history of Librarianship in Ukraine]*. Kiev, 1997, Vol 2, pp. 69–74.
- [31] Materialy protokoliv zasidan detsymalnoi komisii Odeskoho bibliotchnoho obiednannia [Materials of the minutes of the sessions of the decimal commission of the Odessa Library Association]. *Instytut rukopysiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of the Vernadsky National Library of Ukraine]*. Fund 47, dossier 27, pp. 1–8.
- [32] Odeske bibliotechne obiednannia [Odessa Library Association]. *Bibliolohichni visti [Bibliological News]*. 1926, no 1, pp. 82.
- [33] O bibliotchnykh assotsiatsiyakh: (po povodu stati tov. M. Chudinova) [About library associations: (about the article of comrade M. Chudinov)]. *Kniga i profsoyuzy [Book and Trade Unions]*. 1928, no 4, pp. 25–27.
- [34] Organizatsiya dobrovolnykh obedineniy (obshchestv i assotsiatsiy) v sfere bibliotchnogo dela [Organization of voluntary associations (societies and associations) in the field of librarianship]. Moscow, 1989, 50 p.
- [35] Pashkova V. S. Natsionalni bibliotchni asotsiatsii: vynyknennia ta evoliutsiia diialnosti [National Library Associations: The emergence and evolution of activities]. Kiev, 1997, 184 p.
- [36] Pohrebniak H. Diialnist samostiinykh dytiachykh bibliotek Ukrainy v 20-ti roky [Activities of independent children's libraries in Ukraine in the 20's]. Ofitsiyniy sait Natsionalnoi biblioteky Ukrainy dlia ditei [Official website of the National Library of Ukraine for Children]. Available at: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=3595>
- [37] [R. V.] Organizatsiya Kabineta bibliotekarya v Odesse [Organization of the Librarian's Cabinet in Odessa]. *Krasnyy bibliotekar [The Red Librarian]*. 1925, no 6, pp. 88–91.

- [38] Rapoport M. V. Bibliotechnyy seminar pod rukovodstvom L. B. KHavkinoy [Library seminar under the direction of L. B. Havkina]. *Byuletен Odeskogo bibliotechnogo obednannya* [Bulletin of Odesa Library Association]. 1925, Vol 1, pp. 9–10.
- [39] Rapoport M. Pervye shagi [First steps]. *Sokrovishchnitsa kultury* [Treasury of Culture]. Odessa, 1958, Vol 2, pp. 132–135.
- [40] Raskin A. Bibliotechnaya zhizn Odessa [Library life of Odessa]. *Krasnyy bibliotekar* [The Red Librarian]. 1930, no 6, pp. 62–64.
- [41] Raskyn A. Vyvchennia chytachiv i kerivnytstvo chytanniam u bibliotetsi [Readers study and reading guide in the library]. *Biuletен Odeskoi okružnoi inspektury narodnoi osvity* [Bulletin of the Odesa District Inspectorship of Public Education]. 1928, no 2, pp. 63–70.
- [42] Rubanova T. D. Bibliotechnye obedineniya 20-h gg.: uroki istorii [Library associations of the 1920s: history lessons]. *Sovetskoe bibliotekovedenie* [Soviet Librarianship]. 1991, no 2, pp. 59–63.
- [43] Rubanova T. D. *Professionalnye bibliotechnye obedineniya v SSSR: istoriya formirovaniya i sovremennoe sostoyanie* [Professional library associations in the USSR: the history of formation and the current state]. Moscow, 1991, 16 p.
- [44] Sait Odeskoi oblasnoi universalnoi naukovoї biblioteki im. M. Hrushevskoho [The site of the Odessa Regional Universal Scientific Library. M. Hrushevsky]. Available at: <https://clck.ru/D76Vx>
- [45] Seminar L. B. Khavkinoy [Workshop by L. B. Khavkina]. *Bibliolohichni visti* [Bibliological News]. 1925, no 1/2, p. 164.
- [46] Siropolko S. Bibliotchna sprava na Sovetskoi Ukraini za ostannie desiatiyittia [Librarianship in Soviet Ukraine over the last decades]. *Literaturno-naukovy visnyk* [Literary and Scientific Bulletin]. 1928, vol 96, pp. 81–89. Available at: <http://elib.nplu.org/view.html?id=705>
- [47] Smushkova M. K voprosu o bibliotechnykh obedineniyakh [On the issue of library associations]. *Krasnyy bibliotekar* [The Red Librarian]. 1924, no 2/3, pp. 11–14.
- [48] Soloidenko G. Bibliotechnye obedineniya i asotsiatsii Ukrainy: istoriya, sovremennoe sostoyanie [Library associations and associations of Ukraine: history, current status]. *Informatsionnyy byulletен Rossiyskoy natsionalnoy biblioteki* [Information Bulletin of the National Library of Russia]. 2005, no 35, pp. 50–52.
- [49] Soloidenko H. Istoriia stvorennia ta orhanizatsiia diialnosti bibliotechnykh obiednan ta asotsiatsii v Ukraini (protiahom XX st.) [History of the creation and organization of library associations and associations in Ukraine (during the twentieth century.)]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Scientific Works of the Vernadsky National Library of Ukraine]. Kiev, 2006, vol 15: Biblioteki Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: istoriia i suchasnist, pp. 48–63.
- [50] Trach Yu. Fakhovi tovarystva ta yikh rol u profesiinomu rozvytku bibliotekariv Ukrainy v 20-ti roky [Professional associations and their role in the professional development of librarians in Ukraine in the 1920s]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty* [Herald of the Book Chamber]. 1998, no 12, pp. 26–29.
- [51] Ukrainka sektsiia pry Odeskomu bibobiednanni [Ukrainian Section at the Odessa Library Association]. *Bibliolohichni visti* [Bibliological News]. 1925, no 1/2, ph. 164.

Надійшла 03.04.2018 р.

В. Ю. Соколов,

кандидат исторических наук,

главный библиотекарь

Национальной библиотеки Украины имени Ярослава Мудрого

ул. М. Грушевского, 1, г. Киев, 01008, Украина

тел.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОДЕССКОГО БИБЛИОТЕЧНОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ В 1920-Х ГГ.

Исследованы исторические, социально-политические и культурные факторы деятельности Одесского библиотечного объединения в 1922–1930 гг.; изучены его организационная структура, особенности содержания и сущность работы,

а также значение его деятельности для развития библиотечного строительства региона.

Ключевые слова: библиотечные объединения, профессиональные общественные товарищества, Одесское библиотечное объединение, 1920-е гг., Украина, библиотечное дело, история библиотечного дела.

V. Iu. Sokolov,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

Chief Librarian

National Parliamentary Library of Ukraine

1 M. Hrushevskoho St., Kyiv, 01008, Ukraine

tel.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

ACTIVITY OF THE ODESSA LIBRARY ASSOCIATION IN THE 1920'S.

Summary

Article Viktor Sokolov «Activities Odessa library association in the 1920-s» explores the features of the formation, structure, basic forms and methods of work of the Odessa library association against the background of major trends of library associations in 1920-s Ukraine s. The purpose of the proposed article is to study the historical background, socio-political, cultural factors and characteristics of the Odessa library association study of its organizational structure, content and nature of work during the period of its operation (1922–1930), and its significance the development of library construction and Odessa oblast libraries in Ukraine as a whole. In his scientific work is widely used by the general scientific and historical research methods: historical-comparative, chronological, biographical method, the diachronic analysis and others. The article describes the social and cultural conditions of the Odessa library association; marked the main stages of its development and operation features; reveals the importance of coordination of associations in the city and district libraries; analyzed the characteristic shape and features of this public professional organization in the training and retraining of library staff. An analysis of sources and research materials, the author defines and describes the main positive features of the Odessa library association and its main achievements.

The author analyzes the changes in the organizational structure of the Odessa library associations main characteristic means and methods address the members of the association of certain professional tasks described features of the sections, the mechanism of setting and decision making. The main directions of the Odessa library association were: formation and development of professional skills of librarians; improving the efficiency of urban libraries through the organization and coordination of their activities; establishing a system of methodological assistance to libraries of various types and, in particular rural and mobile libraries; promotion of scientific research, cultural and educational activities libraries. It was found that the further development of the Odessa library association prevented a certain regimentation of its operations and control of the management of library and some

opposition from the trade unions. Requirements governing bodies of political education plans to unify the forms and methods of association, centralization of libraries in the country as a whole, restrained creativity and professional activity of members of the professional organization. Further development of associations interfere also not clearly defined functional orientation of its activities that it caused duplication of some functions of trade unions and political education. At the end of 1920-s Party and Soviet government bureaucracy gradually established tight control over all aspects of political, social and working life of society, of course, work its way into the Odessa library associations and slowly made his first public institutions to give administrative and coordinating functions, and professional and methodical, while not stop its activities in the early 1930-s.

Keywords: library associations, professional public, Odessa library association, 1920 years, Ukraine, librarianship, history librarianship.

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 027.7:378.409.6(477.74-21)

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130255](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130255)

Гребцова Ірена Світозарівна,

доктор історичних наук,

професор кафедри нової і новітньої історії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Єлисаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 723-62-87

e-mail: isgrebtsova@gmail.com

СПІВРОБІТНИЦТВО ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ І НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ У РУСЛІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ: НАПРЯМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Метою статті є аналіз напрямків, форм, методів і можливостей співпраці факультету історії та філософії і Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова у підготовці істориків-професіоналів. У статті запропоновані методики й сценарії залучення студентів до систематичної роботи в бібліотеці, до наукового співробітництва з викладачами факультету й бібліотекарями над науковими проектами, наведені приклади вже існуючих форм співпраці та намічені напрямки її удосконалення в майбутньому.

Ключові слова: факультет історії та філософії, Наукова бібліотека ОНУ, студенти, викладачі, бібліотекарі, методика, бібліографічний показник, образ читача, співпраця.

Бібліотека, безумовно, є важливою складовою соціокультурної сфери. Зовсім недавно зали Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова були заповнені студентською молоддю. З розвитком комп'ютерних технологій і удосконаленням Інтернет-ресурсів ситуація, на жаль, суттєво змінилась. Однак чи справді зникла необхідність у книгах і бібліотеках? Впевнена, що ні. Лише вдале поєднання матеріалів всіх інформаційних ресурсів може дати оптимальну модель підготовки професіоналів.

Сьогоднішнє ставлення молоді до бібліотек є «родом з дитинства». Студенти приходять в університет зі шкільної лави, де довгі роки черпали знання зі шкільних підручників і уроків вчителя, а реферати з гуманітарних дисциплін готували, спираючись переважно на матеріали з мережі Інтернет. Тож у вищій школі виникає необхідність прищепити студентіві повагу до професійної книги, яка зовсім не обмежується підручниками з різних дисциплін, а охоплює величезний масив монографічних досліджень з їхньої спеціальності. Зробити це в епоху Інтернет можна в різній формі, головне починати вирішувати це завдання з перших днів перебування студента в університеті.

Виходячи з цього, викладачі факультету історії та філософії зазвичай здійснюють знайомство першокурсників з Науковою бібліотекою ОНУ вже у верес-

ні-жовтні кожного року. Кваліфіковані бібліотекарі проводять для них екскурсію по залах бібліотеки і бесіду «Інформаційна культура студента», в процесі якої студенти дізнаються як користуватися каталогами бібліотеки, які цінні видання вона зберігає, що може запропонувати молоді для оволодіння професією. Дійсно, навчальний процес у вищих закладах освіти – це система організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти на певному освітньо-кваліфікаційному рівні відповідно до державних стандартів. Він має два основних аспекти: *навчання* як системна цілеспрямована діяльність професорсько-викладацького складу, що передбачає передачу студентам наукових знань, формування їх особистісних якостей, і *вчення* як навчальна діяльність студентів. Цей другий аспект просто неможливий без книги. Навчальний процес завжди організується з урахуванням науково-педагогічного потенціалу, матеріальної і навчально-методичної бази вищого навчального закладу. Важливою складовою фундаменту Одеського національного університету є Наукова бібліотека. Нарешті, головна мета навчального процесу у вищій школі – формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до динамічних процесів в освітній сфері, у чому може допомогти професійна література.

На сучасному етапі розвитку методики викладання історії як науки доцільно розрізняти два таких поняття, як «навчальний історичний матеріал» та «історичні знання студентів». Навчальний історичний матеріал є об'єктивною складовою історичної освіти. Це та інформація, яка викладена на сторінках підручників, навчальних посібників, монографій учених або у лекційному курсі викладача. Така інформація складається з історичних теорій, концепцій, фактів тощо. Студенти, засвоюючи навчальний історичний матеріал, набувають власні історичні знання, які знаходять відтворення в уявленнях, поняттях, судженнях та умовиводах молоді. Саме завдяки судженням і умовиводам навчальний історичний матеріал перетворюється на історичні знання, які повинні бути належним чином осмислені, тобто суб'єктивовані студентами. Самостійна робота з книгою надає таку можливість кожному з них, тому індивідуальна робота студентів у бібліотеці є показником їх професійних якостей. Підібрати необхідну літературу студентам завжди допоможуть співробітники Наукової бібліотеки.

У фондах бібліотеки знаходиться величезний масив вітчизняних і зарубіжних довідкових видань, частина з яких представлена в бібліотечних залах, частина зберігається у сховищах. Можливості енциклопедичних словників і довідкових видань уміло демонструють у бесіді «Основні друковані та електронні довідкові видання з історичних наук» найдосвідченіший бібліограф, головний бібліотекар В. В. Самодурова і випускниця факультету, кандидат історичних наук А. С. Ложешник. Демонструючи ці видання, співробітниця бібліографічного відділу детально висвітлюють походження кожного з них, характеризують авторський колектив, направленість і зміст, розповідають про переви-

дання енциклопедій і довідників. Після докладного знайомства з довідковими виданнями студенти отримують завдання і можливість у читальному залі бібліотеки попрацювати з ними, виходячи зі своїх наукових інтересів. Таку форму занять неможливо провести в аудиторіях факультету в зв'язку з відсутністю необхідної кількості енциклопедій і довідників в його кабінетах. Безумовно, це важлива, але всього лише перша сходинка до скарбниці знань, розрахована на студентів молодших курсів.

Знайомство з рідкісними книгами, якими багата Наукова бібліотека ОНУ, найбільш доцільно здійснювати в приміщенні відділу рідкісних книг та рукописів. Тут завідувача відділу М. В. Алексеєнко та інші його співробітники проводять для студентів захоплюючі екскурсії, занурюючи слухачів в епоху початку друкарства, демонструють інкунабули та інші рідкісні видання, що дозволяє не тільки почути, але й побачити книги, які важко або навіть неможливо зустріти в інших бібліотеках.

Велике значення для кращого засвоєння студентами матеріалу має проведення в залах Наукової бібліотеки занять з теми «Періодична преса XIX – початку XX ст. як історичне джерело» та з історії преси в цілому. Тут викладач має можливість продемонструвати більшість видань, а після безпосереднього знайомства з текстом проаналізувати їхній зміст разом зі студентами, виявити джерельну цінність періодики. У руслі цієї роботи нерідко лежить взаємний інтерес бібліотеки та факультету. З одного боку, студенти вивчають періодику, працюючи з оригіналами, що неможливо в аудиторіях; з іншого – у процесі роботи з пресою вони знаходять і фіксують найбільш значущі статті, що переважно стосуються розвитку освіти в краї і діяльності Новоросійського (Одеського) університету, допомагаючи тим самим бібліотекарям поповнювати тематичний каталог. Така форма співпраці здійснюється кафедрою нової та новітньої історії вже не один рік.

Глибоку характеристику іноземних періодичних видань, що зберігаються в фондах бібліотеки, пропонує студентам головний бібліотекар, кандидат історичних наук О. В. Полевщикова. У своїй яскравій бесіді зі студентами О. В. Полевщикова всебічно аналізує основні напрямки, типи та жанри іноземної преси, знайомить з редакторським колективом видань, демонструє інформаційні можливості іноземної періодики для дослідження цілої низки проблем, розкриває історію появи тих чи інших газет і часописів у бібліотеці.

Кафедра стародавнього світу та середніх віків знаходить можливості на базі бібліотеки проводити заняття зі спецкурсів, які потребують роботи з оригінальною літературою. Доцент О. О. Радзиховська при читанні спецкурсу «Вивчення античності ученими Новоросійського університету» проводила декілька занять у бібліотеці, щоб студенти могли працювати з монографіями університетських істориків XIX – початку XX ст. Допомогала здійснювати знайомство з цінними виданнями зав. відділу ОРК М. В. Алексеєнко.

Ефективно співпрацює з науковою бібліотекою кафедра історії України. У процесі читання курсу архівознавства доцент О. О. Синявська проводить в її приміщенні заняття, присвячені особистим архівним фондам, що зберігаються у сховищах бібліотеки. Знайомство студентів з цим цінним джерелом успішно здійснює зав. сектору архівів РКР Т. М. Шершун. Студенти-історики повинні знати, що важливі документи, в першу чергу для вивчення історії університету, можна знайти не тільки в архівах, але і в Науковій бібліотеці ОНУ. Використання її можливостей при читанні спецкурсів і проведенні наукових семінарів це друга сходинка, на яку мають піднятися студенти, оволодіваючи знаннями з історії.

Сьогодні, коли наявність опублікованих статей та їх кількість впливає на вступ молоді до другого рівня вищої освіти – магістратури, студенти стали серйозніше займатися науковою роботою. Багато з них починають писати наукові статті вже на 2–3 курсі. У зв'язку з цим особливе значення для старшокурсників мають дві підготовлені співробітницями бібліографічного відділу лекції: «Основи бібліографічної грамотності, оформлення списку використаної літератури і посилань в наукових публікаціях» і «Оформлення публікацій в журналах і збірниках», яку в формі презентації вдало проводять зав. інформаційно-бібліографічним відділом О. С. Мурашко, провідні бібліографи А. С. Ложешник і Т. С. Кара. В ході бесіди вони демонструють моделі допустимого оформлення, що робить сприйняття матеріалу більш зручним. Візуалізація є ефективним методом для сприйняття нової інформації. В процесі бесіди у студентів виникає чимало запитань, на які вони отримують кваліфіковані відповіді бібліотекарів.

Для магістрів становить інтерес лекція «Наукометрія. Короткий посібник молодому вченому як орієнтуватися в інформаційному просторі», яку пропонує зав. відділу інформаційно-аналітичного моніторингу О. І. Ляху. Вона знайомить з різновидами наукометричних видань і особливостями оформлення статей до них.

Ще однією значущою складовою частиною історичних знань студентів є історичні образи, що допомагають краще зрозуміти і засвоїти навчальний матеріал. Слід зауважити, що проблема створення історичних образів у навчанні не тільки надзвичайно важлива, але й малодосліджена сучасною методичною наукою. Створення історичних образів має різні аспекти, методики, сценарії, що диктуються поставленою викладачем метою і навчальним завданням. Один з таких сценаріїв можна запропонувати в якості ефективного руху на зустріч співробітникам бібліотеки з боку викладачів факультету історії та філософії в боротьбі за інтерес студента до професійної книги. Це може бути проведення планової або факультативної лекції, присвяченої образу читача в мистецтві. Її слід проводити на першому або ж другому курсі (в рамках читання дисципліни «Основи наукових досліджень»). Для кращого розуміння і засвоєння матеріалу

в процесі такої лекції корисна візуалізація. У цієї лекції є безліч варіантів, які відповідають науковим інтересам кафедр.

Для кафедри нової та новітньої історії найбільш вдалим, на наш погляд, є звернення до живопису модерної Європи. У творчості художників цієї пори чітко вимальовуються дві моделі читачів. Часом вони залежать від епохи, але нерідко й простують по епохах.

Зокрема, перша половина XVIII ст. ознаменувалася поширенням рококо, яке зародилося у Франції і досягло свого розквіту за часів Людовика XV. Головою цього напрямку був французький живописець Ф. Буше (1703–1770) – «перший художник короля» і улюблений майстер його впливової фаворитки маркизи де Помпадур. Він не був портретистом. Основне місце в його творчості займали міфологічні сюжети і веселі пасторалі. Однак Ф. Буше все ж створив близько 15 портретів, більшість з яких були портретами маркизи де Помпадур. Прагнучи зробити акцент на якостях цієї жінки, захисниці й покровительки багатьох діячів науки та культури, художник зазвичай зображував її читаючою. Аналізуючи портрети, не можна не помітити, що в руках у маркизи книга, до якої господиня явно зверталася не раз. Про це свідчать її аж ніяк не нові сторінки. Такий прийом художник застосував з метою підкреслити думку, що мадам Помпадур дійсно багато читає, а не просто позує з книгою.

У передреволюційної Франції рококо витіснив класицизм, який посів важливе місце в культурі Просвітництва і помітно відрізнявся від класицизму XVII ст. Класицизм виявився співзвучним епосі Просвітництва своїм відносно високим рівнем ідеологічної свідомості й цілеспрямованості, своїм пафосом служіння обов'язку. В середині XVIII ст., у період розквіту французького Просвітництва, у творчості живописців природно сформувався образ вдумливого читача-інтелектуала, енциклопедиста, для якого знання не тільки постійне прагнення до самоосвіти і наукових звершень, а й засіб досягнення глобальної мети – перебудови світу за допомогою розуму.

Саме такими постають перед нами герої французького художника Ж.-О. Фрагонара (1732–1806). У своїй творчості, що була перехідною від рококо до класицизму, він спробував передати історію читання як засобу розумового розвитку людини, своєрідний синонім розуму, тому однією з його картин стала алегорична робота «Філософ». У галереї портретів видатних сучасників художник намагався передати їх спрагу творчості й радість пізнання. Відомого просвітника Дені Дідро на портреті Фрагонара зобразив перед книгою в мить внутрішнього осяяння, коли він відірвався від читання, з поглядом, спрямованим вдалину. В оточенні книг їм зображена популярна в той період композитор і музикант мадам Брійон де Жуї. Створюючи портрети сучасників, Фрагонар звертався до книги як значущого атрибуту тільки тоді, коли бажав показати неординарність образу, властивий його герою високий інтелект.

Французький художник Ж.-Б. Грьоз (1725–1805) застосував такий же прийом при написанні портрета К.-А. Ватле, автора філософських трактатів,

сентиментальних романів, гравюр, відомого проектувальника парків і садів, колекціонера. Грьоз в образі Ватле спробував передати багатогранність особистості портретованого, різноманітність його інтересів. Ліва рука Ватле лежить на відкритій книзі, перед ним на столі стоїть статуетка музи, поруч – перо в чорнильниці. Затиснутий у правій руці циркуль позначає його захоплення проектуванням парків. Змалювавши цілу низку атрибутів, які вказують на захоплення Ватле, художник зумів створити образ яскравої творчої особистості.

Уродженка Швейцарії, німецька художниця Ангеліка Кауфман (1741–1807), як і французькі майстри, вважала любов до читання одним із проявів освіченості. Тому відомого німецького історика мистецтв І.-І. Вінкельмана, з яким познайомилася в Італії, на портреті зобразила з книгою в руці. У 1766 р. за пропозицією англійського посла А. Кауфман приїхала до Лондону, де прожила 15 років. Вона швидко здобула популярність у Великій Британії. Її портрет написав відомий англійський художник Дж. Рейнольдс. У відповідь вона створила портрет Дж. Рейнольдса, перед яким лежить відкрита книга, адже, на її думку, творчі особистості пов'язані з читанням не менш, ніж філософи, просвітники і вчені.

Образ читача також знайшов відображення у творчості художників Російської імперії. Виходець з України, відомий портретист Д. Г. Левицький (1735–1822) у першій половині 70-х рр. XVIII ст. написав портрети вихованок Смольного інституту шляхетних дівчат. У серії з 7 картин фантасмагорія декорацій, костюмів та кольорів не затьмарює живих і природних образів вихованок, в яких немає ні повчальності, ні сентиментальності. Створюючи портрети «смолянок», художник зобразив їх танцюючими, граючими на музичних інструментах або виступаючими на сцені в веселих виставах. Лише одна з дівчаток зображена з книгою – К. І. Молчанова. Вона змалювана в шовковій сукні, встановленої для вихованок старшого (четвертого) віку. Поруч на столику – вакуумний насос (антіля), який в інституті використовувався як навчальний прилад. У лівій руці вона тримає книгу, що вказує на начитаність і жагу до знань. І дійсно, навчаючись у Смольному інституті, К. Молчанова завжди відрізнялася серйозністю, зосередженістю, виділялася серед дівчаток любов'ю до наук, читання, хоча інколи, як і інші вихованки, виступала на сцені влаштованого для учениць театру. К. Молчанова – одна з 5 найкращих випускниць Смольного інституту, які здобули за успіхи в навчанні золоті медалі першої величини. Портрет К. Молчанової, написаний Д. Левицьким, часом сприймають як Алегорію Науки.

Проте книга підкреслює не тільки прагнення до знань, а й інші якості особистості. Образ мрійливої, зануреної в читання дівчини, яка лише зрідка відривається від книги, щоб осмислити прочитане – це друга модель, що сформувалася в творчості європейських майстрів. Вона не інтелектуалка, але її бажання глибше пізнати світ заслуговує на схвалення і повагу. У творчості Ж.-О. Фрагонара вдало намічені штрихи й цього образу. Він зобразив на полотні «Чи-

таюча» миловидну дівчину, яка затишно сидить, притулившись до м'якої подушки, на котру падають тіні глибокого золотисто-пурпурного кольору. Вона повністю захоплена читанням роману, зосереджена, і ніщо її не може відірвати від цікавої книги. Художник наповнив картину поезією буденності та яскравою декоративністю, завдяки чому персонаж зачаровує.

Найбільш різноманітно цей образ зафіксував на полотні французький живописець К. Коро (1796–1876). Портрети його романтичних героїнь («Читаюча з вінком на голові», «Читання на фоні пейзажу», «Читаюча в червоному» тощо) передають бачення художником простих, але на диво чарівних, схильних до співпереживання дівчат. Його полотна не можна повною мірою назвати портретами. Коро не портретист, а відомий пейзажист, і своїх героїнь часто зображує на тлі пейзажу. Мила простота і натуральність – риси, якими художник наділяв дівчат, що читають. Його героїні з рідні природі і чудово вписуються в пейзаж. Вони сповнені чарівності, шляхетної грації, душевної м'якості і гідності. Мабуть, ця друга модель образу читача (читачки) доведена у К. Коро до досконалості.

Йому вторить російський художник О. А. Кипренский (1782–1836) в романтичному портреті С. С. Щербакової (в дівочтві Апраксиної) з книгою, що написаний олівцем. Вона зображена ще зовсім юною в рік свого заміжжя. Пізніше С. С. Щербакова стала відомою московською благодійницею і меценаткою. Її салон, де привітно приймали всіх молодих учених, поетів і художників, став центром другої столиці. Ще більш вразливо цей образ художником реалізований в полотні «Мрійниця». О. Кипренский створив світлий і чистий образ юної дівчини, що замислилася над книгою. Не випускаючи книгу з рук, вона занурена в свої мрії. Її думки, навіяні прочитаним, забрали її удалечинь [Додаток 1].

Цю тему можна розвивати до нескінченності, бо, отримавши поширення в новий час, два головних образи читача продовжують використовувати художники до наших днів. Тому таку лекцію-бесіду можна провести для усіх спеціалізацій, враховуючи напрямок інтересів студентів. Подібний екскурс в історію мистецтв дозволяє продемонструвати студентам значення книги для формування особистості кожної людини і сприйняття її потенціалу оточуючими. Образне мислення може мати й інші форми та напрями, головне в нашому контексті, щоб вони були тісно пов'язані з читанням і створювали образ читача.

Аналізуючи можливості викладачів і бібліотекарів у заохоченні студентів до роботи з книгою зі спеціальності, треба звернути увагу ще на одну важливу форму – наукове співробітництво. В останнє десятиліття (2009–2018) така співпраця факультету історії й філософії з Науковою бібліотекою ОНУ була дуже плідною. Вона знайшла відображення у реалізації цілої низки сумісних проектів. У багатьох з них були задіяні студенти. Цікавою стала праця, що висвітлює місце і роль Новоросійського (Одеського) університету в справі благодійності. Книга була опублікована у 2009 р. і складається з двох частин. Перша з них «Новоросійський університет в розвитку благотворительности в

Одессе (вторая половина XIX – начало XX ст.)» є монографічним дослідженням професора І. С. Гребцової, а друга – це покажчик «Благотворительность и меценатство в Новороссийском университете. Библиографический указатель», який створювався у співпраці автора монографії й головного бібліографа В. В. Самодурової. До складу покажчика входять архівні й опубліковані джерела та значний масив дослідницької літератури з проблеми участі викладачів університету в міських благодійних товариствах, розвитку добродійних закладів і товариств у стінах університету, а також благодійності мешканців міста і регіону на користь Рішельєвського ліцею і Новоросійського університету. При його підготовці до пошукової роботи були залучені студенти, які фронтально проглядали газети і часописи, обираючи матеріал для покажчика [1].

У підготовці бібліографічного покажчика «Розвиток православ'я на Півдні України, кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії і Південної Бессарабії)», що був створений з ініціативи професора кафедри історії України Н. М. Діанової сумісно з головним бібліографом В. В. Самодуровою і виданий у 2010 р., також брали участь студенти спеціалізації кафедри, які шукали матеріали з теми на сторінках «Херсонских епархиальных ведомостей», що потім увійшли до основного тексту покажчика [4].

У дещо іншому статусі до наукової роботи були залучені студенти-історики під час підготовки збірника під назвою «Історія України в книжкових пам'ятках кінця XVII–XVIII ст. з колекції Наукової бібліотеки Одеського національного університету», що є колективною працею членів кафедри історії України. Перший з них був опублікований у 2011 р., другий – у 2015 р. [3] Для другого збірника, який вийшов під редакцією професора О. А. Бачинської і був присвячений матеріалам з цієї проблеми, що знайшли відображення на сторінках іноземної преси, для розділу «Публікації, переклади» студенти перекладали з іноземних мов тексти джерел. Для них це стало не тільки знайомством із джерелом, але ще й плідною мовною практикою.

Значний інтерес має сумісна робота завідувача кафедри нової та новітньої історії професора О. Б. Дьоміна і завідувача відділу рідкісних книг та рукописів М. В. Алексєєнко «Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович», що була видана у 2015 р. і присвячена 200-річному ювілею одного з яскравих науковців університету XIX ст., філологу, історику, палеографу, професору Казанського і Московського університетів, першому професору кафедри історії та літератури слов'янських нарід і першому декану історико-філологічного факультету Новоросійського університету В. І. Григоровичу, який був одним з тих, хто стояв біля витоків вітчизняної славістики [2]. Комплексний аналіз історіографічного доробку вченого дозволив авторам всебічно розглянути поступове нарощування знань у сфері слов'янознавства в російському академічному просторі, виявити тенденції і напрямки змін позицій і методологічних підходів дослідника.

Вагоме сприяння у реалізації всіх наукових проєктів здійснювали директор Наукової бібліотеки ОНУ М. О. Подрезова та заст. директора з наукової роботи В. П. Пружина.

Таким чином, викладачі факультету історії та філософії і співробітники Наукової бібліотеки постійно шукають аспекти діяльності, що можуть бути корисними і цікавими для студентів. Тому, намічаючи подальші перспективи співпраці та шляхи її удосконалення, можна окреслити чотири головні позиції: 1) надалі розвивати ті напрямки сумісної роботи, що вже стали традиційними; 2) розробляти нові форми діяльності, які відповідають інтересам молоді; 3) залучати студентів-істориків до підготовки й оформлення книжкових виставок, що регулярно проводять співробітники Наукової бібліотеки; 4) відновити сумісні наукові проєкти за участю студентів і аспірантів, інтенсивність виконання яких, на превеликий жаль, в останні роки значно знизилася. Сподіваюсь, що у цьому випадку сьогоднішня ситуація зміниться на краще.

Список використаної літератури

1. Гребцова И. С. Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX – начало XX ст.) / И. С. Гребцова. Благотворительность и меценатство в Новороссийском университете : библиогр. указ. / сост. В. В. Самодурова ; библиогр. ред. М. А. Подрезова. – Одесса : Астропринт, 2009. – 504 с.
2. Дьомін О. Б. Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович / О. Б. Дьомін, М. В. Алексєєнко ; авт. передм. І. М. Коваль ; наук. ред. В. О. Колесник ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. В. Великодна. – Одеса : ОНУ, 2015. – 482 с.
3. Історія України в книжкових пам'ятках XVI–XVII ст. З колекції Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова : зб. наук. пр. / упоряд.: О. В. Полевщикова, Є. В. Бережок, О. Л. Ляшенко ; пер. текстів з фр. та комент.: О. В. Полевщикова, О. Л. Ляшенко ; наук. ред. В. М. Хмарський ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред.: О. С. Мурашко, В. С. Кочмар. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2011. – 330 с.
4. Розвиток православ'я на півдні України, кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії) : бібліогр. покажч. / авт.-упоряд.: Н. М. Діанова, В. В. Самодурова, В. С. Кочмар ; наук. ред. Н. М. Діанова ; відп. ред. М. О. Подрезова. – Одеса : Астропринт, 2010. – 439 с.

References

- [1] Grebtsova I. S. *Novorossiyskiy universitet v razvitii blagotvoritelnosti v Odesse (vtoraya polovina XIX – nachalo XX st.). Blagotvoritelnost i metsenatstvo v Novorossiyskom universitete* [Novorossiya University in charity development in Odessa (the second half of 19th century – beginning of 20th century) Charity and patronship in Novorossiya University]. Odessa, 2009, 504 p.
- [2] Rozvytok pravoslavia na pivdni Ukrainy, kinets XVIII – pochatok XX st. (na materialakh Khersonskoi hubernii ta Pivdennoi Bessarabii) [The development of Orthodox Christianity in the south of Ukraine. End of 18th century – beginning of the 20th century (Based on materials of the Kherson Governorate and Southern Bessarabia)]. Odessa, 2010, 439 p.
- [3] Domin O. B., Aleksieienko M. V. *Shukach slovianskykh skarbiv V. I. Hryhorovych* [The searcher of the Slavic riches V. I. Hryhorovych]. Odessa, 2015, 482 p.
- [4] Istoriiia Ukrainy v knyzhkovykh pamiatkakh XVI-XVII st. Z kolektsii Naukovoi biblioteki ONU im. I. I. Mechnykova [The history of Ukraine in rare books of 16th – 17th centuries from the collection of the Scientific Library of Odessa I. I. Mechnikov National University]. Odessa, 2011, 330 p.

Надійшла 05.03.2018 р.

И. С. Гребцова,

доктор исторических наук,
профессор кафедры новой и новейшей истории
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Елисаветинская, 12, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (048) 723-62-87
e-mail: isgrebtsova@mail.ru

**СОТРУДНИЧЕСТВО ФАКУЛЬТЕТА ИСТОРИИ И
ФИЛОСОФИИ С НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКОЙ ОНУ В РУСЛЕ
ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ-ИСТОРИКОВ: НАПРАВЛЕНИЯ
И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Целью статьи является анализ направлений, форм, методов и возможностей сотрудничества факультета истории и философии и Научной библиотеки ОНУ имени И. И. Мечникова в подготовке историков-профессионалов. В статье предложены методики и сценарии привлечения студентов к систематической работе в библиотеке, к совместной научной работе с преподавателями и библиотекарями над научными проектами, приведены примеры уже существующего сотрудничества и намечены направления его совершенствования в будущем.

Ключевые слова: факультет истории и философии, Научная библиотека ОНУ, студенты, преподаватели, библиотекари, методика, библиографический указатель, образ читателя, сотрудничество.

I. S. Grebtsova,

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of Modern and Contemporary History
Odessa I. I. Mechnikov National University,
12 Elisavetinska St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 723 62 87
e-mail: isgrebtsova@mail.ru

**COOPERATION OF THE FACULTY OF HISTORY AND
PHILOSOPHY WITH THE SCIENTIFIC LIBRARY OF
ODESSA MECHNIKOV UNIVERSITY FOR PREPARATION
OF STUDENTS-HISTORIANS: DIRECTIONS AND PROSPECTS**

Summary

The purpose of the article is to analyze the trends, forms, methods, and opportunities for cooperation between the Faculty of History and Philosophy and the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University in the preparation of historians-professionals. The article suggests methods and scenarios for involving students in systematic work in the library, as well as involving them in joint work on scientific projects together with their professors and librarians. Examples of existing cooperation are given and directions of its improvement in the future are outlined.

Professors of the Faculty of History and Philosophy could support efforts of the staff of the library in the struggle for the student's interest for professional books by offering a number of scenarios. One of them can be a planned or optional lecture on the image of a reader in art, since the creation of historical images has different methods dictated by the goal setting by a teacher and teaching tasks. For better understanding and assimilating the material during such lecture, visualization is useful. There are many options in that kind of a lecture that correspond to the scientific interests of departments. For the Department of the new and newest history, in the author's view, an analysis of the painting of modern Europe is the most relevant. In works of artists of this period, two main images of readers are very clearly visible: the image of a scientist-enlightener and the image of a dreamer, keen on reading a new book. Both images are attractive and can arouse young people's interest in reading. On the whole the author of the article suggests four main positions to deepen cooperation between the Faculty and the Library: 1) continuing of the development of those areas of joint work that have already become traditional; 2) developing of new forms of joint activities that meet the interests of young people; 3) students involving in the preparation and design of book exhibitions; 4) reviving of joint scientific projects with the participation of students and graduate students. The author believes that in this case the current situation, characterized by students' infantile attitude towards the work of the library, would have been changed for the better.

Keywords: Faculty of History and Philosophy, Scientific Library of Odessa I. I. Mechnikov National University, librarians, methods, students, professors, bibliographical list, image of a reader, cooperation.

Ілюстрації

Іл. 1. Фр. Буше. Портрет маркізи де Помпадур

Іл. 2. Фр. Буше. Портрет маркізи де Помпадур (1758)

Іл. 3. Фрагонар. Філософ

Іл. 4. Фрагонар. Портрет Дені Дідро (1769)

Іл. 5. Фрагонар. Портрет мадам Брійон де Жуї, музиканта та композитора

Іл. 6. А. Кауфман. Портрет Іоанна-Іоахіма Вінкельмана, історика мистецтв (1764)

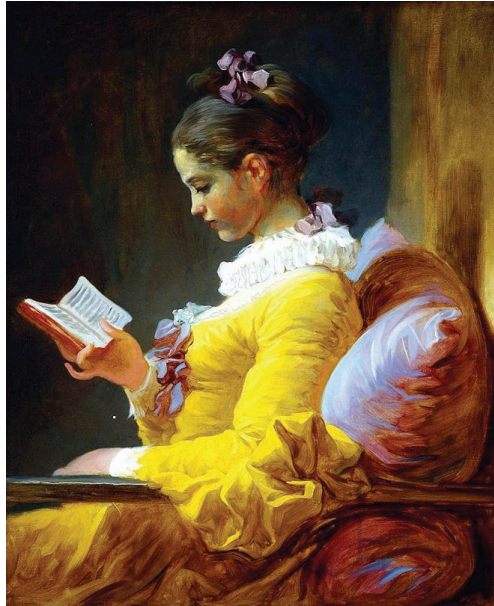
Іл. 7. А. Кауфман. Портрет Джошуа Рейнолдса (1767)

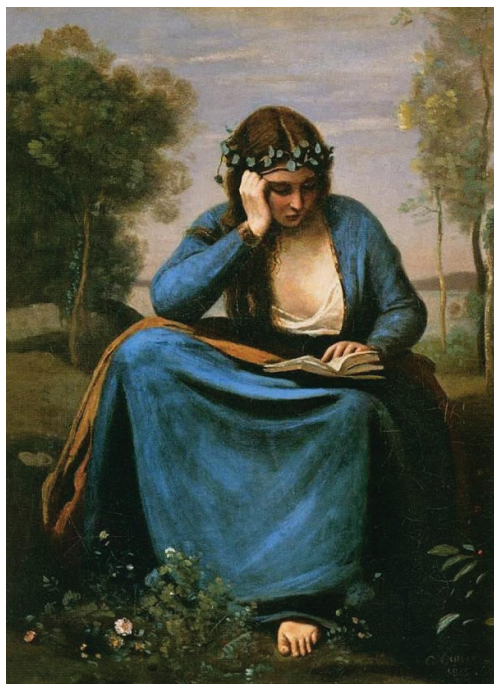
Ил. 8. Ж.-Б. Грез. Портрет К.-А. Ватле

Ил. 9. Д. Левицкий. Портрет К. И. Молчановой. Серия «Смолянки» (1772–1776)

Іл. 10. Фрагонар. Читачка

Іл. 11. Коро. Читаюча з вінком на голові

Лл. 12. Коро. Читання на фоні пейзажу

Лл. 13. Коро. Читаюча в червоному

*Іл. 14. О. Кипренський.
Портрет С. С. Щербатової (1819)*

Іл. 15. О. Кипренский. Мрійниця.

УДК 929Готалов-Готліб:930.1(477.74-21)

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130257](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130257)

Левченко Валерий Валерьевич¹,

кандидат исторических наук,

доцент кафедры «Украиноведение, историко-правовые и языковые дисциплины»

Одесского национального морского университета

ул. Мечникова, 34, м. Одесса, 65029, Украина

тел.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

НОВЫЕ ШТРИХИ К ПРОСОПОГРАФИЧЕСКОМУ ПОРТРЕТУ ОДЕССКОГО УЧЕНОГО-ИСТОРИКА А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛИБА

В статье на основе значительного корпуса документальных материалов, преимущественно впервые введенных в научный оборот, сделана попытка реконструкции некоторых фрагментов биографии одесского ученого-историка А. Г. Готалова-Готлиба – педагога, историка медиэвистики, педагогики и систем народного образования многих стран мира. В 1920-х – 1950-х гг. ученый принимал активное участие в формировании и развитии культурной жизни Одессы. Изучен значительный пласт научной литературы, посвященной персоне ученого, в которой установлено большое количество ошибок и неточностей в его биографии. Для написания статьи были использованы архивные материалы, которые отложились и сохраняются в документальных хранилищах Одессы, Киева и Москвы, а также позволили внести правки и уточнения в биографию профессора. Внесенные уточнения существенно помогают реконструировать некоторые фрагменты его биографии в новом ракурсе, ликвидировать имеющиеся в ней неточности и привнести новые штрихи к просопографическому портрету А. Г. Готалова-Готлиба в контексте его частных и повседневных практик.

Ключевые слова: А. Г. Готалов-Готлиб, Одесса, просопография, портрет, личность.

Историк, изучающий прошлое,
может приблизиться к объективности,
только если он приближается к пониманию прошлого.
Эдвард Карп [68]

В исторической науке всегда уделялось должное внимание и большое значение описанию роли исторических личностей в истории. Как показывает многовековая практика, биографистика была и остается наиболее активно развивающейся в теоретическом и тематическом отношении научной дисциплиной [67]. В последние десятилетия в мировой историографии наметилась тенденция репрезентации исторической личности в пространственно-временном и личностно-индивидуальном измерениях. Заслуживает внимание на тщательное

изучение и осмысление вопрос о роли и месте личности в условиях сложных процессов реорганизации разных слоев структуры общества, особенно в сложнейший период трансформации всех сфер жизнедеятельности в первой половине XX в.

Углубленному и детализированному изучению биографий исторических личностей способствует специальная историческая дисциплина [66] – просопография – являющаяся также одним из методов историко-биографических исследований [62]. Используя междисциплинарный подход с применением методов генеалогии, демографии, психологии, психолографии, социологии и других специальных исторических дисциплин, просопография на основе поиска и атрибуции [69] биографических данных, черт характера и личных качеств, родственных связей, рода деятельности, карьеры, коммуникативных отношений, различных жизненных обстоятельств и т. п. исследует человека во всей совокупности его индивидуальных качеств и взаимоотношений в окружающем сообществе.

Отличительные черты и особенности в изучении биографий исторических личностей присущи одному из самых противоречивых периодов в истории культурного развития СССР в 1920-е – 1950-е гг. Примечательным является то, что образ ученых в советских научных нарративах формировался не через призму результатов их деятельности в области культуры, а в первую очередь в контексте их политической и общественной жизни. В частности, в проявлении верности служения «социалистическим и коммунистическим идеалам» как доминирующей концепции в сознании людей советского общества. При этом во внимание принципиально не бралась частная сторона жизни интеллектуала, которая влияла на профессиональную и публичную сферы его деятельности. Хотя именно в личной жизни отражаются взгляды человека на окружающий мир, отношение к действительности в политических, социальных и культурных вопросах, эмоции, расставление приоритетов в профессиональной среде, поиски жизненно важных решений, определяющие направления его будущей деятельности и т. п. Личная жизнь является неотъемлемой частью человеческого опыта, обеспечивает культурно-историческое развитие человека в пространственно-временном и личностно-индивидуальном измерениях.

В этом контексте наше внимание было сфокусировано на личности профессора Артемия Григорьевича Готалова-Готлиба (1866–1960), попытку создания просопографического портрета которого попробуем осуществить в данной работе на базе новых исторических источников.

На сегодня в научной литературе представлен значительный пласт нарратива, посвященного персоне А. Г. Готалова-Готлиба. Среди них есть публикации, имеющие по содержанию разный жанр, характер и тон изложения: информационные [16–17; 29–33; 58; 61], абсолютно-идеалистичные [18; 21–27; 37; 39; 57; 65], публицистическо-обличительные [19–20] и рационально-аналитические [34; 36; 46; 50–51; 55]. Среди более двух десятков публикаций

только последние шесть написаны с использованием значительного корпуса исторических источников, с применением критического подхода к ним, без видимого желания авторов приукрасить биографию А. Г. Готалова-Готлиба и возвеличить его личность. Несмотря на в целом положительную оценку статьи П. А. Майборода, в которой одним из главных достижений является привлечение для написания работы исследования значительного пласта архивного материала, все таки присутствуют определенные недоработки. В первую очередь в том, что автор не привлек к изучению биографии и пониманию модели поведения субъекта своего исследования достаточное количество архивного материала, который отложился и сохраняется в документальных хранилищах Одессы, Киева, Кишинева и Москвы. В свою очередь мы репрезентуем некоторые из выявленных нами исторических источников, хранящиеся в архивах трех стран (Республики Молдовы, Российской Федерации и Украины). Вводимые в научный оборот материалы существенно помогают реконструировать биографию, ликвидировать имеющиеся в ней неточности и на основе критическо-рефлексивного мышления как одного из методов познания [64, с. 22] привнести новые штрихи к просопографическому портрету профессора А. Г. Готалова-Готлиба.

Вводимые в научный оборот исторические источники для представления новых штрихов реконструкции просопографического портрета А. Г. Готалова-Готлиба чрезвычайно разнообразны как по своему происхождению, так и по содержанию. В основном они хранятся в архивах Киева, Кишинева, Москвы и Одессы. Преимущественно это документы профессионального характера: анкеты, личные карточки, личные дела, справки, формулярные списки о службе, заявления, служебные записки, выписки из протоколов и приказов, удостоверения и т. п.; социального характера: аттестат зрелости, свидетельства о принятии подданства, получении орденов, общественной деятельности, выборах на почетные должности и т. п. Особенностью источниковой базы исследования является рассредоточение материалов по фондам различных организаций государственного и городского управлений. Комплексное исследование исторических источников позволяет проследить перманентные процессы в жизни А. Г. Готалова-Готлиба на фоне драматических общественно-политических и социально-экономических ситуаций, характерных для Российской империи / СССР в первой половине XX в.

А. Г. Готалов-Готлиб прожил полных девяносто четыре года. Изучение его длительного жизненного пути можно провести в соответствии с распространенным в современной историографии географически-временным принципом, разделенным на девять условных периодов: «бессарабский» (1866–1886), первый «одесский» (1886–1895), первый «псковский» (1895–1896), «петербургский» (1896–1903), «ялтинский» (1903–1908), «кишиневский» (1908–1910), второй «псковский» (1910–1919), «черкасский» (1919), второй «одесский» (1919–1960). Почти вековую жизненную стезю ученого также можно

исследовать согласно инновационному подходу в исторической науке – через призму идентичности к определенной генерации ученых [42; 44–45; 47; 52]. Именно этот принцип мы возьмем за основу реконструкции основных фрагментов биографии и репрезентации новых штрихов просопографического портрета А. Г. Готалова-Готлиба.

Под термином «генерация» мы понимаем представителей научного сообщества, которые представлены более или менее одинаковыми чертами в быту, в профессиональной и общественной деятельности в отдельно определенный хронологический период и с последующей заменой представителями следующей генерации, которые при дифференциации хронологических циклов существенно отличаются от субъектов предыдущей и последующей генераций. Началом существования каждой генерации является зарождение и формирование новой парадигмы во всех сферах жизнедеятельности ученых, а ее окончанием – постепенное исчезновение некоторое время доминирующих идей, практик и приоритетов, на смену которым приходят концепции новой генерации. Основным компонентом, оказывающим влияние на формирование и деятельность ученых каждой отдельной генерации в любой выбранный хронологический период, был сложный дискретный процесс институциональных, инфраструктурных и когнитивных факторов в научно-исследовательской деятельности и государственно-административной системе управления. В фазе трансформации общественно-политических, социально-экономических и культурных условий необходимо максимально объективно учитывать как отдельное влияние внешних и внутренних факторов, так и их взаимосвязь и взаимообусловленность в процессе существования отдельно взятой генерации.

За все время развития исторической науки в Одессе (с конца XVIII до начала XXI вв.) корпорацию ученых-историков представляли девять генераций, которые хронологически условно соответствуют следующим периодам: 1) «европейско-аматорскому»: конец XVIII в. – 1817 г.; 2) «европейско-имперскому»: 1817–1837 гг.; 3) «имперскому»: 1837–1865 гг.; 4) «либерально-имперскому»: 1865–1884 гг.; 5) «реакционно-имперскому»: 1884–1917 гг.; 6) «раннесоветскому»: 1917–1941 гг.; 7) «среднесоветскому»: 1941–1968 гг.; 8) «позднесоветскому»: 1968–1991 гг.; 9) «национальному»: от 1991 г. до современности. Представленная хронологическая градация генераций одесских ученых-историков следует из кардинальных метаморфоз социокультурных реалий научной среды, которые были связаны с общими общественно-политическими и социокультурными ситуациями в государствах, в состав которых они последовательно входили (Российская империя – СССР – Украина). Формулировка названий генераций имеет дифференциацию в соответствии с идеологической составляющей доминирующих типов профессиональной деятельности для каждой отдельной генерации одесских ученых-историков, что зависело в каждый отдельно взятый хронологический период от доминирующих приоритетов формирования профессии историка и просопографической палитры гене-

рации на фоне существующих общественно-политических и социокультурных ландшафтов.

В соответствии с представленной хронологической градацией поколений одесских ученых-историков, история жизни А. Г. Готалова-Готлиба неразрывно связана с общей характеристикой представителей трех поколений – «реакционно-имперской», «раннесоветской» и «среднесоветской».

К «реакционно-имперской» поколению ученых-историков относим специалистов различных социогуманитарных знаний, преподавателей разных по типологии и видовой классификации вузов, в структуре которых преподавались социогуманитарные дисциплины, где в основном и осуществлялись основные направления их профессиональной деятельности. Несмотря на междисциплинарность исследуемых проблем ученые презентовали продукцию научной деятельности в области исторической науки, проходили несколько из пяти этапов научной иерархии (получение высшего образования, обучение в аспирантуре (институт профессорских стипендиатов), сдача магистерских экзаменов, защита магистерской или докторской диссертаций) имперской системы образования. Являлись авторами научных публикаций, написанных в соответствии с теоретическими признаками парадигм развития исторической науки в до-революционное время, и не воспринимали педалированную большевиками идеологию построения общества с принципами социальной справедливости, свободы и равенства и навязывания ими новых концепций в профессиональной деятельности.

«Раннесоветская» поколение интеллектуалов появилась в научном сообществе на территории Российской империи вследствие общественно-политических и социокультурных катаклизмов 1917–1920 гг. К этой поколению относим специалистов социогуманитарных дисциплин, профессиональная деятельность которых проходила в вузах и различных по профилям и структурам научно-исследовательских учреждениях, которые имели высшее образование или проходили процесс обучения в высшей школе, находились на разных этапах научной карьеры. Представители поколения подчинялись тоталитарному характеру модели отношений между ученым и властью, научные публикации которых имели теоретическое оформление в соответствии с концепциями развития исторической науки в 1917–1941 гг., которые педалировали и популяризировали идеи марксистско-ленинской методологии и развития социалистического государства. Принадлежность представителей этой поколения ученых-историков к советскому научному пространству была обусловлена подчинением одному из ключевых принципов советской исторической науки, сформулированного И. И. Колесник как – «принцип партийности свидетельствовал полную зависимость исторической науки от партии, директив и инициатив партийных органов, полное подчинение науки партийной идеологии» [40, с. 10]. Результатом принадлежности ученых-историков к «раннесоветской» поколению с господствующим тоталитарным характером отношений

между властью и научным сообществом стали проявления различных методов «интеллектуальной покорности» и политических репрессий (ограничение в праве заниматься научной деятельностью, вмешательство в выбор тематики научных исследований, контроль над коммуникативными связями с коллегами, политические, социальные и правовые притеснения, осуждение, аресты, ссылки, лишение жизни) [42, с. 206].

В свою очередь «раннесоветскую» генерацию ученых-историков разделяем на две ветви – «адептов» и «конформистов». К первой ветви относим ученых, родившихся на рубеже XIX–XX вв. и являвшихся «ровесниками» активизации революционной ситуации в начале XX в. Их первичная социализация зарождалась в условиях трех революций, формирование нравственных ценностей и жизненных приоритетов происходило в условиях революционного романтизма, рабоче-крестьянской идентификации и идейно-корпоративного патернализма. В период становления первого в мире социалистического государства они сознательно обслуживали потребности советской власти, лояльно относились к действующему политическому режиму, истинно верили в идеи марксизма-ленинизма, авторитет партии большевиков, ее вождей и их установки. Ко второй ветви относим ученых, родившихся во второй половине XIX в. Их первичная социализация происходила в условиях либерализации и модернизации Российской империи, образование они получили в имперской системе образования, преподавали в вузах, имели научные публикации, написанные в соответствии с теоретическими признаками парадигмы развития исторической науки в имперское время. В дореволюционное время они не воспринимали педантированную большевиками идеологию построения общества с принципами социальной справедливости, свободы и равенства трудящихся и навязывания ими новых концепций и парадигм в профессиональной деятельности, то есть определенную часть своей жизни принадлежали к «среднеимперской» (1865–1884) или «познеимперской» (1884–1917) генерациям. Но революционные события 1917–1920 гг. и утверждение советской власти заставили их переориентироваться и приспособиться к реалиям новых условий жизни. Одним из представителей «конформистской» ветви «раннесоветской» генерации являлся А. Г. Готалов-Готлиб.

В равной степени он принадлежал и к «конформистской» ветви «среднесоветской» генерации, первичная социализация которой происходила в первые послереволюционные годы в условиях становления советской системы. Основами формирования их ценностей являлись революционный романтизм, пролетарский интернационализм и советский патриотизм в рамках коллективной социалистической сознательности и партийно-государственного патернализма. Вторичная социализация представителей этой генерации состоялась в годы Второй мировой войны и послевоенный период на фоне постепенного «угасания» сталинского тоталитарного режима и социально-политической либерализации во второй половине 1950-х – первой половине 1960-х гг. Пред-

ставителей этой генерации можно отнести к эпохе «скоростного» «социального лифта», когда на протяжении около двадцати лет они попеременно жили в условиях политических репрессий 1940-х – первой половины 1950-х гг. В последующее десятилетие они получили относительную свободу в творчестве и праве выбора тематики научных исследований, а начиная со второй половины 1960-х гг. снова ощутили притеснения и ограничения в выборе и осуществлении профессиональной деятельности.

Вхождение А. Г. Готалова-Готлиба в «реакционно-имперскую» генерацию ученых-историков состоялось согласно действующим нормам социального устройства Российской империи. Он родился 22 января³ 1866 г. [1, л. 2 об., 23 об., 26 об., 28, 30, 31а; 3, л. 71 об.; 4, л. 1; 14, л. 9 об.; 29] в селе Яблона (Яблоана)⁴ Ясского уезда (с 6 марта 1887 г. Белецкий уезд) Бессарабской губернии [1, л. 31а.] (ныне село входит в состав Глодянского района Республики Молдова) в семье австрийско-подданного Генриха Готлиба, работавшего механиком [1, л. 26–26 об., 29] по обслуживанию сельскохозяйственных машин в помещичьих имениях Бессарабской губернии.

На сегодня документально неподтвержденным остается бытующий преимущественно в публицистической литературе факт, что первоначально А. Г. Готалов-Готлиб именовался Ароном Гиршевичем Готлибом и принадлежал к иудейскому этносу и вероисповеданию, последнее из которых он якобы поменял на лютеранство перед поступлением в Новороссийский университет в 1886 г. [19; 20, с. 345; 21, с. 31]. Еще ни один из авторов, обращающийся к описанию его биографии, не предоставил документального подтверждения относительно данных утверждений. Скорее всего, будет невозможно найти подтверждение данных о записи его рождения с установлением вероисповедания, так как среди имеющихся в наличии в Национальном архиве Республики Молдова (НАРМ) метрических книг нами не было выявлено документов о данном факте. Среди метрических книг Белецкого раввината не сохранились записи о родившихся в 1866 г., в наличии только записи о новорожденных за 1865 [12] и 1867 [13] гг. В «Книге для записи родившихся евреев на 1866 год» еврейских общин Бендер [7] и Новых Каушан [8] запись о рождении Арона Гиршевича Готалова не выявлена. Отсутствуют записи о рожденных в 1866 г. и среди метрических книг Кишиневского раввината, тогда как в наличии имеются только книги для записи родившихся евреев в 1865 [9] и 1867 гг. [10]. Таким образом, потенциал наличных метрических книг, имеющихся на хранении в НАРМ, не дает возможности документально установить принадлежность А. Г. Готалова-Готлиба к иудейскому вероисповеданию.

В свою очередь в нашем распоряжении имеются документы, которые опровергают факт его перехода в лютеранство в 1886 г. и дают возможность установить точную дату. Во-первых, в копии свидетельства о крещении от 22 января 1886 г., заверенного приложением церковной печати и подписью евангелическо-лютеранского пастора и кишиневского дивизионного проповедника Р. Фальти-

на⁵, указано, что 2 января 1883 г., в день своего семнадцатилетия, был окрещен Артур Готлиб – «...законнорожденный сын австрийско-подданного, техника земледелия Генриха Готлиба и его законной жены Эрнестины Валерии Эммы, урожденной Бергман, оба лютеранского вероисповедания. Восприемниками были: 1) Генрих Ратминдер – преподаватель в гимназии, 2) Гасты Фальтин – девица. Что эта выпись из метрической книги, том II, стр. 193 – Евангелическо-лютеранской кишиневской церкви верна с подлинным...» [1, л. 26 об.]. Проверить этот факт в оригинале метрической книги Евангелическо-лютеранской кишиневской церкви не удалось, так как среди хранящихся в НАРМ метрик этой церкви имеется в наличии только книга с записями бракосочетавшихся в 1838–1881 гг. [11]. Во-вторых, в «Удостоверении» [1, л. 29], выданном 14 августа 1886 г. пастором Р. Фальтином, кишиневским дивизионным проповедником Санкт-Петербургской евангелическо-лютеранской консистории, указано, что 26 мая 1883 г. Артур Готлиб прошел обряд конфирмации. Проведение данной процедуры представляет собой принятие человеком решения о сознательном исповедании веры, т. е. предполагается, что крещение он принимает в младенчестве, а проведение конфирмации в юношеском или молодом возрасте свидетельствует о его сознательном становлении частью церкви. Как видим, факт принятия А. Г. Готаловым-Готлибом лютеранства в 1886 г. является ошибкой, на самом деле это произошло 2 января 1883 г. Остается открытым вопрос относительно причины его позднего крещения – только лишь в семнадцатилетнем возрасте, хотя всех детей крестили в младенчестве. При этом нами выявлены имена его родителей, которые вместе с данными о восприемниках уточняют, что семья Готлибов проживая в Бессарабской губернии, принадлежала к среде немецких колонистов, соответственно они могли быть выходцами из какого-нибудь немецкоязычного государства, которые по какой-либо причине покинули историческую родину. Альтернативным вариантом этой версии может быть то, что семья Готлибов представляла немецких евреев выкрестов, принявших лютеранство и по какой-либо причине переселившихся в Бессарабию, с 1812 г. присоединенную к Российской империи. Окончательный ответ в вопросе определения первичной национальности и вероисповедания А. Г. Готалова-Готлиба может дать запись в метрической книге, сделанная при его рождении, в процессе ознакомления с которой определяющим фактором для нас является время.

Исходя из представленных в научной литературе биографических коллизий А. Г. Готалова-Готлиба, можем сделать вывод, что одним из его жизненных приоритетов было желание достижения социального благополучия. Для реализации своей мечты на протяжении всей своей жизни он постепенно, шаг за шагом, целеустремленно решал поставленные перед собой задачи. Одной из первых задач, определяющей его жизненный путь являлось получение полного среднего образования. В 1878–1882 гг. он обучался в Каменец-Подольской гимназии, а в 1882–1886 гг. – в Кишиневской 1-й гимназии. 12 июня 1886 г. ему

был выписан аттестат зрелости, оценки в котором говорят о его не прилежном отношении к учебе. Средний бал отметок, выставленных в педагогическом совете за девять предметов гимназического курса (русский язык и словесность – 4, логика – 3, латинский язык – 3, греческий язык – 3, математика – 3, физика и математическая география – 4, история – 3 (!), география – 3, немецкий язык – 5) составил $\approx 3,4$ бала. Хотя по результатам проведенных испытаний по окончании гимназии средний бал оценок был значительно выше – 4,4 бала (русский язык и словесность – 5, латинский язык – 5, греческий язык – 4, математика – 3, история – 5) [1, л. 31а].

Полученный аттестат зрелости дал возможность А. Г. Готалову-Готлибу поступить в университет, чем он непременно воспользовался. 6 августа 1886 г. он подал прошение на имя ректора Императорского Новороссийского университета (ИНУ) с просьбой принять его на 1 курс «естественного факультета» (скорее всего речь шла о естественном отделении физико-математического факультета). Через неделю после подачи прошения – 13 августа 1886 г. оно было принято к рассмотрению, и ректор ИНУ С. П. Ярошенко на прошении поставил резолюцию – «Зачислить» [2, л. 122]. На сегодня мы не знаем, какими аргументами руководствовался А. Г. Готалов-Готлиб при выборе решения обучаться на физико-математическом факультете, но можем констатировать, что уже 19 августа 1886 г. он подает второе прошение с просьбой о переводе его на историко-филологический факультет. И в тот же день ректор ИНУ С. П. Ярошенко принимает по нему решение. Первоначально его резолюция сводилась к передаче решения этого вопроса «На заключение г. г. деканов...», но по каким-то причинам он его изменил (в тексте резолюция зачеркнута) и распорядился «Перечислить» студента 1 семестра Артура Готлиба на историко-филологический факультет [2, л. 121]. Таким образом, вследствие принятия выбора факультета по ходу подачи прошения А. Г. Готалов-Готлиб стал студентом историко-филологического факультета.

По причине скудности исторических источников сегодня сложно описать студенческие годы А. Г. Готалова-Готлиба. Но мы располагаем незначительными документальными материалами, которые дают возможность реконструировать определенные фрагменты его студенческой жизни и выявить новые штрихи просопографического портрета. Например, во время обучения в университете в его жизни произошло событие, которое со временем с подачи А. Г. Готалова-Готлиба получило окраску мифа, а современные исследователи с легкостью его гипертрофируют. В одной из первых автобиографий советского периода, написанной 8 декабря 1923 г. он указал, что «В 1887 г. за участие в студенч[еских] волнениях был исключен из университета...» [3, л. 4–5 об.], а один из современных биографистов безосновательно указывает и об аресте [21, с. 31]. Действительно, в 1887 г. студенческое движение достигло наибольшей силы в сравнении с предыдущими годами, что было связано с обострением общей политической обстановки в Российской империи. Не исключением стал и Новороссий-

ский университет, в котором в ноябре-декабре 1887 г. прошли студенческие выступления. Допустим, что участие в этом движении принимал и А. Г. Готалов-Готлиб, но вот факт его исключения из университета, и тем более ареста, по этой причине принять не можем. Согласно «Свидетельству», выданному ИНУ 7 декабря 1887 г. студенту 2 семестра (при наличии прилежной учебы должен был быть студеном 3 семестра) историко-филологического факультета Артуру Генриховичу Готлибу в том, что в августе 1886 г. он был принят в число студентов и в течение 1886/87 и первой половины 1887/88 учебных годов слушал лекции, а с 7 декабря 1887 г. из ведомства университета уволен «согласно прошению» [1, л. 28.]. Соответственно практике тех лет, студенты, которые были уличены в политической неблагонадежности, как правило (при отсутствии высокого покровителя), подвергались исключению административным распоряжением руководства вуза из контингента студентов и не принимались в другие вузы ведомства министерства народного просвещения. Как видим, подобная участь миновала А. Г. Готалова-Готлиба. Следовательно, либо у него были высокие покровители, которые способствовали «смягчению» его наказания за участие в студенческих сходках путем временного отчисления из состава студентов «согласно прошению», либо он не являлся активным участником студенческого движения и выбыл из контингента студентов «согласно прошению» по обстоятельствам личного характера. Со временем в первые годы существования советского государства с целью интерпретации личного участия в революционном движении он сознательно «приукрасил» факты своей биографии «пролетарско-революционными» оттенками [54]. Некоторые же современные биографисты не ознакомившись с архивными материалами в свою очередь крайне преувеличивают этот эпизод из жизни А. Г. Готалова-Готлиба доводя его до того, что по причине общественной активности из университета он был отчислен на один год и это помешало ему продолжить занятия наукой в статусе профессорского стипендиата [61, с. 303].

Пропустив весенний семестр 1887/88 учебного года (полгода обучения), с началом 1888/89 учебного года А. Г. Готалов-Готлиб продолжил обучение в ИНУ и весной 1890 г. он уже числился студентом 7 семестра. Но из-за неуплаты за слушание лекций 13 марта 1890 г. определением Правления университета был уволен из его ведомства [1, л. 30] не закончив 7 семестр обучения. Скорее всего, из-за финансовых проблем 1890/91 учебный год ему пришлось пропустить. Обучение на 7 и 8 семестрах он продолжил в 1891/92 учебном году, по завершению которого 24 июня 1892 г. в двадцати шестилетнем возрасте получил диплом I степени [1, л. 2 об.; 6]. Таким образом, на получение диплома о высшем образовании А. Г. Готалов-Готлиб потратил шесть лет (1886/87 – 1 и 2 семестры, 1887/88 – 3 семестр, 1888/89 – 4 и 5 семестры, 1889/90 – 6 семестр, 1891/92 – 7 и 8 семестры) при существовании четырехлетней системы обучения в высшей школе. Затянувшееся на два года обучение было, скорее всего,

вызвано объективными причинами личного характера – материальным затруднением оплаты за обучение.

По окончании университета А. Г. Готалов-Готлиб предложением попечителя Одесского учебного округа от 13 ноября 1892 г. был допущен к преподаванию немецкого языка в частном четырехклассном училище В. А. Агишева. С началом педагогической деятельности он продолжил усовершенствование своих знаний и выдержал специальное испытание на звание учителя гимназии и прогимназии с правом преподавать историю, греческий и латинский языки, вследствие чего 18 ноября 1894 г. получил свидетельство на звание учителя [1, л. 2 об.–3 об.].

В 1895 г. в жизни А. Г. Готалова-Готлиба произошло событие, кардинально изменившее и определившее его судьбу. 29 апреля 1895 г. он, двадцати девятилетний выходец из малоимущей семьи женился на тридцатилетней дворянке Варваре Михайловне Рудановской⁶, родившейся 9 декабря 1864 г. Этот брак ничем не выделялся бы из большинства браков дореволюционной эпохи, если бы не три его исключения. Первое, жена немногим более чем на год была старше своего мужа. Второе, менее чем за два месяца до венчания – 3 марта 1895 г. – у них родился сын Николай [1, л. 3; 14, л. 10]. Третье, резкое изменение профессиональной карьеры А. Г. Готалова-Готлиба в лучшую сторону. Уже 17 июня 1895 г. «Высочайшим» (!) приказом по гражданскому ведомству он был определен на государственную службу, на должность сверхштатного (!) учителя древних языков Одесской 4-й гимназии, где предложением управлявшего Одесским учебным округом от 28 августа 1895 г. ему было предоставлено 10 уроков латинского языка и 3 урока немецкого языка. С 17 октября 1895 г. он был освобожден от преподавательских обязанностей в частном четырехклассном училище В. А. Агишева [1, л. 3 об.–4]. Подобное крутое изменение в судьбе выпускника университета в считанные месяцы после свадьбы, который в студенческие годы подрабатывал частными уроками, отчислялся из университета за неоплату взносов за посещение лекций, не имел родственников с влиятельными связями, безусловно, можно связывать только с высокопоставленной протекцией со стороны родственников его супруги. Нам не удалось найти прямых подтверждений этой версии, но принимаем аргументацию С. Я. Борового, указывающего, что сильнейшую поддержку девушке, ставшей женой А. Г. Готалова-Готлиба, оказывал тогдашний военный министр (1881–1898), генерал от инфантерии П. С. Ванновский (1822–1904), со временем ставший министром народного просвещения (1901–1902) [20, с. 348].

А. Г. Готалов-Готлиб прожил с Варварой Михайловной долгие годы. В 1920-е гг. она находилась при нем и на полном его обеспечении. Дату ее смерти нам не удалось установить, но можем констатировать, что она умерла в период между июлем 1926 г. [3, л. 20, 46–47] и январем 1942 г. По состоянию на 29 января 1942 г. второй женой А. Г. Готалова-Готлиба являлась Мария Готалова-Готлиб, родившаяся в Симферополе в 1888 г., а в период немецко-

румынской оккупации Одессы работавшая педагогом в школе № 75 по улице Садовой, 4. Судьба сына А. Г. Готалова-Готлиба нам неизвестна.

Состоявшийся после женитьбы А. Г. Готалова-Готлиба перевод на государственную службу в Одесскую 4-й гимназию стал своеобразным трамплином в его головокружительном карьерном росте в системе народного образования. Уже с 1 ноября 1895 г. предложениями попечителя Санкт-Петербургского учебного округа от 25 октября и 13 ноября того же года был соответственно назначен штатным преподавателем древних языков и утвержден в звании классного наставника в Псковской губернской гимназии. Немногим менее чем через год – 31 июля 1896 г. предложением управлявшего Санкт-Петербургским учебным округом с 1 августа того же года переведен на должность штатного преподавателя древних языков в Санкт-Петербургскую 3-ю гимназию [1, л. 4 об.–5] – одно из старейших учебных заведений столицы Российской империи.

Стремительный рост А. Г. Готалова-Готлиба по карьерной лестнице привел не только к тому, что в последующие годы он занимал должность директора гимназий в Ялте (1903–1908), Кишиневе (1908–1910) и Пскове (1910–1919), но и на протяжении 1899–1915 гг. был постоянным членом правительственных комиссий по реформе средней школы. Редчайший случай в истории народного образования Российской империи, когда выпускник провинциального университета, с семилетним стажем работы в области педагогики и без наличия печатных трудов на соответствующую проблематику стал членом учрежденной при министерстве народного просвещения комиссии по вопросу улучшения обучения в средней школе. Членом этой комиссии А. Г. Готалов-Готлиб был назначен предложением попечителя Санкт-Петербургского учебного округа от 31 декабря 1899 г. 14 августа 1900 г. предложением управлявшего министерством народного просвещения он был приглашен к участию в комиссии, рассматривающей вопрос об изменении действующих уставов гимназий, прогимназий и реальных училищ под председательством попечителя Кавказского учебного округа, тайного советника К. П. Яновского. С 12 мая 1901 г. по приглашению министра народного просвещения принимал участие в работе комиссии по преобразованию средней школы. 15 января 1902 г. предложением министра народного просвещения был назначен постоянным членом комиссии для составления устава средней школы [1, л. 5 об.–8]. Постоянное участие в работе министерских комиссий по организации образования в средних школах давало А. Г. Готалову-Готлибу возможность быть в курсе основных приоритетных направлений государственной политики в этой области и соответственно ориентироваться в принятии необходимых решений и их популяризации на практике, что приносило ему «лавры» педагога-новатора.

Проявляя при работе в министерских комиссиях «...быстрое, глубоко обдуманное и вполне основательное исполнение возложенной на него задачи» А. Г. Готалов-Готлиб снискал признание своих организаторских и профессиональных качеств среди руководства министерства народного просвещения. На-

пример, 12 апреля 1902 г., на следующий день после отставки с поста министра народного просвещения П. С. Ванновского, его преемник Г. Э. Зенгер приказом № 1 объявил А. Г. Готалову-Готлибу «особую признательность» [1, л. 7 об.–8]. Также по решению министерства народного просвещения он неоднократно ездил в командировку за границу за счет государственного финансирования для изучения системы образования в западноевропейских странах: Франции (1900), Швейцарии (1903) [1, л. 5 об.–7, 19 об.–20], Австрии, Германии, Италии и Чехии (1902, 1907, 1908, 1912) [3, л. 1, 3]. Плодотворная деятельность А. Г. Готалова-Готлиба в системе народного образования Российской империи была отмечена многими наградами: серебряной медалью на ленте ордена св. Александра Невского (26 февраля 1896 г.), орденом св. Станислава III ст. (1 января 1900 г.), орденом св. Анны III ст. (1 января 1904 г.), орденом Бухарской золотой звезды II ст. (27 августа 1906 г.), орденом св. Анны II ст. (1 января 1907 г.) [1, л. 2 об., 4 об.–6, 9 об.–10].

«Расчетливая» женитьба дала возможность А. Г. Готалову-Готлибу высоко подняться в «социальном лифте» сословного устройства Российской империи. 25 ноября 1899 г. «Высочайшим» приказом по гражданскому ведомству по выслуге лет он был утвержден в чине коллежского асессора со старшинством «задним числом» с 17 июня 1895 г. Уже менее чем через год – 3 июня 1900 г. он был произведен в надворные советники, а 14 сентября 1903 г. – в коллежские советники. Следующий гражданский чин – статского советника – он получил 11 октября 1908 г. [1, л. 5 об.–6, 9 об.–10, 20 об.–21]. Квинтэссенцией достижений А. Г. Готалова-Готлиба в социальном росте стало получение им в 1917 г. чина 4-го класса Табеля о рангах – действительного статского советника [18, с. 285], соответствующего чину генерал-майора в армии и контр-адмирала во флоте. Основным условием присвоения данного чина являлось «Высочайшее соизволение» императора. Представители данного чина имели особые привилегии и высокие должностные оклады, они были на особом, привилегированном положении, занимали важные посты, определяли курс политики государства и получали право на потомственное дворянство. Став обладателем данного чина А. Г. Готалов-Готлиб получил высокое положение в обществе и стал привилегированной особой.

Таким образом, исследовав дореволюционную часть биографии А. Г. Готалова-Готлиба, можем констатировать, что он являлся типичным представителем «реакционно-имперской» генерации интеллектуалов, о чем характерно свидетельствуют все его достижения и проявления в социальной, профессиональной и политической плоскостях.

События 1917 г. стали рубиконом в жизни многих людей. Не исключением стал и А. Г. Готалов-Готлиб. Во время Февральской революции он поддержал Временное правительство, призывая следовать путем реформ и постепенных преобразований во всех сферах жизни. В тяжелейшие годы Гражданской войны в конце 1919 г. он переезжает в Одессу. Такой выбор мог быть обусловлен как

общими общественно-политическими и социально-экономическими условиями жизни, так и тем, что в Бессарабии у него могли оставаться родственники, а в Одессе он учился в университете и начинал свой трудовой путь. Вполне развернуто и лаконично этот выбор охарактеризовал С. Я. Боровой: «...его, как и многих представителей старой интеллигенции, увлек поток беженства на юг. Одни уходили туда, так как там было сытнее; другие – поскольку там еще не укрепилась советская власть и хозяйничали белогвардейские “правительства”» [20, с. 350].

С приходом в Одессе 7 февраля 1920 г. большевиков А. Г. Готалов-Готлиб сближается с представителями новой власти – двумя последовательными заведующими Одесского губернского отдела народного образования Я. П. Ряппо (1880–1958) и В. П. Потемкиным (1874–1946) [24, с. 144; 26, с. 101]. Оба они сыграли важную роль в дальнейшей жизни А. Г. Готалова-Готлиба, став его покровителями в продвижении на профессиональном поприще.

В мае 1920 г. Я. П. Ряппо пригласил А. Г. Готалова-Готлиба на службу в Одесский Губоно, где последний организовал и на протяжении июня-октября 1920 г. руководил курсами для инструкторов по внешкольному образованию и занимал другие должности. Главным его достижением в это время стало участие в организации и руководство в августе-ноябре 1920 г. Первым детским городком [3, л. 5 об.]. Еще в мае-июне 1920 г. в районе Малого Фонтана и Аркадии было открыто 13 детских заведений (садилов и лагерей), где поселили около 700 детей – бывших воспитанников городских приютов, сирот и беспризорных. В сентябре того же года все детские заведения были объединены в Первый детский городок (впоследствии имени Коминтерна), которому были выделены территория и помещения бывшего Одесского кадетского корпуса. Значительный вклад в организацию, укрепление материальной базы, формирование коллектива педагогов детского городка сыграл В. П. Потемкин, а его первым заведующим стал А. Г. Готалов-Готлиб [35, с. 341].

Благодаря влиянию В. П. Потемкина в пятидесяти пятилетнем возрасте А. Г. Готалов-Готлиб стал преподавателем высшей школы: Одесского археологического института – с 1 сентября 1921 г., Одесского института народного образования (ОИНО [53]) – с 1 октября 1921 г. и Одесского педологического института с 1 января 1922 г. [3, л. 2 об.]. Археологический и Педологический институт стали вузами-«одногодками», которые после годовичного существования в сети высшей школы Одессы были реорганизованы и введены в структуру других вузов. Поэтому участие А. Г. Готалова-Готлиба в деятельности этих институтов было не продолжительным, а вот в ОИНО он проработал до 1930 г. [53, с. 291]. Со временем он также являлся преподавателем Одесского института профессионального образования (1930–1931) [4, л. 1] и Одесского государственного университета (1940–1941, 1944–1952). В общем, жизнь А. Г. Готалова-Готлиба была связана с высшей школой около двадцати лет, а в период 1931–1940 гг. он не являлся преподавателем какого-либо вуза СССР.

Хаотично и без документальных подтверждений многие авторы биографических изысканий, посвященных А. Г. Готалову-Готлибу, описывая период 1931–1940 гг. в жизни ученого, указывают на его работу в разных учреждениях и заведениях Киева, Харькова и Москвы [17; 21, с. 34; 33, с. 106; 58, с. 292]. Соответственно имеющимся в нашем распоряжении документальным материалам можем констатировать, что 23 апреля 1931 г., будучи профессором Одесского института профессионального образования, согласно распоряжению Народного комиссариата труда он был переведен на должность профессора в Нежинский институт социального воспитания [4, л. 1]. По понятным объективным и субъективным причинам шестидесяти пятилетний профессор не хотел переезжать из Одессы в маленький городок областного значения.

В этой сложной ситуации старшему коллеге на помощь пришел Я. П. Ряппо, который после заведывания Одесским Губоно некоторое время работал в органах советской власти в Киеве, а в январе 1921 г. перебрался в Харьков, где занимал ведущие должности в Народном комиссариате просвещения УССР (НКП УССР). Будучи заместителем народного комиссара просвещения Я. П. Ряппо инициировал и организовал Украинский научно-исследовательский институт педагогики (УНИИП). На первой выездной сессии в Киеве 25 января 1926 г. Государственный научно-методологический комитет НКП УССР (членом которого в 1926–1930 гг. являлся А. Г. Готалов-Готлиб), возглавляемый Я. П. Ряппо, вместе с Главным управлением научными учреждениями НКП УССР рассмотрел вопрос об организации этого научного учреждения как единого центра научных исследований в области педагогических наук. Уже 2 апреля 1926 г. Госнаукметодком принял постановление о создании УНИИП (организационно он оформился в октябре 1926 г. на базе научно-исследовательской кафедры педагогики Харьковского института народного образования и Харьковской опытной станции Управления социального воспитания НКП УССР). После организационного оформления УНИИП Я. П. Ряппо возглавил в нем секцию системы образования (1926–1928), затем временно оставил работу в сфере образования, однако продолжил свою деятельность на высоких государственных должностях: в 1928–1938 гг. занимал должность наркома легкой промышленности УССР. В сложной для А. Г. Готалова-Готлиба ситуации харьковские коллеги помогли ему избежать «ссылки» в Нежин. 2 февраля 1931 г. директор УНИИП М. С. Гаврилов сообщил старшему коллеге, что он зачислен в штат института действительным членом [4, л. 10].

Какой период времени А. Г. Готалов-Готлиб пребывал в этом статусе на сегодня мы точно сказать не можем, но позволим предположить, что разрыв с УНИИП у него произошел в 1934 г., когда вследствие установления советской властью контроля над всеми структурами системы образования и науки, и проведения борьбы с разного рода проявлениями «буржуазного национализма» и «контрреволюционной деятельности» он «покаялся в своих грехах» перед партией и выступил с критикой в адрес этого научного учреждения (см. прило-

жение). «Самокритика» А. Г. Готалова-Готлиба существенно помогает реконструировать некоторые фрагменты его биографии, ликвидировать имеющиеся в ней неточности и привнести новые штрихи к просопографическому портрету профессора. Начиная с 1935 г. в большинстве документов, он указывал, что является академпионером. Так он указал 26 сентября 1935 г. [15, л. 18] и 11 июля 1937 г. [5, л. 13] в «Личной карточке учета научных работников» Комиссии содействия ученым при СНК СССР. Следовательно, в период 1931–1940 гг. А. Г. Готалов-Готлиб не являлся преподавателем вузов Киева, Харькова и Москвы.

Высказанная 22 июля 1934 г. А. Г. Готаловым-Готлибом «Самокритика» позволила ему не только «обелить» себя в политическом и научном планах, но и заслужить дивиденды у советской власти в виде получения в сентябре 1934 г. новой квартиры в «Доме специалистов» по адресу Пролетарский бульвар, 12. Строительство «Дома специалистов» в Одессе было результатом союзной программы по постройке в 67 городах СССР домов для научных работников, инженеров и агрономов с целью демонстрации заботы коммунистической партии и советского правительства их бытом. «Дом специалистов» был рассчитан на 50 квартир. Среди их обладателей были академики Т. Д. Лысенко и Д. К. Третьяков, профессора В. Д. Богатский, А. Г. Готалов-Готлиб, В. Л. Елин, И. М. Трачевский, 35 инженерно-технических работников, 4 агронома и другие представители интеллектуального сообщества Одессы. Заселению первого «Дома специалистов» предшествовало торжественное мероприятие, которое подробно освещалось в прессе, где с благодарными речами в адрес советской власти выступили академик Д. К. Третьяков и профессор А. Г. Готалов-Готлиб. Более объемным выступлением было ученого-историка, который сказал: «Все мы теперь свидетели ужасной картины упадка науки на Западе. В Германии вернулись к средневековью, там сжигают труды гениев науки, уничтожают великих классиков, научная мысль деградирует. У нас, в СССР, неслыханно расцветает культура, наука, техническая мысль. Это результат политики партии и правительства, огромной заботы вождя нашей партии товарища Сталина о быте специалистов...». На торжественном мероприятии новоиспеченные жители «Дома специалистов» приняли решение разослать приветственные телеграммы руководителям партии и правительства. Д. К. Третьяков озвучил текст телеграмм т. т. Сталину, Кагановичу, Молотову и Енукидзе, а профессор А. Г. Готалов-Готлиб – т. т. Косиору, Постышеву, Петровскому и Любченко [60]. Таким образом, приведенные факты биографии А. Г. Готалова-Готлиба периода 1930-х гг. четко характеризуют его как яркого представителя «конформистской» ветви «раннесоветской» генерации ученых, который под влиянием давления сталинского тоталитарного режима в активной форме принимал существующий порядок вещей, господствующее мнение масс, беспринципно и некритически следовал доминирующему образцу поведения советского гражданина.

События Второй мировой войны привели к кардинальным изменениям во всех сферах жизни советского общества, что в свою очередь привело к формированию новой генерации ученых. Не исключением стал и А. Г. Готалов-Готлиб, который был одним из представителей «конформистской» ветви «среднесоветской» генерации. В послевоенное время одной из новых линий идеологической составляющей общества являлось проявление повышенных требований к идейности каждого коммуниста, что выражалось в проявлении критики по отношению к себе и свои товарищам. В одной из передовиц одесской областной газеты «Большевистское знамя» отмечалось, что «Только в обстановке открытой и честной критики и самокритики воспитываются большевистские кадры – так учит нас партия Ленина – Сталина» [41].

Казалось бы, что авторитетного и уважаемого профессора А. Г. Готалова-Готлиба в почтенном возрасте (80 лет) и при влиятельных покровителях подобная участь минует, но после смерти 23 февраля 1946 г. народного комиссара просвещения РСФСР (1940–1946) и президента Академии педагогических наук РСФСР (1943–1946) В. П. Потемкина, он также стал беззащитным перед лицом политических кампаний коммунистической партии. 14 сентября 1946 г. в статье «Кафедра, оторванная от жизни» редакция газеты «Большевистское знамя» подвергла сокрушительному разгрому кафедру педагогики Одесского государственного университета. В статье утверждалось, что кафедра педагогики, которую возглавляет А. Г. Готалов-Готлиб, оторвалась от актуальных проблем, рассматривая только вопросы истории педагогики. Основные обвинения сводились к следующему: «Кафедра не поняла своей основной ведущей задачи», «отстала от растущих требований советской школы», «не занимается теоретическим обобщением школьной практики», «ушла в далекую историю». Сам профессор А. Г. Готалов-Готлиб преувеличивает влияние немецко-австрийской системы образования на славянские страны; ему неизвестны те преобразования, что там происходят в последние годы под влиянием советского опыта. Лекции А. Г. Готалова-Готлиба неудовлетворительны, он обходит вниманием указания Крупской и Макаренко [38]. Одесский ученый Д. П. Урсу верно подметил, что разоблачительная статья об А. Г. Готалове-Готлибе появилась за десять дней до публикации доклада А. А. Жданова, однако он обвинялся именно в тех грехах, с которыми следовало больше всего бороться, в антипатриотизме и преклонении перед зарубежной наукой [63]. Вышло так, что А. Г. Готалов-Готлиб стал первой жертвой начатой идеологической кампании. Используя свой опыт приспособления ко всем изменениям действующей власти, он сразу понял, откуда дует ветер, быстро переориентировался и стал патриотом и антизападником. Вместо разоблачения любезной его сердцу австро-германской школы он обрушился на педагогику... американскую. В начале следующего года университетская газета стала печатать из номера в номер обширный опус А. Г. Готалова-Готлиба под заглавием «Американський університет – одно з вогнищ реакції» [28].

В качестве заключения отметим, что А. Г. Готалов-Готлиб был одним из самых ярких представителей одесского научного сообщества 1920-х – 1950-х гг. – лицом с высоким, как в то время было принято говорить, уровнем гражданского самосознания и профессионального подхода к делу. В его лице можно увидеть типичные, для ученых того периода, черты повседневной и личной жизни. Их основной составляющей в иерархии мировоззренческих ценностей была реализация идеи «служения советской власти». На примере А. Г. Готалов-Готлиба видно трудности, с которыми сталкивались ученые: материально-бытовые проблемы, непонимание и осуждение со стороны окружающих, ограничения карьерных возможностей. Исследования частной жизни – это, прежде всего, исследование отношений: семейных, товарищеских, профессиональных, а также мира эмоций, которые эти отношения сопровождают. Оно не ограничивается описанием быта и досуга, а выходит на уровень анализа ментальных структур определенных социальных групп. В данном случае – одесского научного сообщества.

Реконструкция биографии и выявление новых штрихов к просопографическому портрету профессора А. Г. Готалова-Готлиба заслуживают продолжения комплексного исследования.

Примечания

¹ Автор выражает благодарность за помощь в сборе материала для написания данной статьи сотрудникам Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова – директору М. А. Подрезовой, заведующей отделом редких книг и рукописей М. В. Алексеенко, заведующей информационно-библиографическим отделом Е. С. Мурашко; сотрудникам Государственного архива Одесской области – и. о. директора Л. Г. Белоусовой, главному специалисту отдела информации, использования документов и внешних связей А. Г. Гейтан; главному научному сотруднику С. Е. Березину, старшему хранителю фондов Т. И. Сороковской и многим другим коллегам.

² В статье даты до календарной реформы, проведенной СНК РСФСР согласно декрету от 26 января 1918 г., указаны по юлианскому календарю, даты после календарной реформы указаны соответственно по григорианскому календарю.

³ Указываемые в научной литературе даты рождения – 3 [17; 21, с. 30] и 5 [33, с. 104; 58, с. 291] января не являются правильными.

⁴ Встречаемые в научной литературе места рождения – Псков [21, с. 30; 33, с. 104; 37, с. 275; 58, с. 291] и один из населенных пунктов Подольской губернии [17; 21, с. 30; 55, с. 121] не являются правильными.

⁵ Пастор Рудольф Фальтин (1830–1918) – полное имя Эрнст Карл Рудольф Фальтин, родился в Риге, в 1852–1855 гг. изучал богословие в Дерптском (Тартуском) университете [56, с. 28].

⁶ Крымская исследовательница Т. М. Головань ошибочно указывает имя супруги А. Г. Готалова-Готлиба как «Валентина Михайловна» [23, с. 60].

Список использованных источников и литературы

1. Державний архів Одеської області. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 280. – 32 арк.
2. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1867. – 290 арк.
3. ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 114. – 79 арк.
4. ДАОО. – Ф. Р-1647. – Оп. 1. – Спр. 64. – 12 арк.
5. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р4737. – Оп. 2. – Д. 1004. – 17 л.

6. Одеський історико-краєзнавчий музей. – Инв. № Д–1401.
7. Национальный архив Республики Молдова. – Ф. 211. – Оп. 2. – Д. 133. – 39 л.
8. НАРМ. – Ф. 211. – Оп. 2. – Д. 194. – 13 л.
9. НАРМ. – Ф. 211. – Оп. 3. – Д. 247. – 111 л.
10. НАРМ. – Ф. 211. – Оп. 3. – Д. 249. – 91 л.
11. НАРМ. – Ф. 211. – Оп. 11. – Д. 288. – 17 л.
12. НАРМ. – Ф. 211. – Оп. 16. – Д. 10. – 35 л.
13. НАРМ. – Ф. 211. – Оп. 16. – Д. 11. – 25 л.
14. НАРМ. – Ф. 1772. – Оп. 7. – Д. 237. – 21 л.
15. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины. – Ф. 331. – Оп. 2. – Д. 184. – 24 л.
16. Артемий Григорьевич Готалов-Готлиб // Зап. Одес. археол. о-ва. – Т. 1 (34). – 1960. – С. 375–376.
17. Бачинська О. А. Готалов-Готліб Артемій Григорович / О. А. Бачинська // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2006. – Т. 6 : Го–Гю. – С. 332.
18. Белоков Д. А. Вклад Артура Готлиба в развитие физического воспитания в России в начале XX в. / Д. А. Белоков // Вестн. архивиста. – 2014. – № 4. – С. 274–287.
19. Бириштейн А. Суета сует? / А. Бириштейн // Мигдаль Times. – 1997. – № 96–97 (21 дек.).
20. Боровой С. А. Г. Готалов-Готлиб / С. Боровой // Боровой С. Воспоминания. – Москва ; Иерусалим, 1993. – С. 345–355.
21. Великодна Г. В. Складний життєвий шлях Артемія Григоровича Готалова-Готліба: до 150-річчя з дня народження / Г. В. Великодна // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство. Бібліографознавство. Книгознавство. – 2016. – Т. 21, вип. 1. – С. 30–49.
22. Головань Т. М. Вклад А. Г. Готалова-Готлиба в розвиток освіти в Ялті в початку XX в. / Т. М. Головань // Психологія і педагогіка на сучасному етапі : матеріали VI Міжнарод. науч.-практ. конф. (Ставрополь, 2015). – Ставрополь : Логос, 2015. – С. 56–62.
23. Головань Т. М. Новаторська педагогічна діяльність А. Г. Готалова-Готлиба в Ялті в початку XX в. / Т. М. Головань // Проблеми сучас. пед. освіти. – 2014. – № 2 (44). – С. 85–92.
24. Гольдін Ф. Л. А. Г. Готалов-Готліб / Ф. Л. Гольдін // Укр. іст. журн. – 1966. – № 1. – С. 144–145.
25. Гольдін Ф. Цінна спадщина: до 100-річчя А. Г. Готалова-Готліба / Ф. Гольдін // За наук. кадри. – 1966. – 12 січ.
26. Гольдін Ф. Л. Научно-педагогическая деятельность А. Г. Готалова-Готлиба / Ф. Л. Гольдин // Сов. педагогика. – 1966. – № 12. – С. 101–105.
27. Гольдин Ф. Учений педагог А. Г. Готалов-Готлиб / Ф. Гольдин // Знамя коммунизма. – 1966. – 18 янв.
28. Готалов А. Г. Американський університет – одно з вогнищ реакції / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1948. – 10 лют., 21 лют., 28 лют., 15 берез., 24 берез., 30 берез.
29. Готалов-Готлиб Артемій Гр. // Наука и науч. работники СССР. – Ленинград : АН СССР, 1928. – Ч. 6 : Науч. работники СССР без Москвы и Ленинграда. – С. 92.
30. Готалов-Готліб Артемій Григорович // Укр. рад. енциклопедія : в 12 т. – 2-е вид. – Київ, 1979. – Т. 3. – С. 130.
31. Готалов-Готліб Артемій Григорович // Не забудемо, пам'ятаємо : співробітники ОНУ ім. І. І. Мечникова в роки Другої світової війни [Електронний ресурс] : інформ. вид. / гол. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; упоряд. та бібліогр. ред.: А. П. Бахчиванжи, А. С. Ложешник. – Одеса, 2015. – С. 297–298. – Режим доступу: <https://bit.ly/1SlourN> (дата звернення: 01.06.2018). – Назва з екрана.
32. Готалов-Готліб Артемій Григорович. Історик, педагог // Букач В. М. Історія Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського в особах : біогр. довід. / В. М. Букач. – Одеса : Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, 2005. – С. 26.
33. Гребцова І. С. Готалов-Готліб Артемій Григорович. 1866–1960 / І. С. Гребцова, В. М. Гребцов // Одес. історики : енциклопед. вид. – Одеса, 2009. – Т. 1 : Початок XIX – середина XX ст. – С. 104–107.
34. Дмитриев А. Н. Необычная история одесского профессора: А. Г. Готалов-Готлиб (1866–1960) между политикой и педагогикой / А. Н. Дмитриев // Південь України у вітчизняній історії : матеріали Міжнарод. науч.-практ. конф. (Одеса, 22–23 листоп. 2012 р.). – Одеса : Астропринт, 2012. – С. 59–64.
35. Історія Одеси / гол. ред. В. Н. Станко. – Одеса : Друк, 2002. – 560 с.
36. Зенко Г. Хто він, оцей А. Готліб? / Г. Зенко // Крим. світлиця. – 2000. – 27 жовт. – С. 15.
37. Карышковский П. О. Артемий Григорьевич Готалов-Готлиб / П. О. Карышковский // Визант. временник. – 1962. – Т. 21 (66). – С. 275–276.
38. Кафедра, оторванная от жизни // Большевик. знамя. – 1946. – 14 сент.

39. Коваленко О. І. Погляди А. Г. Готалова-Готліба на розвиток системи народної освіти в Україні (1920–1924 рр.) / О. І. Коваленко // Гуманітар. вісн. Держ. вищ. навч. закладу «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Гр. Сковороди». Серія: Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2011. – Вип. 21. – С. 107–111.
40. Колесник І. Український історик і влада: від примусу до партнерства / І. Колесник // Ейдос : альм. теорії та історії іст. науки / гол. ред. В. Смолий ; відп. ред. І. Колесник. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2017. – Вип. 9. – С. 9–24.
41. Критика и самокритика – острое оружие большевистской партии // Большевик. знамя. – 1946. – 7 апр.
42. Левченко В. Генерації вчених-істориків та «Великий терор»: від інтелектуальної покорі до репресій (на прикладі одеської корпорації гуманітаріїв) / В. Левченко // Краєзнавство. – 2017. – № 1/2. – С. 201–207.
43. Левченко В. В. А. Г. Готалов-Готліб (1866–1960) : професійна ідентичність історика в контексті еволюції історіографічних ситуацій / В. В. Левченко // Глобальна історія, національні наративи та професія історика з перспективи теорії й практики : програма 9-го метод. семінар (Київ, 19 жовт. 2017 р.). – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2017. – С. 3.
44. Левченко В. В. Генерації одеських вчених-істориків першої половини ХХ ст. : періодизація, термінологія, історія / В. В. Левченко // Вісн. Одес. іст.-краєзнав. музею. – 2016. – № 15. – С. 220–223.
45. Левченко В. В. Еврейская ветвь генерации профессиональной корпорации одесских историков в первой половине ХХ в. / В. В. Левченко // Евреи Европы и Ближнего Востока : традиция и современность. История, языки, литература : материалы Междунар. науч. конф. (Санкт-Петербург, 17 апр. 2016 г.) / отв. ред. М. О. Мельцин. – СПб., 2016. – С. 342–348.
46. Левченко В. В. Историографическая находка: отзыв профессора А. Г. Готалова-Готлиба о докторской диссертации профессора В. И. Селинова / В. В. Левченко // Південний захід. Одесика : іст.-краєзнав. наук. альм. – Одеса : Друк. дім, 2016. – Вип. 21. – С. 168–190.
47. Левченко В. В. Інтелектуальна біографія – ключова модель дослідження історії генерацій вчених-істориків Одеси / В. В. Левченко // Укр. біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. / гол. ред. В. І. Попик. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 157–176.
48. Левченко В. В. Коллизии Саула Борового при получении научных званий и степеней / В. В. Левченко // Евреи Европы и Ближнего Востока : традиция и современность. История, языки, литература : материалы междунар. науч. конф. (Санкт-Петербург, 22 апр. 2018 г.) / отв. ред.: М. О. Мельцин, С. Г. Парижский. – СПб., 2018. – С. 176–184.
49. Левченко В. В. Концепція німецької педагогічної теорії й системи освіти часів Веймарської республіки в історіографічній практиці 1920-х рр. професора А. Г. Готалова-Готліба / В. В. Левченко // Україна та Німеччина: міждержавні відносини в 1918–1924 рр. : програма Міжнар. наук. конф. (Київ, Чернігів, 31 трав. – 2 черв. 2018 р.). – Київ, 2018. – С. 5.
50. Левченко В. В. Материалы личного архива А. Г. Готалова-Готлиба как исторический источник / В. В. Левченко // Південь України : етноіст., мов., культур. та реліг. виміри. – Херсон, 2017. – Вип. 6. – С. 190–197.
51. Левченко В. В. Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960) / В. В. Левченко // Стародавнє Причорномор'я / гол. ред. І. В. Немченко. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2018. – Вип. 12. – С. 312–319.
52. Левченко В. В. Наукове співтовариство одеських істориків першої половини ХХ ст. крізь призму генераційних процесів: теоретичний аспект / В. В. Левченко // Позитивізм: рефлексії щодо класичної моделі історіописання : матеріали круглого столу (Харків, 29 листоп. 2016 р.). – Харків : Апостроф, 2016. – С. 220–230.
53. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / В. В. Левченко ; відп. ред. В. М. Хмарський ; наук. ред. Т. М. Попова. – Одеса : ТЕС, 2010. – 428 с.
54. Левченко В. В. «Пролетарсько-революційна» біографія одеських вчених «ранньорадянської» генерації як інтерпретація особистої участі в більшовицькому русі / В. В. Левченко // Феномен тоталітаризму, його прояви та шляхи подолання : програма 6-ї Наук.-практ. конф. (Одеса, 19–21 квіт. 2018 р.). – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2018. – С. 6–7.
55. Майборода П. А. А. Г. Готалов-Готліб на вершині адміністративної кар'єри: життя та діяльність одеського вченого в 1944–1952 рр. / П. А. Майборода // Укр. біографістика = Biographistica Ukrainica. – 2016. – Вип. 14. – С. 116–141.
56. Маслов К. С. В свете незримого: жизнь и судьба А. А. Крогиуса / К. С. Маслов. – Таллинн : Изд-во Таллин. ун-та, 2014. – 560 с.
57. Недзвідська А. Пам'яті найстарішого. А. Г. Готалов-Готліб / А. Недзвідська // За наук. кадри. – 1960. – 14 верес.
58. Немченко І. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович / І. В. Немченко // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. сл. : в 4 т. – Одеса : Астропринт, 2000. – Т. 2. – С. 334–336.

59. *Приходько Г. І.* Оригінальна система фізичного виховання учнівської молоді А. Г. Готалова-Готліба (початок ХХ ст.) / Г. І. Приходько // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – 2011. – Вип. 14. – С. 43–53.
60. 50 родин вселяються у будинок спеціалістів // Чорномор. комуна. – 1934. – 4 жовт.
61. *Сухомлинська О. В.* Готалов-Готліб Артемій Григорович (1866–1960) / О. В. Сухомлинська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ : Либідь, 2005. – Кн. 2 : ХХ ст. – С. 303–307.
62. *Томазов В. В.* Просопографія / В. В. Томазов // Енциклопедія історії України : у 10 т. / гол. ред. В. А. Смолій. – Київ : Наук. думка, 2012. – Т. 9 : Прил–С. – С. 40.
63. *Урсу Д. П.* Ученые Одессы – жертвы идеологических кампаний 1946–1953 годов / Д. П. Урсу // Південний захід. Одесика : іст.-краєзнав. наук. альм. – Одеса, 2010. – Вип. 10. – С. 114–173.
64. *Халперн Д.* Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
65. *Чухрій П.* Дослідник, історик, педагог. А. Г. Готалов-Готліб – доктор педагогічних наук / П. Чухрій // Чорномор. комуна. – 1966. – 15 січ.
66. *Юмашева Ю. Ю.* Историография просопографии / Ю. Ю. Юмашева // Изв. Урал. гос. ун-та. – 2005. – № 39. – С. 95–127.
67. *Ясь О. В.* Біографістика / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України : у 10 т. / гол. ред. В. А. Смолій. – Київ : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : А–В. – С. 295.
68. *Carr E. H.* What Is History? / E. H. Carr. – London ; Macmillan, 1961. – P. 123.
69. *Gordon L. M.* Attribution theory / L. M. Gordon // The Encyclopedia of Human Development. – Thousand Oaks : Sage Publications, 2006. – Vol. 1. – P. 142–144.

References

- [1] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 1, dossier 280, 32 p.
- [2] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1867, 290 p.
- [3] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1593, inventory 1, dossier 114, 79 p.
- [4] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1647, inventory 1, dossier 64, 12 p.
- [5] Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii [State Archives of the Russian Federation]. Fund P4737, inventory 2, dossier 1004, 17 p.
- [6] Odeskyi istoryko-kraieznavchyi muzei [Odessa Museum of Local History]. Інвентар. № Д–1401.
- [7] Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archive of the Republic of Moldova]. Fund 211, inventory 2, dossier 133, 39 p.
- [8] Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archive of the Republic of Moldova]. Fund 211, inventory 2, dossier 194, 13 p.
- [9] Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archive of the Republic of Moldova]. Fund 211, inventory 3, dossier 247, 111 p.
- [10] Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archive of the Republic of Moldova]. Fund 211, inventory 3, dossier 249, 91 p.
- [11] Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archive of the Republic of Moldova]. Fund 211, inventory 11, dossier 288, 17 p.
- [12] Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archive of the Republic of Moldova]. Fund 211, inventory 16, dossier 10, 35 p.
- [13] Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archive of the Republic of Moldova]. Fund 211, inventory 16, dossier 11, 25 p.
- [14] Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archive of the Republic of Moldova]. Fund 1772, inventory 7, dossier 237, 21 p.
- [15] Tsentralnyy gosudarstvennyy arkhiv vysshikh organov vlasti i upravleniya Ukrainy [The Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. Fund 331, inventory 2, dossier 184, 24 p.
- [16] Artemiy Grigorevich Gotalov-Gotlieb [Atemy Gotalov-Gotlieb]. *Zapiski Odesskogo arkhеologicheskogo obshchestva [Notes of the Odessa Archaeological Society]*. 1960, t. 1 (34), pp. 375–376.
- [17] Bachynska O. A. Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych [Atemy Gotalov-Gotlieb]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [The encyclopedia of modern Ukraine]*. Kyiv, 2006, t. 6, pp. 332.

- [18] Belyukov D. A. Vklad Artura Gotliba v razvitie fizicheskogo vospitaniya v Rossii v nachale XX v. [The contribution of A. Gotlieb to the development of physical education in Russia in the beginning of the 20th century]. *Vestnik arkhivista [Herald of an archivist]*. 2014, no 4, pp. 274–287.
- [19] Birshteyn A. Sueta suet? [Hollow vanities?]. *Migdal Times [Migdal Times]*. 1997, no 96–97, 21 dekabrya.
- [20] Borovoy S. A. G. Gotalov-Gotlib [A. Gotalov-Gotlieb]. *Vospominaniya [Reminiscences]*. Moskva, Ierusalim, 1993, pp. 345–355.
- [21] Velykodna H. V. Skladnyi zhyttievyy shliakh Artemiia Hryhorovycha Hotalova-Hotliba: do 150-richchia z dnia narodzhennia [Hard life path of A. Gotalov-Gotlieb: to the 150th anniversary of birthday]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo [Odesa National University Herald. Series: library science]*. 2016, t. 21, vol. 1, pp. 30–49.
- [22] Golovan T. M. Vklad A. G. Gotalova-Gotliba v razvitie obrazovaniya v Yalte v nachale XX veka [The contribution of A. Gotalov-Gotlieb to the education development in Yalta in the beginning of the 20th century]. *Psikhologiya i pedagogika na sovremennom etape [Psychology and pedagogy on modern stage]*. Stavropol, 2015, pp. 56–62.
- [23] Golovan T. M. Novatorskaya pedagogicheskaya deyatel'nost' A. G. Gotalova-Gotliba v Yalte v nachale XX veka [Innovative pedagogical activity of A. Gotalov-Gotlieb in Yalta in the beginning of the 20th century]. *Problemy sovremennoho pedagogicheskogo obrazovaniya [Problems of modern pedagogical education]*. 2014, no 2 (44), pp. 85–92.
- [24] Holdin F. L. A. H. Hotalov-Hotlib [A. Gotalov-Gotlieb]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian history journal]*. 1966, no 1, pp. 144–145.
- [25] Holdin F. Tsinna spadshchyna: do 100-richchia A. H. Hotalova-Hotliba [Valuable heritage: to the 100th anniversary of A. Gotalov-Gotlieb]. *Za naukovi kadry [Scientific manpower]*. 1966, 12 sichnia.
- [26] Goldin F. L. Nauchno-pedagogicheskaya deyatel'nost' A. G. Gotalova-Gotliba [Scientific-pedagogical activities]. *Sovetskaya pedagogika [Soviet pedagogy]*. 1966, no 12, pp. 101–105.
- [27] Goldin F. Uchenyy pedagog A. G. Gotalov-Gotlib [Scientist and educator A. Gotalov-Gotlieb]. *Znanya kommunizma [The banner of communism]*. 1966, 18 yanvarya.
- [28] Hotalov A. H. Amerykanskyi universytet – odno z vohnyshch reaktsii [American university is one of the centers of reaction]. *Za bilshovytski kadry [About Bolshevik manpower]*. 1948, 10 liutoho, 21 liutoho, 28 liutoho, 15 bereznia, 24 bereznia, 30 bereznia.
- [29] Gotalov-Gotlib Artemiy Gr. [A. Gotalov-Gotlieb]. *Nauka i nauchnye rabotniki SSSR [Science and scientists of USSR]*. Leningrad, 1928, part. 6, pp. 92.
- [30] Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych [A. Gotalov-Gotlieb]. *Ukrainska radianska entsyklopediia [Ukrainian soviet encyclopedia]*. Kyiv, 1979, t. 3, pp. 130.
- [31] Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych [A. Gotalov-Gotlieb]. *Ne zabudemo, pamiataemo: spivrobotnyky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova v roky Druhoi svitovoi viiny [Never forget: employees of Odesa I. I. Mechnikov National University during World War II]*. Odesa, 2015, pp. 297–298.
- [32] Bukach V. M. Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych. Istoryk, pedahoh [A. Gotalov-Gotlieb. Historian and educator]. *Istoriia Pivdennoukraiynskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho v osobakh [The history of South Ukrainian State Pedagogical University named after K. D. Ushynsky in personalities]*. Odesa, 2005, pp. 26.
- [33] Hriebtsova I. S., Hriebtsov V. M. Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych. 1886–1960 [A. Gotalov-Gotlieb. 1886–1960]. *Odeski istoryky [Historians of Odesa]*. Odesa, 2009, t. 1, pp. 104–107.
- [34] Dmitriev A. N. Neobychnaya istoriya odeskogo professora: A. G. Gotalov-Gotlib (1886–1960) mezhdru politikoy i pedagogikoy [Unusual story of the professor from Odesa: A. Gotalov-Gotlieb between politics and pedagogy]. *Pivden Ukrainy u vitchyzniani istorii [The South of Ukraine in history]*. Odesa, 2012, pp. 59–64.
- [35] *Istoriia Odesy [The history of Odesa]*. Odesa, 2002, 560 p.
- [36] Zlenko H. Khto vin, otsei A. Gotlib? [Who is A. Gotlieb?]. *Krymska svitytsia [The Crimean chamber]*. 2000, 27 zhovtnia, pp. 15.
- [37] Karyshkovskiy P. O. Artemiy Grigorevich Gotalov-Gotlib [A. Gotalov-Gotlieb]. *Vizantiyskiy vremennik [Byzantine chronicle]*. 1962, t. 21(66), pp. 275–276.
- [38] Kafedra, otorvannaya ot zhizni [Department detached from life]. *Bolshevistskoe znanya [The banner of bolshevism]*. 1946, 14 sentyabrya
- [39] Kovalenko O. I. Pohliady A. H. Hotalova-Hotliba na rozvytok systemy narodnoi osvity v Ukraini (1920–1924 rr.) [A. Gotalov-Gotlieb's views on the development of the system of popular education in Ukraine (1920–1924)]. *Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hr. Skovorody». Seriya: Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia [Humanitarian herald of the State Higher Education Institution “Pereiaslav-Khmelnitsky Pedagogical University named after H. Skovoroda”. Series: Pedagogy. Psychology. Philosophy]*. 2011, vol. 21, pp. 107–111.

- [40] Kolesnyk I. Ukrainyky istoriyk i vlada: vid prymusu do partnerstva [The Ukrainian historian and the Government: from enforcement to partnership]. *Eidos [Eidos]*. Kyiv, 2017, vol. 9, pp. 9–24.
- [41] Kritika i samokritika – ostroe oruzhie bolshevistskoy partii [Criticism and self-criticism – incisive weapon of bolshevik party]. *Bolshevistskoe znamya [The banner of bolshevism]*. 1946, 7 aprelya
- [42] Levchenko V. Heneratsii vchenykh-istorykiv ta «Velykyi teror»: vid intelektualnoi pokory do represii (na prykladi odeskoi korporatsii humanitariiv) [Generations of historians and the “Great terror”: from intellectual obedience to repressions]. *Kraieznavstvo [Local history]*. 2017, no 1/2, pp. 201–207.
- [43] Levchenko V. V. A. H. Hotalov-Hotlib (1866–1960): profesiina identychnist istoryka v konteksti evoliutsii istoriografichnykh sytuatsii [A. Gotalov-Gotlieb (1866–1960): professional identity of the scientist in the context of the evolution of historiographic situations]. *Hlobalna istoriia, natsionalni naratyvy ta profesiia istoryka z perspektyvy teorii y praktyky [Global history, national narratives and profession of a historian from a perspective of theory and oractice]*. Kyiv 2017, pp. 3.
- [44] Levchenko V. V. Heneratsii odeskykh vchenykh-istorykiv pershoi polovyny XX st.: periodyzatsiia, terminolohiia, istoriia [Generations of the Odesa historians of the first half of 20th century: periodization, terminology and history]. *Visnyk Odeskoho istoriko-kraieznavchoho muzeiu [Herald of the Odesa Museum of Local History]*. 2016, no 15, pp. 220–223.
- [45] Levchenko V. V. Yevreyskaya vetv generatsii professionalnoy korporatsii odesskikh istorikov v pervoy polovine XX v. [The Jewish branch of generation of the professional corporation of Odessa historians in the first half of th 20th century]. *Yevrei Yevropy i Blizhnego Vostoka: traditsiya i sovremennost. Istoriya, yazyki, literatura [Jewish of Europe and the Middle East: traditions and modern days. History, languages and literature]*. Sankt-Peterburg, 2016, pp. 342–348.
- [46] Levchenko V. V. Istoriograficheskaya nakhodka: otzyv professora A. G. Gotalova-Gotliba o doktorskoy dissertatsii professora V. I. Selinova [Historiographic find: a review of V. Selinov's doctoral thesis by A. Gotalov-Gotlieb]. *Pivdennyi zakhid. Odesyka [Southwest. Odesyka.]*. Odesa, 2016, vol. 21, pp. 168–190.
- [47] Levchenko V. V. Intelektualna biohrafia – kliuchova model doslidzhennia istorii heneratsii vchenykh-istorykiv Odesy [Intellectual biography – the main model of a research of the history of generations of Odesa historians]. *Ukrainska biohrafistyka [Biographistica Ukrainica]*. Kyiv, 2016, vol. 14, pp. 157–176.
- [48] Levchenko V. V. Kollizii Saula Borovogo pri poluchenii nauchnykh zvaniy i stepeney [Collisions of Saul Borovoy in obtaining academic degrees]. *Yevrei Yevropy i Blizhnego Vostoka: traditsiya i sovremennost. Istoriya, yazyki, literatura [Jewish of Europe and the Middle East: traditions and modern days. History, languages and literature]*. Sankt-Peterburg, 2018, pp. 176–184
- [49] Levchenko V. V. Kontseptsiiia nimetskoi pedahohichnoi teorii y systemy osvity chasiv Veimarskoi respubliky v istoriografichnii praktytsi 1920-x rr. profesora A. H. Hotalova-Hotliba [The concept of the German pedagogical theory in the educational system of the Weimar Republic in Historiographical practice]. *Ukraina ta Nimechchyna: mizhderzhavni vidnosyny v 1918–1924 rr. [Ukraine and Germany: international relations in 1918–1924]*. Kyiv, 2018, pp. 5.
- [50] Levchenko V. V. Materialy lichnogo arkhiva A. G. Gotalova-Gotliba kak istoricheskii istochnik [Materials from the personal archive of A. Gotlieb as historical source]. *Pivden Ukrainy: etnoistorychni, movnyi, kulturni ta relihiini vymiry [The South of Ukraine: ethnohistorical, language, cultural and religious dimensions]*. Kherson, 2017, vol. 6, pp. 190–197.
- [51] Levchenko V. V. Mify i realii biografii professora A. G. Gotalova-Gotliba (1866–1960) [Myths and reality of A. Gotalov-Gotlieb's biography]. *Starodavnie Prychornomoria [Ancient Black Sea region]*. Odesa, 2018, vol. 12, pp. 312–319.
- [52] Levchenko V. V. Naukove spivtovarystvo odeskykh historykiv pershoi polovyny XX st. kriz pryzmu heneratsiinykh protsesiv: teoretychni aspekt [Scientific society of Odesa historians of the first half of the 20th century]. *Pozytyvizm: refleksii shchodo klasychnoi modeli istoriopysannia [Positivism: refrctions on the classic model of history writing]*. Kharkiv, 2016, pp. 220–230.
- [53] Levchenko V. V. Istoriia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920–1930 rr.): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu [The history of Odesa Institute of Popular Education (1920–1930): positive experience of unsuccessful experiment]. Odesa, 2010, 428 p.
- [54] Levchenko V. V. «Proletarsko-revoliutsiina» biohrafia odeskykh vchenykh «rannoradianskoi» heneratsii yak interpretatsiia osobystoi uchasti v bilshovytskomu rusi [«Proletarian-revolutionary» biography of Odesa scientists of the «early soviet» generation as an interpretation of personal involvement in the Bolshevik movement]. *Fenomen totalitaryzmu, yoho proiavy ta shliakhy podolannia [Totalitarianism phenomenon, its manifestation and ways of overcoming]*. Odesa, 2018, pp. 6–7.
- [55] Maiboroda P. A. A. H. Hotalov-Hotlib na vershyni administrativnoi kariery: zhyttia ta diialnist odeskoho vchenoho v 1944–1952 rr. [A. Gotalov-Gotlieb on the top of administrative career: life and activity of Odesa scientist in 1944–1952]. *Ukrainska biohrafistyka [Biographistica Ukrainica]*. 2016, vol. 14, pp. 116–141.

- [56] Maslov K. S. *V svete nezrimogo: zhizn i sudba A. A. Krogiusa* [In the light of invisible: life and fate of A. Krogius]. Tallinn, 2014, 560 p.
- [57] Nedzvidska A. Pamiati naistarishoho. A. H. Hotalov-Hotlib [To the memory of the oldest. A. Gotalov-Gotlieb]. *Za naukovy kadry* [Scientific manpower]. 1960, 14 veresnia.
- [58] Nemchenko I. V. Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych [A. G. Gotalov-Gotlieb]. *Profesory Odeskoho (Novorosiiskoho) universytetu* [Professors of the Odesa (Novorossiya) University]. Odesa, 2000, t. 2, pp. 334–336.
- [59] Prykhodko H. I. Oryhinalna systema fizychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi A. H. Hotalova-Hotliba (pochatok XX st.) [The original system of physical education of pupils]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli* [Pedagogy of forming a creative personality in higher school and general education school]. 2011, vol. 14, pp. 43–53.
- [60] 50 rodyn vseliautsia u budynok spetsialistiv [50 families settling in the house of specialists]. *Chornomorska komuna* [Black Sea commune]. 1934, 4 zhovtnia.
- [61] Sukhomlynska O. V. Hotalov-Hotlib Artemii Hryhorovych (1866–1960) [Artemy Gotalov-Gotlieb]. *Ukrainska pedahohika v personaliiakh* [Ukrainian pedagogy in personalities]. Kyiv, 2005, part 2, pp. 303–307.
- [62] Tomazov V. V. Prosopohrafiia [Prosopography]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the history of Ukraine]. Kyiv, 2012, t. 9, pp. 40.
- [63] Ursu D. P. Uchenye Odessy – zhertvy ideologicheskikh kampaniy 1946–1953 godov [The scientists of Odessa – victims of ideological campaign]. *Pivdennyi zakhid. Odessyka* [Southwest. Odessika]. Odesa, 2010, vol. 10, pp. 114–173.
- [64] Khalpern D. *Psikhologiya kriticheskogo myshleniya* [Psychology of critical thinking]. Sankt-Peterburg, 2000, 512 p.
- [65] Chukhrrii P. Doslidnyk, istoryk, pedahoh. A. H. Hotalov-Hotlib – doktor pedahohichnykh nauk [Researcher, historian and educator. A. Gotalov-Gotlieb – doctor of education]. *Chornomorska komuna* [Black Sea commune]. 1966, 15 sichnia.
- [66] Yumasheva Yu. Yu. Istoriografiya prosopografii [Historiography of prosopography]. *Izvestiya Uralskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of the Ural State University]. 2005, no 39, pp. 95–127.
- [67] Yas O. V. Biohrafistyka [Biographistics]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the history of Ukraine]. Kyiv, 2003, pp. 295.
- [68] Carr E. H. *What Is History?* London, 1961, pp. 123.
- [69] Gordon L. M. Attribution theory. *The Encyclopedia of Human Development*. 2006. vol. 1, pp. 142–144.

Поступила 07.05.2018 р.

Приложение

Приложение «Самокритика»

к пакету документов А. Г. Готалова-Готлиба

направленных в Комитет содействия ученым СССР

22 июля 1934 г. [15, л. 10–12]

Самокритика

Партія розкрила великі дефекти радянської теоретичної педагогіки: низький її рівень з марксистсько-ленінського погляду, відірваність її від актуальних питань соціалістичного будівництва, різноманітні антимарксистські ухили та збочення, перенесення із-за кордону буржуазної контрабанди тощо. Тов[ариш] Сталін констатував таке загрозливе явище, як розрив між нечуваним в історії людства зростанням соціалістичного господарства та культури в країні Рад, з одного боку, і теоретичною думкою, з другого.

Партія розбила вщент всі «школи» і «школки», що під різними масками насаджували реакційні націоналістичні й фашистські концепції в педагогіці.

В історичних своїх постановках ЦК ВКП(б) і ЦК ВКП(б)У дали вичерпну критику радянської педагогічної науки й показали той шлях, яким ця наука повинна іти, щоб стати ведучою силою в соціалістичному будівництві.

Підходячи з такого погляду до оцінки моєї наукової діяльності, я давно вже визнав, що в цій діяльності було багато негативного. Значне місце в моїй науково-літературній продукції займає вивчення історії, теорії і системи освіти в капіталістичних країнах. Такий матеріал дуже потрібний, коли його подавати з належним марксистсько-ленінським аналізом. Але до революції я, як представник ліберальної російської педагогіки /довголітній співробітник таких органів, як «Русская школа» та т[ому] под[ібні]/, виявляв тенденцію ідеалізувати школи «демократичних» країн: Швейцарії, Норвегії та інш[их] /див[ись], наприклад, мою книгу «Народное образование в Швейцарии», 1907/. Як відомо, це було одною із форм боротьби російської радикальної інтелігенції з царським режимом, особливо в реакційну добу після 1905 р.

Благодатна гроза Жовтня знищила ці ілюзії і розплющила мені очі. Приблизно з 1922 р., під впливом та з ініціативи Я. П. Ряппо, Г. Ф. Гринька і В. П. Потьомкіна, я почав низку спроб марксистського вивчення історії, теорії та системи педагогіки. Недивно, що при дуже низькому рівні цієї наукової галузі в нашому Союзі, мої праці довго мали занадто ескізний характер, аналіз різних буржуазних концепцій був поверховим, бракувало чіткої і ясної марксистсько-ленінської критики, наслідком чого було впадання в еклектизм. Значна частина вини падає на радянську критику, яка зовсім не стояла на височині. Критик часто-густо обмежувались констатуванням моєї «колосальної ерудиції» та зупинялися на дрібницях, а основних моїх методологічних помилок вони не бачили.

Які були мої стосунки до тої групи педагогів, що, очолюючи У[країнський] Н[ауково] Д[ослідний] І[нститут] П[едагогіки], видавала себе за окрему «українську школу»? Я завжди стояв в опозиції до цієї групи. Ще на педагогічному з'їзді 1924 р. у Харкові я, як видно з протоколів /надрукованих в «Шляху освіти»/ гостро критикував генеральну лінію цієї групи: педоцентризм, дидактичну анархію замість систематизованих знань, рефлексологічний фетишизм тощо.

На дискусіях в січні-квітні 1931 р., в Харкові і в Одесі, проти моїх праць було висунуто чимало справедливих, критичних зауважень, але слід сказати, що частина моїх критиків самі хворіли тоді «шульгінізмом», а я з ним боровся.

З травня 1931 р., Н[ародний] К[омісаріат] О[світи] звільнив мене, з мого власного бажання /Наказ НКО від 16/VII 1931 № 4.16.02/ з посади професора педагогіки та дидактики, і я маю можливість цілком віддатися науковій роботі і між іншим готувати низку крупних синтетичних праць. Сподіваюсь, що мені удалося побудувати праці останніх 3 років на науці Маркса – Леніна – Сталіна.

За останні 3 роки я співробітничав в таких органах:

1. «Коммунистическое просвещение». Руководящий политический орган Н[ародных] К[омиссариат] П[росвещения] РСФСР.

2. «Большая советская энциклопедия».

3. «За промышленные кадры».
4. «Фронт науки и техники».
5. «Педагогическое образование».
6. «Комуністична освіта».
7. «На путях к новой школе» /цей журнал ліквідовано/.

Проф. А. Готалов-Готліб

[підпис]

22/ VII–1934

Одеса

В. В. Левченко,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін

Одеського національного морського університету

вул. Мечникова, 34, г. Одеса, 65029, Україна

тел.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

**НОВІ ШТРИХИ ДО ПРОСОПОГРАФІЧНОГО
ПОРТРЕТУ ОДЕСЬКОГО ВЧЕНОГО-ІСТОРИКА
А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА**

У статті на основі значного корпусу документальних матеріалів, переважно вперше введених до наукового обігу, зроблено спробу реконструювання деяких фрагментів біографії одеського вченого-історика А. Г. Готалова-Готліба – педагога, історика медієвістики, педагогіки і систем народної освіти багатьох країн світу. У 1920-х – 1950-х рр. вчений брав активну участь у формуванні та розвитку культурного життя в Одесі. Вивчено значний пласт наукової літератури, присвяченої персоні вченого, в якій виявлено значну кількість помилок і неточностей в його біографії. Наукова література представлена значним пластом наративу, присвяченого персоні А. Г. Готалова-Готліба. Серед них є публікації, що мають за змістом різний жанр, характер і тон викладу: інформаційні, абсолютно-ідеалістичні, публіцистично-викривальні і раціонально-аналітичні. Серед понад двох десятків публікацій тільки шість, написані з використанням значного корпусу історичних джерел, із застосуванням критичного підходу до них, без видимого бажання авторів прикрасити біографію А. Г. Готалова-Готліба і возвеличити його особистість. Для написання статті були використані архівні матеріали, які відклалися і зберігаються у документальних сховищах Одеси, Києва і Москви, що дозволило внести правки та уточнення до біографії професора. Введені до наукового обігу історичні джерела для представлення нових штрихів реконструкції просопографічного портрета А. Г. Готалова-Готліба надзвичайно різноманітні як за своїм походженням, так і за змістом. Комплексне дослідження історичних джерел дозволяє простежити перманентні процеси в житті А. Г. Готалова-Готліба на тлі драматичних суспільно-політичних

і соціально-економічних ситуацій, характерних для Російської імперії / СРСР у першій половині XX ст. Внесені уточнення істотно допомагають реконструювати деякі фрагменти його біографії в новому ракурсі, ліквідувати наявні в ній неточності і привнести нові штрихи до просопографічного портрету А. Г. Готалова-Готліба в контексті його приватних і повсякденних практик. Наведені факти біографії А. Г. Готалова-Готліба чітко характеризують його як яскравого представника вченого-конформіста, який під впливом тиску діючих політичних режимів приймав існуючий порядок речей, панівну думку мас, безпринципно і некритично дотримувався домінуючого зразка поведінки.

Ключові слова: А. Г. Готалов-Готліб, Одеса, просопографія, портрет, особистість.

V. V. Levchenko,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

docent at the department «Ukrainoznavstvo, historical, legal and linguistic disciplines»

Odessa National Maritime University

34 Mechnikov St., Odessa, 65029, Ukraine

тел.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

NEW STROKES TO THE PROSCOPOGRAPHIC PORTRAIT OF THE ODESSA SCIENTIST-HISTORIAN A. G. GOTALOV-GOTLIB

Summary

In the article, an attempt was made to reconstruct certain fragments of the biography of the Odessa historian A. G. Gotalov-Gotlib, the teacher, historian of medieval studies, pedagogy and public education systems of many countries of the world, based on a considerable body of documentary materials, primarily for the first time introduced into scientific circulation. In the 1920's – 1950's. the scientist took an active part in the formation and development of the cultural life of Odessa. A significant layer of scientific literature devoted to the person of the scientist in which a large number of errors and inaccuracies in his biography. Scientific literature is represented by a significant layer of the narrative dedicated to the person of A. G. Gotalov-Gotlib. Among them there are publications that have a different genre, character and tone of presentation: informational, absolutely idealistic, publicistic-accusatory and rational-analytical. Among more than two dozen publications, only six are written using a significant body of historical sources, using a critical approach to them, without the apparent desire of the authors to embellish the biography of A. G. Gotalov-Gotlib and exalt his personality. Attracted for writing the article, identified archival materials that have been deposited and stored in document stores in Odessa, Kiev and Moscow, allowed to make edits and clarifications in the biography of the professor. The historical sources brought to scientific circulation for presenting new strokes of the reconstruction of the prosopographical portrait of A. G. Gotalov-Gotlib are extremely diverse both in their origin and in their content. A comprehensive study of historical sources makes it possible to trace the permanent processes in the

life of A. G. Gotalov-Gotlib against the backdrop of dramatic socio-political and socioeconomic situations typical of the Russian Empire / USSR in the first half of the twentieth century. The amendments made help significantly to reconstruct some fragments of his biography in a new perspective, eliminate the inaccuracies in it and bring new touches to the prosopographical portrait of A. G. Gotalov-Gotlib in the context of his private and everyday practices. These facts biography A. G. Gotapov-Gottlieb clearly describe him as a brilliant representative-conformist scholar who under the influence of existing political regimes pressure took the existing order of things, the prevailing view of the masses, unscrupulously and uncritically followed the dominant pattern of behavior.

Keywords: A. G. Gotalov-Gotlib, Odessa, prosopography, portrait, personality.

УДК 94(477):03''1860/1930''

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).112926](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).112926)

Музичко Олександр Євгенович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 723-58-42

e-mail: sandro06@ukr.net

ВНЕСОК ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ У РОЗВИТОК ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СПРАВИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті проаналізовано важливий аспект біографій істориків, що певний час жили та працювали на території Південної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: їх участь як авторів у тогочасних енциклопедіях, що видавалися в той час в Російській імперії та поза її межами.

Ключові слова: Південна Україна, історики, енциклопедії, історіографія, книгознавство

Одним з рівнів історичного пізнання є узагальнення, синтез, великого фактажу, що накопичується разом з поступом науки. З кінця ХVІІІ ст., коли була видана знаменита «Енциклопедія» французьких просвітників, серед інтелектуалів, зокрема, й ідеологів національних рухів, запанувало уявлення про енциклопедії як інструмент впливу на масового читача, а водночас і проміжний підсумок у розвитку досліджень. Доба позитивізму, починаючи з середини ХІХ ст. лише ствердила таке уявлення, адже для позитивістів накопичення фактів було найважливішим показником об'єктивності та прогресу. Видання енциклопедій, словників, мап, історій, окремих країн, народів, вийшло на порядок денний як показник зрілості народу. І сьогодні енциклопедії залишаються головним джерелом масових знань, засобом структурування наукових досягнень, лаконічним способом самопрезентації певного автора. Серед істориків, багато з яких були націєтворцями, громадськими діячами, просвітниками, енциклопедичний жанр стабільно викликав та викликає інтерес. Серед численних прикладів жвавої участі провідних істориків у створенні енциклопедій згадаємо про статті британця Еліса Міннза про слов'янські народи, античні міста на території України, у «British Encyclopaedia» (1911). Видатний польський історик Тадеуш Корзон опублікував численні статті з історії Польщі у «Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana», до редакційного комітету якої він входив з 1889–1901 рр.

Метою цієї статті є аналіз участі південноукраїнських істориків в енциклопедіях кінця XIX – початку XX ст. Джерелами нашого дослідження є передусім відповідні публікації істориків та статті про них, але залучено й інші епістолярні, актові, та мемуарні матеріали. У наявній історіографії існують лише побіжні згадки про відповідний напрям діяльності істориків, адже він традиційно вважається похідним і не дуже суттєвим в їх біографіях, що, на наш погляд, не є правильним.

Першими південноукраїнськими істориками, які мали досвід участі в енциклопедичних виданнях, були М. І. Надєждін та В. В. Григор'єв. Вони написали наприкінці 1830-х рр. статті в «Енциклопедичному лексиконі», видання А. Плюшара. Окрім цього, В. В. Григор'єв взяв участь у восьмому томі столичного «Военного энциклопедического лексикона» (статті з історико-сходознавчої тематики: «Мавераннегр», «Маври», «Магреб» та «Мамелюки»).

Академік Санкт-Петербурзької Академії наук, кримчанин П. І. Кеппен жив, так би мовити, на «два полюси» – у столиці та Криму, де мав маєток та подовгу працював тут, вивчаючи історію півострова. На основі зібраних ним матеріалів у петербурзькому «Географічно-статистичному словнику Російської імперії» було опубліковано низку статей про міста Криму зі згадками про їх історію.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. найбільш масштабною виявилася співпраця одеських істориків з енциклопедичними проектами знаменитого столичного акціонерного видавництва Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона. У 1890-х рр. в «Енциклопедичному словнику» цього видавництва були опубліковані великі статті трьох професорів кафедри загальної історії Новоросійського університету (НУ). Ф. І. Успенський був автором статті про Візантійську імперію (згодом її передрукували у другому виданні цієї енциклопедії на початку XX ст. з незначними доповненнями) [16], а Є. М. Щепкін про лицарство у Західній Європі, Семирічну війну та хронологію. Натомість Р. Ю. Віппер, хоча і працював в Одесі значно менше за Є. М. Щепкіна, під час діяльності в Одесі опублікував аж 14 статей [4; 5]. Майже усі вони були присвячені питанням історії протестантизму, його головним ідеологам (М. Падуанський, М. Лютер, Ж. Кальвін, Д. Нокс), чи загалом течії (кальвінізм), або пов'язаним з цим явищем питанням (біографія Т. Мора та німецького католицького історика протестантизму В. Кампшульте). Лише статті про монархомахів, Ж.-Б. Машо, Д. Ньюмана були присвячені іншим аспектам. У цих темах (хіба що за виключенням статті про хронологію) ці автори були серед провідних спеціалістів у Російській імперії. Якщо для Р. Ю. Віппера та Є. М. Щепкіна, енциклопедичні статті були популяризацією висновків низки їх попередніх наукових праць, передусім, дисертацій про Ж. Кальвіна (Р. Ю. Віппер) та австрійсько-російські відносини доби Семирічної війни (Є. М. Щепкін), з якими вони увійшли у високу науку, то для Ф. І. Успенського, попри вже на той час великий доробок, його стаття була значною мірою підготовочною для реалізації його подальшого проекту написання першого в російській історіографії великого узагальнюючого нариса про Ві-

зантійську імперію. Незважаючи на енциклопедичний жанр, що спонукав до лапідарності, великий обсяг низки зі згаданих статей дозволив одеським авторам вкласти у тексти не лише фактаж, але й концептуальні висновки. Зокрема, Р. Ю. Віппер показав суперечливий характер Реформації та риси її провідників, Є. М. Щепкін – велике значення Семирічної війни для ідеології та політики держав-учасниць, Ф. І. Успенський – високий рівень культури Візантії, тим самим «реабілітуючи» її від попередніх закидів у регресивності.

Професор кафедри класичної філології, антикознавець, О. М. Деревницький опублікував у цьому виданні 8 статей. Найбільш ґрунтовна була присвячена історії новогрецької літератури. Історик виокремив 3 великих періоди в її розвитку: 1453–1700 рр.; 1700–1800 рр.; 1800–1900 рр. Історію грецької літератури впродовж другого та третього періодів історик розглянув у контексті грецького національного відродження [6].

Серед одеської професури найбільша кількість статей (55) у цьому знаменитому виданні належить професору кафедри історії всесвітньої літератури О. І. Кірпи́чникову. Статті відображали не лише основні науково-педагогічні зацікавлення історика, але й побічні. Так, йому належить авторство статті про Бога стародавніх східних слов'ян Дажбога. Одна стаття була присвячена історії книги як загальнокультурному явищу. Для історичної україністики цікава досить велика стаття про Мелетія Смотрицького, в якій О. О. Кірпи́чников високо оцінив здібності цього українського церковного діяча кінця XVI – першої половини XVII ст.

Інші статті присвячені переважно історії німецької та російської літератури. Найбільш фундаментальними є статті про Ф. М. Достоевського, О. С. Пушкіна, М. М. Карамзіна та стаття «Німецька література». Втім, у статті про М. М. Карамзіна одеський історик виступив і в ролі історіографа, адже мав описати й його внесок в історіографію. Загалом, О. О. Кірпи́чников, відзначаючи великий вплив М. М. Карамзіна на думки сучасної йому еліти, схилився до тези про його недосконалість як історика [8]. У статті про німецьку літературу, на відміну від статті О. М. Деревницького про грецьку, О. О. Кірпи́чников не намагався періодизувати її розвиток, обмежився характеристиками окремих письменників.

Професорську корпорацію серед одеських авторів енциклопедії «розбавив» видатний єврейський історик С. М. Дубнов, який у 1890–1903 роках мешкав в Одесі. Вже наприкінці свого одеського періоду життя він опублікував у 26 та 27 томах дві великі статті про релігійні течії серед євреїв Польщі та України: хасидизм та франкізм.

Кримський (а до того одеський) автор, відомий низкою історичних перекладів та праць, Л. С. Зак опублікував у 28 томі велику біографію «володаря дум» ліберальної інтелігенції М. Г. Чернишевського.

Інший єврейський одеський історик Й. Г. Клаузнер взяв участь у ще одному видавничому проєкті Брокгауза та Ефрона: «Еврейской энциклопедии». Він є

автором 9 статей з історії іудаїзму у шести томах видання. Вчений наголошував на потребі видання енциклопедії іудаїзму на івриті [9].

У 1895–1896 рр. в Одесі існувала комісія «Товариства поширення просвітництва євреїв», що обговорювала за участю С. М. Дубнова план Ахад-Гаама про видання єврейської енциклопедії в Російській імперії російською мовою [7, с. 202].

Ще ширшою була участь одеських істориків на сторінках другого видання енциклопедії – «Нового енциклопедичного словника». Історик права, професор кафедри історії руського права В. В. Сокольський надрукував дві великі статті про збірник законів грузинського царя Вахтанга та Візантійське право, а інший професор тієї ж кафедри О. Я. Шпаков – про нещодавно померлого колегу, у 1860–1890-х рр. свого попередника на цій кафедрі, видатного історика права Ф. І. Леонтовича. Викладач Одеських вищих жіночих курсів К. В. Флоровська опублікувала низку статей про середньовічну культуру, зокрема, релігію. Однак більшість з них не були підписані. Багато років пізніше вона змогла пригадати лише авторство статті про ліонського архієпископа IX ст. Агобарда. Не виключено, що саме вона є автором низки подібних статей, зокрема, про Адальберта та Алкуїна. Лише чотири статті історика були підписані: про папу Римського кінця XIV – початку XV ст. Боніфация IX та про світських осіб маркіза Монфератського Боніфация, німецьких імператорів XI ст. Генриха III та Генриха IV, в яких головну увагу вона приділила церковній політиці імператорів [13].

Найбільшим є доробок професора кафедри загальної історії В. Е. Крусмана, який входив до титульних, неодмінних авторів енциклопедії, і є автором десятків статей на тему середньовічної та ранньомодерної історії Західної Європи, переважно Англії та Німеччини, зокрема: Альфред Великий, Англія (історія до 1688 р.), Бекет, Бедфорд, Вільгельм I Завойовник, Вітенагемот, Вітербо, Велика хартія вольнощів, Відродження, Ганза, Гільдії, Гогенштауфени, Генріхи Англійські, Германія та ін. В. Ф. Буряченко у 1910-х рр. консультував редактора «Нового энциклопедического словаря» К. Арсеньєва щодо джерел та літератури про український та білоруський національний рухи [2, арк. 3–4, 9].

Меншою є співпраця з «Настольним енциклопедичним словником видавництва Гранат». У 3 томі цього видання С. М. Дубнов опублікував статті «Єврейська література». «Ізраїльський народ», «Ізраїльське царство», «Іудейське царство». Значно більш масштабною була участь у цьому виданні професора кафедри філософії НУ М. М. Ланге. У період 1911–1916 рр. у 6, 10, 11, 13, 15, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 26, 33 томах було опубліковано 18 статей вченого. Половина з них були ґрунтовними біографічними нарисами біографій великих філософів античності та нового часу: Геракліта, Гоббса, Бруно, Лейбніца, Канта, Гегеля, Конта, Бредлі, Гюйо. Ці статті не є рівнозначні. Наприклад, у деяких статтях, від яких можна було б очікувати розгорнутої характеристики (Д. Бруно, О. Конт) М. М. Ланге виявив стриманість і обмежився тільки фактажем.

Приділяючи велику увагу у загальних енциклопедіях біографіям, одеські історики отримали можливість взяти участь у кількох суто біографічних енциклопедичних проектах. У шести томах «Критико-біографічного словника російських письменників та вчених» С. А. Венгерова, що був виданий у 1889–1904 рр. було опубліковано 9 статей професора кафедри історії російської літератури НУ В. О. Яковлева, 2 статті О. І. Кірпи́чнікова та 1 стаття О. О. Андрієвського про його брата М. О. Андрієвського. О. Я. Пергамент та В. В. Скидан надіслали з Одеси доповнення до біографій низки осіб. Усі статті В. О. Яковлева містили не лише суто біографічні факти, але й аналіз поглядів та творчого доробку з використанням різноманітних джерел, зокрема, й усної історії (так, у статті про діяча болгарського національного відродження В. Є. Априлова В. О. Яковлев використав спогади іншого болгарського діяча М. Х. Палаузова). В результаті створювався складний, «кольоровий», біографічний портрет. Не завжди досить суворі оцінки біографа сприймаються сучасними дослідниками. Так, підданий сумніву «вирок», що дав В. О. Яковлев кримському археологу А. Б. Ашику, мовляв, його праці не мали науковості, а були лише збірниками фактичних даних [17; 15, с. 279]. Іноді В. О. Яковлев використовував енциклопедичні шпальти, аби висунути пропозицію на кшталт видання в одному томі усіх невеликих творів одеського археолога-античника П. В. Беккера. Окрім авторських статей у словнику С. А. Венгерова було опубліковано 5 автобіографій істориків: одеських Д. І. Азаревича, О. Ф. Базі́нера, О. О. Башмакова, Г. Ф. Блюменфельда та катеринославського і одеського О. О. Андрієвського.

Низка статей залишилася в рукописному варіанті в особовому архіві С. А. Венгерова. Йдеться про змістовні автобіографії С. Л. Аваляні, В. Ф. Лазурського та історика-священника І. Х. Стрельбицького та стаття І. Л. Смоленського про його батька, лідера української одеської громади кінця XIX ст. Л. А. Смоленського [1].

Найвидатнішим біографічним виданням у Російській імперії був «Русский биографический словарь» за редакцією О. О. Половцова. Найбільшим є внесок кримського морського офіцера П. І. Белавенеца – 51 стаття про російських флотоводців.

Серед одеських істориків найбільше статей, десять, опублікував професор кафедри російської історії О. І. Маркевич. Більшість з них є виразно українознавчими: про Михайла та Миколу Ханенків, Богдана та Юрія Хмельницьких, П. І. Калнишевського, Г. Ф. Квітку, М. І. Костомарова. Стаття про Б. Хмельницького містила не лише фактаж, але й розгорнуту оцінку постаті гетьмана [10]. О. І. Маркевич намагався зайняти виважену позицію, так би мовити, між радикальним негативізмом П. М. Буцинського та глорифікацією з боку М. І. Костомарова. Одеський історик вважав, що Б. Хмельницький був розумний, але не геній, не був видатною державною особою, адже не в повній мірі засвоїв макіавеллізм. На думку історика, гетьман зберігав польський устрій, який загалом був його ідеалом, не думав про інтереси народу і тому не був на-

родним героєм; був лише знаряддям з'єднання з Росією, що було підготовлено попередньою історією цих країн. Вважаємо, що М. П. Василенку, стаття якого про гетьмана була видана в енциклопедії Брокгауза два роки після появи статті О. І. Маркевича, не вдалося перевершити одесита і не лише через значно менший обсяг статті, а тому, що вона не містила концептуальних узагальнень. Те саме можна сказати і щодо порівняння статей про М. І. Костомарова В. О. Мякотіна у «Брокгаузі» та О. І. Маркевича. Аналіз одеситом поглядів М. І. Костомарова слід визнати вірцевим, що охоплював усі нюанси його стиля як історика та історіософії [11].

О. І. Маркевич до того ж популяризував це видання в одеській пресі, оцінивши словник як «видатну працю» [12]. Значно скромнішою була участь у «РБС» двох інших професорів: В. О. Яковлева (4 статті) та Б. В. Варнеке (2 статті). Ще 5 статей В. О. Яковлева залишилися ненадрукованими і були оприлюднені лише в наш час у додаткових томах «РБС».

Професор кафедри історії російської літератури НУ С. Г. Вілінський взяв активну участь у харківському проекті «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний». Лише впродовж 1910 р. тут було опубліковано 23 його статті на історико-літературні теми.

Беручи участь в енциклопедичних проектах «на стороні», південноукраїнські вчені намагалися започаткувати й власний проект. 11 жовтня 1914 р. на засіданні Одеського бібліографічного товариства при НУ була заслухана доповідна записка Л. О. Чижикова з пропозицією започаткувати видання словника місцевих уродженців та діячів Півдня. За його задумом, статті цього видання мали виглядати на кшталт формулярних списків. Доповідь викликала дискусію про зміст поняття «місцевий діяч». Так і не дійшовши згоди, члени товариства вирішили обмежитись Одесою. Перші варіанти статей мали публікуватись в «Известиях» товариства. Товариство створило комісію, до якої увійшли голова товариства, професор кафедри російської історії Новоросійського університету І. А. Линниченко та члени Л. О. Чижиков, О. М. Де-Рібас, А. В. Флоровський, С. Л. Аваліані [3].

З історією іудаїки в Одесі пов'язаний єдиний відомий нам випадок участі одеських істориків в енциклопедичних проектах. С. М. Дубнов у 1892 р. встановив контакти з віденським публіцистом Ісидором Зінгером з приводу участі у виданні енциклопедії єврейських знань німецькою, або французькою мовами. Такий проект цілком відповідав концепції С. М. Дубнова, який він виклав у своїй відомій програмовій статті, що закликала до систематизації даних з єврейської історії, підготовчій роботі задля подальшого видання великого наукового компендіуму. Однак це видання затягнулося до початку ХХ ст., коли той самий І. Зінгер з більшим успіхом організував видання у Нью-Йорку «The Jewish Encyclopedia». С. М. Дубнов став редактором-консультантом з історії російських євреїв. Йому надсилалися у великих свитках на пергаменті надруковані списки статей в алфавітному порядку, з пробілами для вставки бракуючи

назв. Впродовж двох-трьох років з 1898 р. С. М. Дубнов надсилав ці документи до США з доповненнями. Він листувався по справах редагування з редактором відділу загально єврейської історії Готардом Дейтшем та російсько-єврейської історії Германом Розенталем. Отримання кожного нововиданого тому С. М. Дубнов сприймав як свято [7, с. 187, 202, 245, 260]. У 1903–1904 рр. в енциклопедії були надруковані 3 статті одеського іудаїста: про Ваад чотирьох країн, Якоба Франка та Хасидизм [18; 19; 20].

Накопичений досвід попереднього часу прислужився історикам у 1920-х – на початку 1930-х рр. Одеські вчені в цей час працювали над виданням біобібліографічного словника діячів Степової України, співпрацювали з ленінградською Русько-візантійська комісія Академії наук щодо перевидання словника Дюканжа і, особливо активно, – з «Постійною комісією ВУАН для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933)» [14]. Останнім проявом енциклопедичної діяльності були статті у першому виданні «Большой советской энциклопедии» на початку 1930-х рр. одеського медієвіста та франкознавця, вихованця НУ, О. Л. Вайнштейна.

Отже, загалом провінційна і тому не настільки й потужна за потенціалом одеська історіографія не змогла впродовж XIX – початку XX ст. створити власний «енциклопедичний рух» і взяла досить спорадичну участь в енциклопедичних проектах в провідних центрах. Накопичений потенціал та досвід, тим не менш, вже призводив до покращення ситуації, якщо б не брутальні репресії 1930-х рр., що знищили відповідні паростки. З іншого боку, наведені дані свідчать про прагнення низки одеських істориків різних галузей (україністів, русистів, всесвітників, істориків права) подолати провінційний «намул» шляхом участі в енциклопедичних проектах, що найбільшою мірою вдалося В. Е. Крусману. Варто виокремити такі типи енциклопедій, в яких взяли участь одеські історики: загальнонаукові (Брокгауз та Ефрон, англomовна Єврейська енциклопедія, Російський біографічний словник), загальнопросвітницькі (Народна енциклопедія), біографічно-довідкові (Венгерова). У масиві цих видань можна виокремити етноконфесійно-орієнтовані та загальнодержавні. Переважав біографічний жанр чи спрямування текстів, або й проектів загалом. Власне, саме такі біографічні проекти і можна визнати суто історіографічними проектами, в яких взяли участь одеські історики. Вочевидь, принципово важливо те, що частина проектів не була реалізована і, відповідно, деякі тексти не вплинули на тогочасну думку. Однак і збережені, принаймні, частково, рукописи за умови їх публікації здатні вплинути на сучасний процес, щонайменше, у суто історіографічній царині. Низка енциклопедичних статей одеських істориків виходила поза межі пізнавального енциклопедизму і була значною віхою в історіографічному процесі свого часу та у творчих біографіях авторів цих статей. Не втратили свого значення ці статті і до сьогодні. Завдяки С. М. Дубнову, Одеса подала поодинокий приклад співпраці історика з енциклопедичним проектом далеко поза межами України та загалом Російської імперії. Порівнюючи

одеську ситуацію з іншими університетськими і тому науковими, київським, харківським, осередками, доходиш висновку про приблизно рівні досягнення членів корпорацій істориків цих міст в енциклопедичній сфері зазначеної доби.

Список використаних джерел та літератури

1. Отдел рукописей Института Русской литературы («Пушкинский дом»). – Ф. 377. – Оп. 7. – Д. 16. – 3315 л.
2. Фонд рукописів відділу рідкісних видань та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки. – Ф. 29. – К. 2. – Р-515 ; К. 1. – Р-514.
3. В библиографическом обществе // Одес. новости. – 1914. – 13 окт.
4. Виппер Р. Ю. Кальвинизм. Кальвин / Р. Ю. Виппер // Энциклопед. слов. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1895. – Т. 14 : Калака – Кардам. – С. 100–107.
5. Виппер Р. Ю. Лютер / Р. Ю. Виппер // Энциклопед. слов. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1896. – Т. 18. – С. 258–263.
6. Деревицкий А. И. Новогреческая литература / А. И. Деревицкий // Энциклопед. слов. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1897. – Т. 21 : Нибелунги – Нэфцер. – С. 268–273.
7. Дубнов С. М. Книга жизни / С. М. Дубнов. – Иерусалим ; Москва, 2004. – 795 с.
8. Кирпичников А. И. Н. М. Карамзин / А. И. Кирпичников // Энциклопед. слов. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1895. – Т. 14 : Калака – Кардам. – С. 440–447.
9. Клаузер И. Г. Об энциклопедии иудаизма на еврейском языке / И. Г. Клаузер. – Белосток, 1903. – 21 с.
10. Маркевич А. И. Богдан Зиновий Хмельницкий / А. И. Маркевич // Рус. биограф. слов. – СПб., 1901. – Т. 21 : Фабер – Цявловский. – С. 347–362.
11. Маркевич А. И. Н. И. Костомаров / А. И. Маркевич // Рус. биограф. слов. – СПб., 1903. – Т. 9 : Кнаппе – Кюхельбекер. – С. 305–319.
12. Маркевич А. И. Выдающийся труд / А. И. Маркевич // Одес. новости. – 1896. – 20 дек.
13. Новый энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / под общ. ред. К. К. Арсеньева. – СПб. : Изд-во Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон, 1911–1916. – Т. 1 : А – Александр Михайлович. – 1911. – Стб. 394–395; Т. 8 : Брачный наряд – Белорусы. – 1912. – Стб. 516–518; Т. 13 : Генеральный двор – Головинин. – 1913. – Стб. 30–32.
14. Стамбол І. Участь одеситів у роботі Постійної комісії УАН-ВУАН для складання біографічного словника діячів України / І. Стамбол // У пошуках гармонії... : наук. зб. до 50-річчя проф. В. М. Хмарського. – Одеса, 2017. – С. 279–293.
15. Тункина И. В. Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX в.) / И. В. Тункина. – СПб., 2002. – 676 с.
16. Успенский Ф. И. Византия / Ф. И. Успенский // Энциклопед. слов. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1892. – Т. 6 (11). – С. 251–260.
17. Яковлев В. А. Б. Ашик / Яковлев В. // Критико-биограф. слов. рус. писателей и ученых. – СПб., 1889. – Т. 1. – С. 891–892.
18. Council of the Four Lands // Jewish Encyclopedia. – New York, 1903–1904. – Vol. 4. – P. 304–308.
19. Jacob Frank // Jewish Encyclopedia. – New York, 1903–1904. – Vol. 5. – P. 475–478.
20. Hasidism // Jewish Encyclopedia. – New York, 1903–1904. – Vol. 6. – P. 251–258.

References

- [1]. Otdel rukopisey Instituta Russkoy literatury («Pushkinskiy dom») [Manuscripts Department of the Institute of Russian literature («The Pushkin House»)]. Fund. 377. inventory. 7. dossier 16, 3315 p.
- [2]. Fond rukopysiv viddilu ridkisnykh vydan ta rukopysiv Odeskoi natsionalnoi naukovoї biblioteki [Manuscripts fund of the Department of rare editions and manuscripts of the Odesa National Scientific Library]. Fund 29. Cardboard 2. R-515; Cardboard 1. R-514.
- [3]. V bibliograficheskoy obshchestve [In a bibliographic society]. *Odesskie novosti* [Odessa news]. 1914, 13 oktyabrya.
- [4]. Vipper R. Yu. Kalvinizm. Kalvin [Calvinism. Calvin]. *Entsiklopedicheskii slovar F. A. Brokgauza i I. A. Yefrona* [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary]. Sankt-Peterburg, 1895, t. 14, pp. 100–107.
- [5]. Vipper R. Yu. Lyuter [Lyuter]. *Entsiklopedicheskii slovar F. A. Brokgauza i I. A. Yefrona* [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary]. Sankt-Peterburg, 1896, t. 18, pp. 258–263.

- [6]. Derevitskiy A. I. Novogrecheskaya literatura [Modern Greek literature]. *Entsiklopedicheskiy slovar F. A. Brokgauza i I. A. Yefrona [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary]*. Sankt-Peterburg, 1897, t. 21, pp. 268–273.
- [7]. Dubnov S. M. *Kniga zhizni [The book of life]*. Ierusalim, Moskva, 2004, 795 p.
- [8]. Kirpichnikov A. I. N. M. Karamzin [N. M. Karamzin]. *Entsiklopedicheskiy slovar F. A. Brokgauza i I. A. Yefrona [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary]*. Sankt-Peterburg, 1895, t. 14, pp. 440–447.
- [9]. Klauzner I. G. *Ob entsiklopedii iudaizma na evreyskom yazyke [Encyclopedia of Judaism in Hebrew]*. Belostok, 1903, 21 p.
- [10]. Markevich A. I. Bogdan Zinoviy Khmel'nitskiy [Bogdan Zinoviy Khmel'nitskiy]. *Russkiy biograficheskiy slovar [Russian biographic dictionary]*. Sankt-Peterburg, 1901, t. 21, pp. 347–362.
- [11]. Markevich A. I. N. I. Kostomarov [N. I. Kostomarov]. *Russkiy biograficheskiy slovar [Russian biographic dictionary]*. Sankt-Peterburg, 1903, t. 9, pp. 305–319.
- [12]. Markevich A. I. Vydayushchiysya trud [Outstanding work]. *Odesskie novosti [Odessa News]*. 1896, 20 dekabrya.
- [13]. *Novyy entsiklopedicheskiy slovar F. A. Brokgauza i I. A. Yefrona [New Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary]*. Sankt-Peterburg, 1911–1916, t. 1, 1911, pp. 394–395; t. 8, 1912, pp. 516–518; t. 13, 1913, pp. 30–32.
- [14]. Stambol I. Uchast odesytiv u roboti Postiinoi komisii UAN-VUAN dlia skladannia biohrafichnogo slovnyka diiachiv Ukrainy [The participation of Odessites in work of the Standing Commission of Ukrainian Academy of Sciences/All-Ukrainian academy of Sciences for creating biographic dictionary of Ukrainian activists]. *U poshukakh harmonii... Naukovyi zbiryk do 50-richchia profesora Vadima Mihajlovich Khmarskoho [In search of harmony... Scientific collection dedicated to the 50th anniversary of professor V. Khmarskyi]*. Odesa, 2017, pp. 279–293.
- [15]. Tunkina I. V. *Russkaya nauka o klassicheskikh drevnostyakh yuga Rossii. (XVIII – seredina XIX v.) [The Russian science about classic antiquities of the south of Russia]*. Sankt-Peterburg, 2002, 676 p.
- [16]. Uspenskiy F. I. Vizantiya [Byzantium]. *Entsiklopedicheskiy slovar F. A. Brokgauza i I. A. Yefrona [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary]*. Sankt-Peterburg, 1892, t. 6 (11), pp. 251–260.
- [17]. Yakovlev V. A. B. Ashik [A. B. Ashik]. *Kritiko-biograficheskiy slovar russkikh pisateley i uchenykh [Critical-biographical dictionary of Russian writers and scientists]*. Sankt-Peterburg, 1889, t. 1, pp. 891–892.
- [18] Council of the Four Lands. *Jewish Encyclopedia*. New York, 1903–1904, vol. 4, pp. 304–308.
- [19]. Jacob Frank. *Jewish Encyclopedia*. New York, 1903–1904, vol. 5, pp. 475–478.
- [20]. Hasidism. *Jewish Encyclopedia*. New York, 1903–1904, vol. 6, pp. 251–258.

Надійшла 19.05.2018 р.

А. Е. Музычко,

кандидат исторических наук,

доцент кафедры истории Украины

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Елисаветинская, 12, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 723-58-42

e-mail: sandro06@ukr.net

**ВКЛАД ЮЖНОУКРАИНСКИХ ИСТОРИКОВ В РАЗВИТИЕ
ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКОГО ДЕЛА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА
XIX – НАЧАЛО XX В.)**

Целью этой статьи является анализ участия южно украинских историков в энциклопедиях конца XIX – 20-х годов. Источниками нашего исследования являются прежде всего соответствующие публикации историков и статьи о них, но привлечены и другие эпистолярные, актовые и мемуарные материалы. В имеющейся историографии существуют только отдельные упоминания о со-

ответствующих направлениях деятельности историков, ведь он традиционно считается производным и не очень существенным в их биографиях, что, на наш взгляд, не является правильным. Приведенные данные свидетельствуют о стремлении ряда историков разных отраслей преодолеть провинциализм путем участия в энциклопедических проектах. Историки приняли участие в общих (Брокгауз и Эфрон, Гранат, англоязычная Еврейская энциклопедия), просветительских (Народная энциклопедия), биографических (Русский биографический словарь, Венгерова). В массиве этих изданий можно выделить этноконфессионально-ориентированные (еврейские) и общегосударственные. Преобладал биографический жанр. Собственно, именно такие биографические проекты и можно признать сугубо историографическими проектами, в которых приняли участие одесские историки. Ряд энциклопедических статей одесских историков выходила за пределы познавательного энциклопедизма и была значительной вехой в историографическом процессе своего времени и в творческих биографиях авторов этих статей.

Ключевые слова: Южная Украина, историки, энциклопедии, историография, книговедение.

O. E. Muzychko,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.)

Docent of the Department of History of Ukraine

Odessa I. I. Mechnikov National University,

12 Elisavetinska St., Odessa, 65082, Ukraine

tel.: (0482) 723-58-42

e-mail: sandro06@ukr.net

THE CONTRIBUTION OF SOUTHERN UKRAINIAN HISTORIANS TO THE DEVELOPMENT OF THE ENCYCLOPEDIA CASE (THE SECOND HALF OF THE XIX AND EARLY XX CENTURIES)

Summary

The purpose of this article is to analyze the participation of southern historians in encyclopedias of the late XIX – 20s. The sources of our research are first of all the relevant publications of historians and articles about them, but other epistolary, act and memoir materials are also involved. In the available historiography there are only passing references to the corresponding direction of activity of historians, because it is traditionally considered to be derived and not very significant in their biographies, what, in our opinion, is not correct.

The most extensive was the cooperation of the Odessa historians with the encyclopedic projects of the famous Metropolitan joint-stock publishing House F. A. Brockhaus and I. A. Efron. In the 1890s in the «Encyclopedic dictionary» of this publishing house large articles by three professors of the Department of General history of Novorossiysk University F. I. Uspensky, R. Yu. Whipper and E. M. Shchepkin were published.

Among Odessa professors the greatest number of articles (55) in this edition, which were devoted to the development of German, Ukrainian and Russian literature belongs to Professor of the Department of history of world literature O. I. Kirpichnikov. The article about M. M. Karamzin also covered the history of historical science. Great article about N. G. Chernyshevsky was written by L. S. Zack, who was the Crimean at that time (and before that the inhabitant of Odesa).

Professor Corporation among the Odessa authors of the encyclopedia «diluted» outstanding Jewish historian S. M. Dubnov who in 1890–1903 lived in Odesa. At the end of his Odessa period of life he published in 26 and 27 volumes two large articles about religious movements among Jews in Poland and Ukraine: hasidism and frankism. Another Jewish historian from Odessa I. G. Klausner took part in another publishing project of Brockhaus and Efron: «Jewish encyclopedia». He is the author of 9 articles on the history of Judaism in six volumes. The scientist stressed the need to publish an encyclopedia of Judaism in Hebrew.

The second edition of the Brockhaus and Efron encyclopedia, the «New encyclopedic dictionary», was attended mainly by representatives of the new generation of historians. The historian of law, Professor Of the Department of history of Russian law V. V. Sokolsky published two large articles about the collection of laws of the Georgian king Vakhtang and Vyzantine law, and another Professor of the same Department O. Y. Shpakov – about the recently deceased colleague, his predecessor in this Department in 1860–1890s, the outstanding historian of law F. I. Leontovich. The teacher of the Odessa higher courses for women K. V. Florovskaya published a number of articles about medieval culture, in particular, religion. However, most of them were not signed. Many years later, she was able to recall only the authorship of the article about the Archbishop of Lyon IX century Agobard. Professor V. E. Krusman was a member of the title authors of the encyclopedia, and is the author of dozens of articles about the medieval history of Western Europe, mainly England and Germany.

In «Desktop encyclopedic dictionary» of publishing Grenades the greatest extent was attended by the historian of philosophy N. N. Lange – 18 articles, especially about famous philosophers. Also S. M. Dubnov published 3 articles about the history of the Jews.

Paying great attention to biographies in General encyclopedias, Odessa historians had the opportunity to take part in several purely biographical projects. In six volumes of the «Critical-biographical dictionary of Russian writers and scientists» by S. A. Vengerov, which was published in 1889–1904, 9 articles were published by Professor of the Department of history of Russian literature of Novorossiysk University V. O. Yakovlev, 2 articles by O. I. Kirpichnikov and 1 article by O. O. Andrievsky about his brother M. O. Andrievsky. Additions to the biographies of a number of persons were sent from Odessa by J. Pergament and V. V. Skidan. Except author's articles 5 autobiographies of historians in the dictionary of S. A. Vengerov was published: D. I. Azarevich, O. F. Basener, O. O. Bashmakov, G. F. Blumenfeld and Katerinoslav from Odesa and Odesa's O. O. Andrievsky.

The most outstanding biographical publication in the Russian Empire was the «Russian biographical dictionary» edited by O. O. Polovtsov. The greatest contribution of the Crimean naval officer P. I. Belavenets – 51 article about Russian naval commanders. Among the Odessa historians there was Professor of the Department of Russian history O. I. Markevich, who published ten articles. Most of them are definitely Ukrainian: about Michael and Nicholas Khanenko, Bogdan and Yuri Khmelnytsky, P. Kalnyshevsky, G. Kvitka, M. Kostomarov. O. I. Markevich popularized this publication in the Odessa press, assessing the dictionary as

«outstanding work». Much more modest was the participation in the «RBD» two other professors: V. O. Yakovlev (4 articles) and B. V. Varneke (2 articles). 5 articles of V. O. Yakovlev remained unprinted and were published only in our time in additional volumes of «RBD». Professor of the Department of history of Russian literature of Novorossiysk University S. G. Vilinsky took an active part in the Kharkiv project «People's encyclopedia of scientific and applied knowledge». Only during 1910 23 of his articles on historical and literary topics were published here. The only known case of participation of Odessa historians in encyclopedic projects is connected with the history of Judaica in Odessa. This refers to S. M. Dubnov's articles in «the Jewish Encyclopedia» (New York). So, in General, the provincial and therefore not so powerful potential Odessa historiography could not during the XIX – early XX century. create your own «encyclopedic movement» and took quite sporadic participation in encyclopedic projects in leading centers. The accumulated potential and experience, however, has already led to an improvement in the situation, but the brutal repression of the 1930s, which destroyed the corresponding sprouts. On the other hand, these data indicate the desire of a number of Odesa historians of different branches (of Ukrainian, Russian, historians of world history, historians of law) to overcome provincial «silt» through participation in encyclopedic projects, to the greatest extent it was possible V. E. Krusman. You can select the following types of encyclopedias, in which took part historians of Odessa: General (Brockhaus and Efron, Jewish encyclopedia in English, Russian biographical dictionary), General educational (People's encyclopedia), and biographically-reference (Vengerov). In the array of these publications can be identified ethnic and religious-oriented and national. Biographical genre or direction of texts or projects in General prevailed. Actually, such biographical projects can be recognized as purely historiographical projects, in which Odessa historians took part. Obviously, it is of fundamental importance that some projects were not implemented and, accordingly, some texts did not affect the opinion of that time. However, the preserved manuscripts, at least partially, provided that they are published, can affect the modern process, at least in a purely historiographical field. A number of encyclopedic articles of Odessa historians went beyond the cognitive encyclopaedics and was a significant milestone in the historiographical process of its time and in the creative biographies of the authors of these articles. These articles have not lost their importance today. Thanks to S.M. Dubnov, Odessa gave a single example of cooperation between the historian and the encyclopedic project far beyond the borders of Ukraine and the Russian Empire as a whole. Comparing the Odessa situation with other University and therefore scientific, Kiev, Kharkiv, cells, we come to the conclusion about equal achievements of corporate members of historians of these cities in the encyclopedic sphere of the specified time.

Keywords: Southern Ukraine, historians, encyclopedias, historiography, book science.

УДК 316.774:070 (477+540)

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).113926](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).113926)

Польовик Світлана Миколаївна,

кандидат наук із соціальних комунікацій,

наук. співробітник Фонду Президентів України

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033, Україна

тел.: (044) 288 14 13

e-mail: spol@bigmir.net

ОБРАЗ УКРАЇНИ У СВІТІ: АНАЛІЗ АЗІЙСЬКИХ ЗМІ

У цій розвідці розглядається образ України, що сформувався в медійному просторі найвпливовішого видання Індії «The Times of India» у 2017 р. Зроблено висновок про те, що поліпшення іміджу України можливе тільки в тому випадку, якщо вдасться знайти дієві методи роботи зі світовими засобами масової комунікації в цілях формування їх позитивної думки про Україну.

Ключові слова: образ України, «The Times of India», контент-аналіз.

Постановка проблеми дослідження. Найважливішим інструментом захисту інтересів України в світі служить імідж країни. Від його позитивного або негативного забарвлення залежить успішність проведення політики держави. В останні роки проблеми формування позитивного іміджу України в світових засобах масової інформації та його функціонування за кордоном привертають пильну увагу. На сьогодні можна спостерігати високу частотність появи в авторитетних зарубіжних ЗМІ матеріалів на українську тематику. На жаль, така позитивна динаміка викликана вкрай непривабливими інформаційними приводами, зумовленими кризовими проявами в політичному та соціально-економічному житті нашої країни.

Інформаційний простір України сьогодні настільки перенасичений подіями, а те, що відбувається настільки складно оцінити об'єктивно та схарактеризувати однозначно, що зарубіжні ЗМІ формують досить полярний образ України, висвітлюючи її образ як у позитивному, так і негативному аспекті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливу увагу до подій в Україні виявили західні ЗМІ, що знайшло своє відображення у дослідженнях В. І. Гурковського, О. Бутирського, П. Ю. Леньо, З. Грень, Є. Б. Тихомирової, О. А. Семченка та ін.

За словами В. І. Гурковського, західні ЗМІ «дивляться на Україну переважно або крізь «московські окуляри» – тенденції русоцентризму або цікавляться нею передусім з погляду значення «української карти» в подальшому розвитку відносин Москви із західними столицями [2]. Цієї ж думки дотримується

О. Бутирський, наголошуючи, що «західні мас-медіа сприйматимуть Україну через призму її внутрішніх та зовнішніх проблем» [1].

Аналізуючи розвідки вітчизняних дослідників щодо вивчення іміджу України на сторінках зарубіжних видань, не можна не помітити, на фоні значної уваги до нашої країни західними ЗМІ, фактичну відсутність їх спрямованості на аналіз видань країн азійського регіону в даному контексті. Безумовно, Україна має мало спільного з далекими країнами Азії, однак на сучасному етапі зростає інтерес до цього регіону. Однією з причин можна назвати ту, що компенсація часткової втрати ринків Росії можлива не лише за рахунок поглиблення торгівлі з Європейським Союзом, але й за рахунок опанування азійських ринків. На сьогодні Україна має досить широке коло економічних партнерів серед азійських країн, але головною серед них є Індія.

Таким чином, *актуальність* дослідження образу України у азійських ЗМІ полягає у тому, що нині наша країна потребує позитивного іміджу у світі – для налагодження міжнародної співпраці, пошуку союзників, залучення інвестицій та протистояння інформаційним загрозам та гібридній війні.

Мета дослідження. Зважаючи на значущість азійського регіону у формуванні іміджу нашої держави, у своєму дослідженні ми ставимо за мету провести контент-аналіз одного з найвпливовіших видань цього регіону – авторитетної англійської газети Республіки Індія «The Times of India» у контексті визначення особливостей висвітлення виданням подій в Україні за 2017 р.

Завдання нашого дослідження полягає у виявленні кількісних тенденцій висвітлення подій в Україні та дослідженні тематики публікацій.

Методи дослідження. Основним методом дослідження є контент-аналіз. Цей метод дозволив проаналізувати матеріали газети «The Times of India» [4] та встановити тенденції висвітлення подій в Україні на її шпальтах. У цьому дослідженні ми більше схилилися до кількісного контент-аналізу, адже саме він дав змогу встановити чіткі показники та отримати об'єктивні результати. Відповідно до мети та завдань були розроблені такі категорії аналізу: «кількісні показники публікацій про Україну», «тематика матеріалів», «тональність публікацій». Було визначено вибірку: переглянуто 8607 матеріалів за 2017 р. та підраховано кількість матеріалів у виданні, присвячених подіям в Україні. Для виявлення основної тенденції застосовувався компаративний метод. З усієї кількості публікацій було виокремлено авторські статті, які безпосередньо стосувалися України та підпадали під категорії аналізу. Усі 429 матеріалів, які присвячені Україні, були проаналізовані з точки зору їх тональності – тобто, наскільки інформація, запропонована читачу, є позитивною або негативною.

Виклад основного матеріалу дослідження. «The Times of India» – англійська ранкова щоденна газета, яка публікується в Мумбаї, Ахмадабаді та Делі. На думку І. М. Філатової, це одна із найбільш впливових газет Індії, голос якої співпадає з позицією національного уряду [3]. Структура та зміст газети відповідають основним параметрам якісного видання та орієнтовані на задо-

волення інформаційних потреб вишуканої читацької аудиторії. «The Times of India» освітлює політичні, економічні та соціальні події національного та міжнародного масштабу. Обсяг газети без додатків складає 32 сторінки. Видання робить ставку, перш за все, на новини та аналітику, якій відведено більшу його частину.

Як свідчить контент-аналіз публікацій, проблеми України досить активно обговорюються на сторінках видання у досліджуваний період, склавши 20% від усіх публікацій.

Динаміка представлення матеріалів про Україну у газеті показує зростання інтересу до них з боку видання. Найменш інформативним виявився початок 2017 р. (перший квартал), склавши лише 13% усіх публікацій щодо подій в Україні, у яких концентрувалася увага переважно на спортивних подіях та кіноіндустрії (Рис. 1).

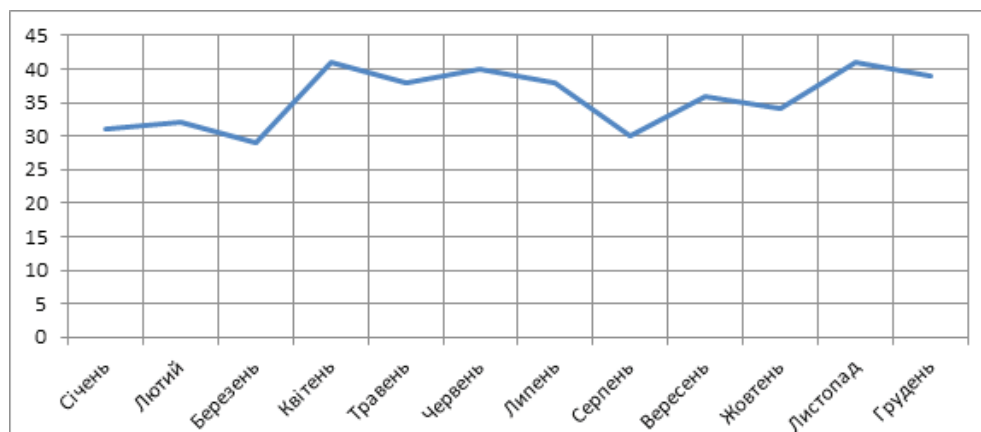

Рис. 1. Динаміка висвітлення на сторінках газети «The Times of India» подій в Україні у 2017 р.

Найбільша кількість публікацій з української проблематики зафіксована у другому-третьому кварталі (23% і 25% відповідно). У порівнянні кількості матеріалів по темі на початку та в середині року спостерігається збільшення числа матеріалів у середньому на 13%. Найбільш різке зростання припало на кінець червня – початок липня, коли кілька українських банків, а також деякі підприємства комерційного і державного секторів зазнали зовнішньої хакерської атаки невідомим вірусом, що викликало широкий резонанс на сторінках газети «The Times of India».

Кінець року означився зменшенням інтересу до України на сторінках видання порівняно з другим та третім кварталом (19% і 20% відповідно) та висвітленням, у своїй більшості, проблем політичного та економічного характеру.

Контент-аналіз публікацій про Україну в газеті «The Times of India» за 2017 р. показує, що можна виділити ціле коло тем, присвячених тим чи іншим

подіям у нашій державі. Нами було встановлено найпопулярнішу тематику у публікаціях авторитетного індійського видання щодо України, а саме:

1. Сільське господарство (51 стаття) – 11,9%,
2. Проблеми газопостачання (47 статей) – 10,9%,
3. Фінансова політика (43 статті) – 10%,
4. Міжнародне економічне співробітництво (41 стаття) – 9,7%,
5. Кібератака (39 статей) – 9%,
6. Міжнародна політика (37 статей) – 8,6%,
7. Українсько-російські відносини (35 статей) – 8,2%,
8. Крим (31 стаття) – 7,2%.
9. Події на Сході України (29 статей) – 6,8%,
10. Санкції проти Росії (24 статті) – 5,6%,
11. Спорт (21 стаття) – 4,9%,
12. Кіноіндустрія (10 статей) – 2,3%,
13. Міграційна політика (8 статей) – 1,9%,
14. Податкова політика (7 статей) – 1,6%,
15. Боротьба зі злочинністю (6 статей) – 1,4% (Рис. 2).

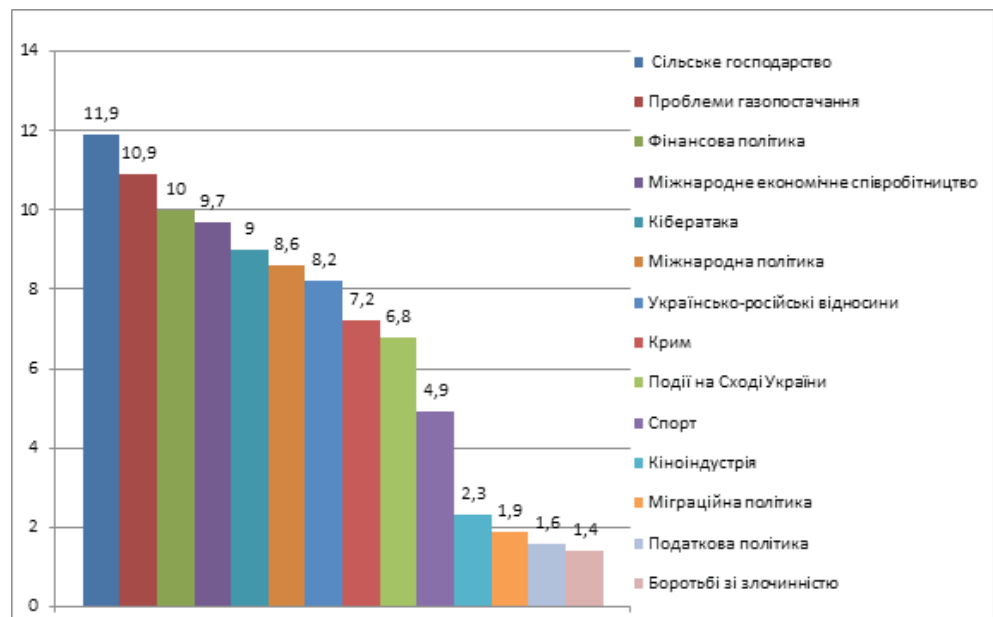

Рис. 2. Тематичний розподіл матеріалів про події в Україні на сторінках видання «The Times of India» за 2017 р.

За результатами контент-аналізу можна помітити, що політична проблематика, яка була привілейованою попередні роки на сторінках багатьох видань, у тому числі й досліджуваної нами газети, займає другорядні позиції. Найваж-

ливішою темою, яка широко представлена на шпальтах видання протягом досліджуваного періоду, є сільськогосподарська проблематика (51 стаття). Варто зазначити, що Україна займає перше місце з імпорту зернових та соняшникової олії в Індію, тому видання опікується проблемами посівної компанії в Україні (П. Політюк «Україна завершила посівну на близько 82% очікуваної площі», 10.05.2017). У 2017 р., як свідчать публікації, Індія залишається однією з найбільших країн-партнерів для України, зазначаючи, що «саме в цю країну вдалося найбільше наростити аграрний експорт» (П. Девіт «Росія на 2017/18 рр. демонструє рекордні показники щодо експорту пшениці, Україна – на 18% більше, ніж у минулому році», 17.06.2017). Значна кількість публікацій присвячена введенню карантинною службою Індії нових вимог до імпоротної пшениці, що відобразиться на темпах експорту пшениці в Індію з України (М. Бхардвадж «Імпорт пшениці в Індію сповільниться з березня у зв'язку зі зміною правил фумігації», 20.02.2017 р.).

Слід зазначити, що Україну на шпальтах видання дуже часто згадують у контексті проблем, пов'язаних із газопостачанням (47 матеріалів). Зокрема, журналісти активно обговорюють діяльність польської нафтогазової компанії «PGNiG», яка вважає «український напрям цікавим» і планує подвоїти результат поставок газу до нашої країни (А. Бартеско «Україна прагне приєднатися до Польщі у складному рішенні щодо газопроводу ЄС», 02.03.2017 р.). Опікуються журналісти і проблемами пов'язаними з реалізацією проекту «Nord Stream-2», який передбачає будівництво двох ниток газопроводу від узбережжя Росії через Балтійське море до Німеччини, що може негативно вплинути на газопостачання України (Е. Блер «ЄС має отримати більше російських гарантій щодо плану газопроводу», 26.06.2017 р.). На шпальтах газети аналізуються питання ціни на газ, зокрема в контексті пропозиції Україною МВФ нової формули розрахунку за газ, щоб уникнути значного зростання цін (П. Політюк «Прем'єр-міністр України не бачить причин для коригування ціни на газ, яку підтримує МВФ», 12.10.2017 р.).

43 матеріали у «The Times of India» за 2017 р. присвячені фінансовій політиці в Україні. На шпальтах газети обговорюються причини весняної інфляції, яка становила 1,3% через втрати, понесені внаслідок жорстких погодних умов (Н. Зенетс «Інфляція в Україні була високою», 03.03.2017 р.). Видання акцентує увагу на діяльності українських банків, зокрема під пильну увагу журналістів потрапив Приватбанк, який після націоналізації «потребує подальшого інвестування капіталу майже 38,5 млрд. грн., щоб залишитися на плаву» (О. Прінтек «Приватбанк України потребує 1,5 млрд. дол. додаткового капіталу», 21.06.2017 р.). Неодноразово впливове індійське видання актуалізує увагу на реформах, які проводяться в Україні, зокрема аналізує збільшення фінансування на проведення медичної реформи, «що є тестом для наближення України до більш тісних зв'язків з Європейським Союзом, подалі від Росії»

(М. Вільямс «Збільшення урядом України витрат на охорону здоров'я є результатом боротьби з корупцією», 25.10.2017 р.).

Впливове індійське видання не могло залишитися осторонь від проблем міжнародного економічного співробітництва (41 стаття). Зважаючи на те, що основним ринком збуту української сільськогосподарської продукції залишається ринок Азії, значна кількість публікацій присвячена економічним вітчизняним країнам-партнерам з Азії серед яких названо Індію, Іран та Туреччину (О. Прінтек «Тижневі українські спотові ціни на зерно/олію», 01.08.2017 р.). Тісне економічне співробітництво України з ЄС висвітлюється на шпальтах видання в контексті його розширення, що дозволить Україні експортувати більше промислових і сільськогосподарських товарів (Ф. Блінкінсон «ЄС дозволяє більше експорту товарів з України протягом трьох років», 17.07.2017 р.). Співробітництво України та Індії активно розвивається також у фармації, зокрема журналістами активно обговорюється питання отримання Індією сертифікату відповідності GMP від українського регулятора для своїх виробничих потужностей (П. Політюк «Panacea Biotec отримує сертифікат GMP від України для обладнання у Бадді», 17.10.2017 р.).

На шпальтах газети одне з визначальних місць займає питання найбільшої за всю історію кібератаки (39 статей), яка здійснювалася за допомогою модифікованої версії вірусу «Wannacry» – Petya.A, і від якої постраждали понад 100 компаній по всій Україні та ряд великих компаній по всій Європі (Дж. Стюбс «Вірус Ransomware потрапив на комп'ютерні сервери по всій Європі», 27.07.2017 р.).

Слід зазначити, що «The Times of India» за 2017 р. публікує переважно позитивні матеріали щодо міжнародної політики, спрямованої на підтримку України, які можуть сприяти формуванню потрібного Україні іміджу на світовій арені, залученню інвестицій та приверненню уваги міжнародної спільноти до нашої держави. Зокрема, часто на сторінках газети висвітлюються проблеми отримання Україною чергового кредитного траншу в рамках програми EFF від Міжнародного валютного фонду (М. Джонес «Україна очікує траншу МВФ», 05.07.2017 р.).

Ще однією типовою темою на шпальтах газети стали українсько-російські відносини (35 матеріалів). Стосунки між двома країнами аналізуються у декількох аспектах. По-перше, це фінансові відносини щодо виплат Україною боргу экс-президента країни В. Януковича Росії у розмірі 3 млрд. дол. (К. Строхекер «Росія вимагає від України 325 мільйонів доларів у справі про еврооблігації», 26.05.2017 р.). По-друге, журналісти видання опікуються газовими проблемами між українською державною енергетичною компанією «Нафтогаз» і російським газовим гігантом «Газпром» (П. Політюк «Україна готова вести переговори з «Газпромом» за межами Росії», 08.07.2017 р.). По-третє, українсько-російські відносини розглядаються впливовим індійським виданням через призму такої проблеми як анексія Криму (31 стаття). Слід зазначити,

що у багатьох випусках видання журналісти та редактори нагадують читачам про те, що Крим анексувала Росія у 2014 р., хоча більшість країн вважають півострів українським. Зокрема, найбільшого резонансу на сторінках газети «The Times of India» у 2017 р. набула інформація про те, що німецька компанія «Siemens AG» вживе усіх можливих юридичних заходів, щоб не допустити завезення виробів фірми у підсанкційний Крим, і не допустить незаконного використання обладнання, а саме не буде надавати ніяких поставок чи послуг для монтажу, підтримки роботи і гарантійного обслуговування (А. Рінке «“Siemens” вживає юридичних заходів щодо турбін у Криму», 10.07.2017 р.).

Не обходять увагою журналісти і події на Сході України (29 матеріалів). Автори публікацій щодо даної проблематики називають лідерів самопроголошених ЛНР і ДНР «сепаратистами» і засуджують загострення ситуації на сході країни (П. Політюк «Лідери сепаратистів у своїй спільній заяві назвали блокаду такою, що прямо суперечить духу і букві Мінських угод», 03.03.2017 р.).

У публікаціях індійського видання також зустрічаються матеріали стосовно введення рядом країн економічних санкцій проти Росії (24 статті). Зокрема, журналісти «The Times of India» констатують справедливість продовження ЄС економічних санкцій проти Росії через невиконання Мінської угоди (А. Остроух «Санкції продовжено», 23.07.2017 р.).

На шпальтах газети постійно висвітлюються результати спортивних змагань (21 стаття), співпраця України та Індії у кіноіндустрії (10 статей), податкова політика нашої держави (7 статей) та проблеми боротьби зі злочинністю в Україні (6 статей). Переважно публікації даного спрямування мають лояльні характеристики, за виключенням проблем вітчизняних трудових мігрантів, які фактично не працевлаштовуються за кордоном через офіційних посередників із дотриманням усіх вимог країни, де вони шукають роботу і через це мають негативні характеристики на шпальтах індійської газети (8 статей).

Таким чином, впливове англomовне видання «The Times of India» події, які відбуваються в Україні, висвітлює досить часто і надає їм переважно нейтрального забарвлення – 63%. Попри те, що у газеті найбільше нейтральних, збалансованих матеріалів, серед яких і передруки зі світових інформаційних агентств, образ нашої країни в індійському виданні переважно позитивний – 30%. Слід констатувати фактичну відсутність у виданні публікацій негативного та різко засуджувального змісту (7%), що є свідченням того, що країни азійського континенту на прикладі індійського видання не втрачають інтерес до нашої країни і підтримують її, перш за все, як свого торгово-економічного партнера.

Серед тем, з якими у читачів «The Times of India» асоціювалася Україна: торговельні відносини України та Індії у контексті міжнародного економічного співробітництва, внутрішня політика нашої держави через призму фінансових та газових проблем, українсько-російські стосунки та політика західних країн стосовно Криму та економічних санкцій щодо Росії, результати хакерської атаки, спортивні події та ін. Примітно, що політичні події відійшли на задній план

і не так активно обговорюються на шпальтах газети, як це можна було помітити у попередні роки. Попри те, що індійське видання не бачить інформаційного приводу акцентувати увагу на внутрішньополітичних подіях української держави, її імідж формується в суспільно-економічному ключі, залишаючись привабливим для індійської медійної аудиторії.

Політична ситуація всередині країни, агресія Росії та військові дії на Сході, безперечно, залишаються актуальними для України і нам би хотілося бачити ґрунтовні аналітичні матеріали щодо даних подій на шпальтах впливового індійського видання у позитивному ключі. Адже позитивний імідж нашої країни в азійській пресі може принести свої плоди в політичному аспекті (сприяння демократизації, заохочення європеїзації, партнерство та ін.), в економічному аспекті (валютні позики, створення спільних підприємств та умов для іноземного інвестування тощо), а також в психологічному аспекті (більш об'єктивне висвітлення подій, зацікавлення азійської аудиторії Україною).

Висновки. Слід сказати, що «The Times of India» – це одне з якісних індійських видань, яке впливає не лише на формування громадської думки, але й на процес прийняття рішень представниками різних щаблів індійської влади. Тому представлення на шпальтах цієї газети незаангажованої інформації сприяє поліпшенню іміджу України у світі. Однак, незначна кількість позитивних відгуків на підтримку внутрішньої та зовнішньої політики української влади залишається проблемою, яку можна вирішити лише в тому випадку, якщо вдасться знайти дієві методи роботи зі світовими ЗМІ з метою формування їх позитивної думки про Україну, зокрема регулярно запрошувати іноземних експертів, радників керівників держав і журналістів в Україну, влаштовувати їм зустрічі з політиками, третім сектором, медійниками, щоб у них склалася адекватна картина подій, що відбуваються у нашій державі.

Вважаємо наше дослідження лише постановкою актуальної проблеми, розвиток наукового її вивчення має полягати у подальшому багатоаспектному та комплексному аналізі іміджевих характеристик України на сторінках зарубіжних видань, оскільки імідж країни часто залежить від образу, створеного іноземними ЗМІ. Перспективи подальших досліджень обраної проблеми автор статті вбачає в тому, щоб за допомогою контент-аналізу впливових зарубіжних видань виявляти та знаходити шляхи подолання негативних тенденцій щодо формування образу нашої держави у світовому медійному просторі.

Список використаних джерел

1. *Бутирський О.* Україна у дзеркалі західних ЗМІ / О. Бутирський // Електрон. б-ка Ін-ту журналістики. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1878> (дата звернення: 23.14.2018 р.). – Загол. з екрана.
2. *Гурковський В. І.* Захист іміджу Української держави в умовах інформаційної глобалізації / В. І. Гурковський // Держ. упр.: теорія та практика. – 2012. – № 2. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_11 (дата звернення: 23.04.2018 р.). – Загол. з екрана.
3. *Филатова И. М.* Печатная и онлайн-версии газеты «Таймс оф Индия» как наиболее успешный пример использования возможностей конвергенции на медиарынке Индии / И. М. Филатов // Медиаскоп. –

2011. – Вип. 2. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: <http://www.mediascope.ru/node/828> (дата звернення: 23.04.2018 р.). – Загол. з екрана.

4. The Times of India. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://timesofindia.indiatimes.com/> (дата звернення: 23.04.2018 р.). – Загол. з екрана.

References

- [1] Butyrskyi O. Ukrayina u dzerkali zakhidnykh ZMI [Ukraine in the mirror of the Western media]. *Електронна бібліотека Інституту журналістики [Elektrona biblioteka Instytutu zhurnalistyky]*. Aviable at: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1878>.
- [2] Hurkovskyi V. I. Zakhyst imidzhu Ukrayinskoyi derzhavy v umovakh informatsiynoyi hlobalizatsiyi [Protection of the image of the Ukrainian state in conditions of information globalization]. *Державне управління: теорія та практика [Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka]*. 2012, no 2. Aviable at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_11.
- [3] Filatova I. M. Pechatnaja i onlajnovaja versii gazety «Tajms of India» kak naibolee uspesnyj primer ispolzovaniya vozmozhnostej konvergencii na mediarynke Indii [Printed and online versions of the «The Times of India» as the most successful example of convergence opportunities in the media market of India]. *Медиа-скон [Medyaskon]*. 2011, no 2. Aviable at: <http://www.mediascope.ru/node/828>.
- [4] Zy tayms of Yndyya [The Times of India]. Aviable at: <http://timesofindia.indiatimes.com/>.

Надійшла 05.11.2017 р.

С. Н. Полевик,

кандидат наук по социальным коммуникациям,
научный сотрудник Фонда Президентов Украины
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского
ул. Владимирская, 62, г. Киев, 01033, Украина
тел.: (044) 288 14 13
e-mail: spol@bigmir.net

ОБРАЗ УКРАИНЫ В МИРЕ: АНАЛИЗ АЗИАТСКИХ СМИ

В этом исследовании рассматривается образ Украины, сформировавшийся в медийном пространстве влиятельного издания Индии «The Times of India» в 2017 г. Сделан вывод о том, что улучшение имиджа Украины возможно только в том случае, если удастся найти действенные методы работы с мировыми средствами массовой коммуникации в целях формирования их положительного мнения об Украине.

Ключевые слова: образ Украины, «The Times of India», контент-анализ.

S. M. Polovyk,

Candidate of Science of Social Communications,
Research Associate of the Presidents of Ukraine Fund
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Vladimirskaya St., Kyiv, 01033, Ukraine
tel: (044) 288 14 13
e-mail: spol@bigmir.net

IMAGE OF UKRAINE IN THE WORLD: ANALYSIS OF ASIAN MEDIA

Summary

This exploration examines the image of Ukraine that emerged in the media space of India's most influential edition of «The Times of India» in 2017. During the research, such categories of analysis were developed: «quantitative indicators of publications about Ukraine», «topics of materials», «tonality of publications». Among the topics that Ukraine's readers associated with «The Times of India»: trade relations between Ukraine and India in the context of international economic cooperation, the domestic policy of our state through the prism of financial and gas problems, Ukrainian-Russian relations and the policy of Western countries in relation to the Crimea and economic sanctions against Russia. The Indian publication does not see an information reason to focus attention on the internal political events of the Ukrainian state, its image is formed in society but economic manner, while remaining attractive to Indian media audiences. «The Times of India» publication of the events that take place in Ukraine, illuminates quite often and gives them a predominantly neutral color. However, a small amount of positive feedback in support of the domestic and foreign policies of the Ukrainian government remains a problem that can only be solved if it is possible to find effective methods of working with the world media in order to form their positive opinion about Ukraine, in particular, regularly invite foreign experts, advisers to heads of state and journalists in Ukraine, to arrange meetings with politicians, the third sector, journalists, so that they have an adequate picture of what is happening in our country state. It should be noted that there is no negative and sharply condemning content in the publication of publications, which is an indication that the countries of the Asian continent, on the example of the Indian edition, do not lose interest in our country and support it primarily as their trade and economic partner. The conclusion is that improvement of the image of Ukraine is possible only if one can find effective methods of working with world mass media communication in order to form their positive opinion about Ukraine.

Keywords: image of Ukraine, «The Times of India», content-analysis.

УДК 929Григорович:027.7:378.4(477.74-21)

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130260](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130260)

Самодурова Віра Володимирівна,

головний бібліограф Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (0482) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

МАЛОВІДОМИЙ МИХАЙЛО ГРИГОРОВИЧ: БІБЛІОТЕКАР, РЕДАКТОР, УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ПУБЛІЦИСТ

За допомогою невідомих раніше архівних матеріалів зроблена спроба реконструювати події в особистому житті та творчій діяльності одного з головних діючих осіб бібліотеки Новоросійського університету, керівника її студентського відділу Михайла Григоровича, що відбувалися напередодні та за часів революції. Показані умови формування та еволюції його політичних поглядів, поступовий розвиток публіцистичного хисту та перетворення на одного з впливових діячів українського визвольного руху в Одесі.

Ключові слова: Новоросійський університет, бібліотека, Українська революція (1917–1921), М. О. Григорович, періодична преса, українські часописи, газети.

Традиційним та актуальним в усі часи для Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова є такий напрям наукової діяльності як вивчення історії університету, зокрема її невід'ємної частини – Наукової бібліотеки. Джерелом для досліджень, перш за все, служать звіти про стан та діяльність університету, про роботу бібліотеки. Особливу увагу серед звітів бібліотеки періоду 1900–1916 рр. привертала доповіді, написані завідувачем студентського відділу, найближчим помічником бібліотекарів¹ Л. П. Бруна та П. С. Шестерикова – Михайлом Олімпійовичем Григоровичем. Його звіти, які, з якоїсь причини, подавались окремо від звітів основної бібліотеки університету, відрізнялися своєю повнотою, великою кількістю деталей та статистичних даних, були написані живою та зрозумілою мовою, іноді носили полемічний характер. На тлі того, що відомості про діяльність університетської бібліотеки в ті часи дуже обмежені, звіти М. О. Григоровича мають велику цінність, тому що несуть багатий фактографічний матеріал.

Студентський відділ бібліотеки Новоросійського університету займався реєстрацією нових книг, видачою їх студентам додому як з основної, так і з студентської бібліотек, а також виконанням всіляких необхідних для них довідок. Для студентів відділ був відкритий з 10 до 13 год. У навчальний період – щодня, а в літній канікулярний час – два рази на тиждень. Із-за того, що студентам

¹ Так у XIX – початку XX ст. називалася посада директора бібліотек

не всі книги видавалися для домашнього читання, студентський відділ був змушений також відчинятися додатково три рази на тиждень від 5 до 8 год. вечора. На 1 січня 1910 р. у студентській бібліотеці було 11460 назв книг і журналів на суму 30183 р., налічувалось 1486 абонентів, тобто близько 46 % від числа всіх студентів і слухачів ІНУ.

Михайло Григорович не тільки вдало вів доручену йому справу, аналізуючи стан комплектування і обслуговування, своєчасно звітував, а й часто виступав з критикою на адресу керівництва. Так, на одному із зібрань він зробив доповідь «Про студентський відділ бібліотеки ІНУ, що є і що повинно бути» [40]. Будучи завідувачем студентського відділу бібліотеки, він виконував також і обов'язки доглядача будівель бібліотеки. Відомий факт, що молодий та енергійний М. Григорович доклав багато зусиль для правильної організації переміщення бібліотеки з Дворянської вулиці на Преображенську, де в 1899–1903 рр. було спеціально збудовано книгосховище і зведена фасадна будівля для бібліотеки, історико-філологічного та юридичного факультетів. Будівництво проходило в два етапи: спочатку книгосховище, що у Міському саду, потім – фасадне. Керував роботами архітектор Н. К. Толвінський, а після переведення його до Варшави, завершувати будівництво довелося архітектору А. О. Бернардацці. Процес переміщення книг у нове книгосховище проходив всю весну і літо 1902 р. (з квітня по вересень). У бібліотекаря Л. Ф. Бруна в бібліотечній команді було всього кілька помічників: В. А. Кобчевській, П. С. Шестериков, Е. Ф. Люткевич і М. О. Григорович. Вони керували перенесенням і розміщенням декількох сот тисяч томів. При цьому бібліотека продовжувала функціонувати. Читальний зал у приймальні студентського відділу в новій будівлі бібліотеки відвідували студенти фізико-математичного, іноді – медичного факультетів. Студенти юридичного та історико-філологічного факультетів займалися у спеціально обладнаних кабінетах для практичних занять (семінаріях). У разі необхідності, книги з бібліотеки доставляли в ці кабінети під відповідальність завідувачів кабінетів з числа приват-доцентів або аспірантів.

На той час у штаті бібліотеки Імператорського Новоросійського університету служили 4 помічника бібліотекаря: І. І. Дусинський (з 16 січня 1904 р.), П. В. Левандовський (з 2 березня 1905 р.), М. В. Смирнов (з 17 вересня 1907 р.) та затверджений на цій посаді 16 вересня 1902 р. М. О. Григорович. Довгий час це був скупий перелік прізвищ, який щороку повторювався у звітах університету періоду 1902–1915 рр. [10], але досвід роботи в бібліотеці підказував, що при більш пильному погляді, в них можна розгледіти непрості, навіть трагічні постаті. Так сталося, наприклад, із помічником бібліотекаря І. І. Дусинським [36]. Підготовка експозиції про одеські українські часописи періоду Української революції 1917–1920 рр., яка буда презентована в Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова з нагоди 100-ї річниці цієї події в Україні, дала можливість звернути більш ретельну увагу на колишнього помічника бібліотекаря, а потім автора-редактора кількох українських газет того періоду.

Так хто ж він такий, помічник бібліотекаря, Михайло Григорович? З послужного списку співробітників Новоросійського університету [1] дізнаємося, що він народився в м. Херсоні у сім'ї обер-офіцера 30 жовтня 1875 р. Закінчивши Херсонську гімназію, у липні 1893 р. вступив до Новоросійського університету, де з перервами вчився на математичному відділенні фізико-математичного факультету². 1 жовтня 1897 р. був вимушений вступити як «вольноопределяющийся» 1-го розряду в 4-ту батарею 15-ої Артилерійської бригади і вже 26 травня 1898 р. був проведений в унтер-офіцери. В цьому ж році, 1 жовтня, за відбуття військової повинності, був звільнений у запас. Відновив навчання в університеті, але курсу не закінчив, і 1 березня 1899 р. вибув з університету як студент. З 6 липня по 12 серпня 1900 р. служив помічником секретаря 3-го розряду в Державному банку. У 1901 р. одружився на Єлизаветі Володимирівні, уродженій Туркул. Мав сина. Серед документів Державного архіву Одеської області знаходимо прохання на ім'я ректора ІНУ від 13 травня 1902 р. про надання М. Григоровичу посади помічника бібліотекаря. До прохання приєднана резолюція Л. П. Бруна: *«Знаходжу бажаним надати посаду помічника бібліотекаря, як службовцю в бібліотеці за наймом вже 8 місяців і виконуючому свої обов'язки цілком справно і старанно»* (переклад мій – В. Самодурова) [1, арк. 22]. Перед тим як затвердити працівника на такій посаді, необхідно було заручитися посвідченням Одеського градоначальника. 29 травня 1902 р. воно було такого змісту: *«обер-офіцерський син М. О. Григорович за час проживання в Одесі був поведінки і способу життя хорошої, судимості не піддавався і не викликав на себе підозру в політичній неблагонадійності»* (переклад мій – В. Самодурова) [1, арк. 24].

На долю М. Григоровича випало бути ще й учасником двох війн. Перший раз – 2 вересня 1904 р., під час мобілізації, він був призваний на дійсну службу в 15-у піхотну дивізію³, бо почалася Російсько-японська війна. Восени 1904 р. і на початку зими 1905 р. увага всього світу була прикута до героїчного захисту Порт-Артура [19]. Цілий рік йшли кровопролитні бої, які, не принесли російській армії перемоги. 23 серпня 1905 р. на борту президентської яхти в Портсмуті був підписаний мирний договір. 30 вересня 1905 р. М. Григорович був переведений в зауряд-прапорщики (підпрапорщик) і призначений діловодом витратного транспорту дивізійного обозу. А вже 18 жовтня 1905 р. за наказом головнокомандувача назначений прапорщиком запасу армійської піхоти і відправлений в розпорядження Одеського повітового військового начальника для звільнення в запас. Підтвердженням участі М. Григоровича у тих трагічних подіях служить його рапорт як прапорщика запасу і помічника бібліотекаря від 11 травня 1906 р.: *«повернувшись з театру військових дій на*

² За даними видання «Список студентов и посторонних слушателей по математическому отделению физико-математического факультета Императорского Новороссийского университета...» за 1893/94 – 1898/99 навчальні роки.

³ 15-а піхотна дивізія – піхотне з'єднання в складі Російської імператорської армії. Штаб дивізії: Одеса. Входила в 8-й армійський корпус.

Далекому Сході, маю при собі зброю (шпага і пістолет), які хотів би залишити у себе» [1, арк. 41].

Повернувшись до мирного життя, М. Григорович продовжує службу в бібліотеці (600 руб. на рік з усіма відрахуваннями), викладає математику як домашній вчитель, так і в недільній безкоштовній школі Одеського міського управління.

Саме в цей час значно поширюється коло спілкування М. Григоровича з людьми самого різного хисту: студенти, викладачі, професура. Його оточують люди самих різних політичних уподобань та поглядів. В першу чергу, в університеті, який відігравав мало не провідну роль в національному русі міста. Так, у педагогічному відділі Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, під головуванням професора М. М. Ланге, засідання перетворювались у своєрідну революційну трибуну, де часто виступали з запальними промовами педагоги і науковці, підіймаючи питання шкільної реформи і місця в ній української мови. В університеті часто відбувалися мітинги, різні зібрання студентів, де лунали промови за соціальне й національне визволення. Студенти вимагали відкриття українознавчих кафедр в університеті та введення української мови в навчальний процес. В 1907 р., наприклад, приват-доцент університету О. С. Грушевський (рідний брат М. С. Грушевського) почав читати курс з історії України рідною мовою, але за це його звільнили з університету [2, арк. 61].

Якщо уявити собі, що всі ці зібрання істориків, філологів, юристів відбувалися на одному поверсі зі студентським відділом бібліотеки, де працював М. Григорович, до того ж він ще й проживав із сім'єю у дворі бібліотеки та був наглядачем її будівлі, то можна зробити висновок, що помічник бібліотекаря був дуже обізнаною людиною з цих подій. Він жив і працював пліч-о-пліч із дійовими особами українського революційного руху, вбираючи їхні ідеї, став одним із співучасників становлення української державності.

В ті самі роки М. Григорович значився серед дійсних членів Одеського українського товариства «Просвіта», яке було створене на основі згуртованої діяльності української громади міста [9, с. 26]. Ще у 1897 р. діяльність громадівців-одеситів розгорнулася в межах загальноукраїнської безпартійної демократичної організації – нелегального Союзу автономних громад, тобто студентських груп та індивідуальних членів, які ставили собі за мету національне відродження України. Через деякий час вони заснували «Просвіту» (затвердження статуту відбулося 25 листопада 1905 р.), яка була однією з наймасовіших і дієвих. Завданнями товариства було сприяння культурному розвитку українського народу різними шляхами: шляхом видання книг, брошур і періодики; відкриття бібліотек і книгарень; читання лекцій та рефератів; роботи курсів українознавства; організації вистав і літературно-музичних вечорів; відкриття шкіл, просвітницьких та благодійних установ [22, с. 12].

Одеське товариство «Просвіта» стало першою офіційно зареєстрованою організацією на теренах Російської імперії [26, с. 48]. Одночасно з М. Григоровичем у списках «Просвіти» можна зустріти прізвища багатьох професорів, викладачів, студентів та співробітників Новоросійського університету та членів їхніх родин. Серед засновників товариства – завідувач історико-філологічним кабінетом університету І. М. Бондаренко. Плідно працювали в «Просвіті» приват-доцент, а згодом професор історико-філологічного факультету В. М. Мочульський, професор Б. М. Ляпунов та відомий філолог, професор і проректор Новоросійського університету В. Ф. Лазурський разом зі своєю дружиною Наталією. Активним просвітянином був блискучий хірург, професор медицини К. М. Сапежко та дружина і сподвижниця відомого одеського історика, професора О. І. Маркевича – Л. І. Москальова [23, с. 59]. Часто, на вечорах «Просвіти» виступав із рефератами учень В. Б. Антоновича, професор І. А. Линниченко [37] та його учні – студенти М. Слабченко та П. Клепацький [25]. Бібліотекою «Просвіти» завідував один із активних діячів «Просвіти», студент історико-філологічного факультету А. Ніковський⁴. Членами «Просвіти» були: випускник історико-філологічного факультету 1910 р. М. Гордієвський та випускник юридичного факультету 1911 р. К. Комарецький [28]. Була серед членів товариства певна кількість природознавців, які математику М. Григоровичу були більш близькі за фахом: зоолог О. Р. Прендель, ботанік Ф. М. Порошко. Її членом був також син відомого одеського механіка-винахідника Й. А. Тимченка, майбутній обсерваторський механік М. Тимченко, який до того ж ще й проживав в одному дворі з М. Григоровичем на вул. Преображенській, 24. Шанованим гостем одеської «Просвіти», відвідувачем її літературно-музичних вечорів неодноразово був відомий історик, український композитор та громадський діяч, випускник Новоросійського університету М. Аркас [33, с. 118].

У формулярному списку М. Григоровича зазначено, що протягом 1902–1908 рр. він підробляв викладанням у приватному порядку та в різних навчальних закладах міста. Можна припустити, що оточення М. Григоровича, що тяжіло до української самостійності (виходячи з того ж самого списку членів «Просвіти»), складалося ще й з діячів середньої освіти нашого міста. У перші десятиліття ХХ ст. в Одесі діяла приватна школа Л. Ковальчука – одного з найактивніших українців Одеси. У школі низку предметів викладали українською мовою. У революційні часи вона була важливим осередком Українського національного руху. Патріархом одеського учительства вважався випускник духовної академії, викладач словесності в Реальному училищі св. Павла А. Крижановський (до речі, батько професора математики університету Д. А. Крижановського, якого за юнацькі роки не один раз виключали з Новоросійського університету за революційну діяльність). Зустрічаємо серед членів

⁴ Ніковський Андрій Васильович – видатний літературознавець, громадський діяч. Уродженець села на околицях Одеси, випускник історико-філологічного факультету Новоросійського університету 1912 р., член «Просвіти», головний редактор газети «Рада», член УЦР. Зазначав, що працював під керівництвом професора Б. М. Ляпунова.

«Просвіти» прізвище О. Щербини, яке, мабуть, теж має відношення до славного роду одеських освітян.

Поступово діяльність «Просвіти» набула широкого розголосу: передавались кошти на потреби скалічених солдатів, на утворення фонду податково-допоміжної каси для безробітних українців, переважно членів Товариства. Також одеські просвітяни надавали мешканцям міста юридичну допомогу через консультативне бюро, яке функціонувало при «Просвіті». Той, хто звертався до бюро, міг отримати безкоштовну юридичну консультацію, сподіватись на захист своїх інтересів у судових справах [21]. На перше січня 1908 р. вона налічує вже 532 члени. З часом одеська «Просвіта» стала найчисленнішою серед українських товариств в Україні з чіткою організаційною структурою. Така бурхлива діяльність українських активістів не могла не привертати до себе уваги міських чиновників, дедалі більше дратувала царський уряд, адже вона була одним з вогнищ опозиції режиму. Поступово на діяльність товариства накладалися все нові й нові обмеження. Резолюцією генерал-губернатора від 31 березня 1908 р. заборонялися реферати, читання та співи на «малоросійському наріччі» [3, арк. 22]. Одеська «Просвіта» мала значний вплив на громадськість регіону. Вона стала підґрунтям і справжньою школою для численних українських організацій, що розгорнули свою діяльність у наступні роки. *«Після її закриття просвітяни не впали духом, а об'єдналися в "Одеський український клуб", який з 1910 р. продовжував наполегливу роботу з відродження українства. Ядром цієї організації продовжувала бути передова інтелігенція міста, особливо його університет»* [24].

Пройшовши службовими сходами від колезького реєстратора до титулярного радника, М. Григорович за цей час отримав світло-бронзову медаль в пам'ять святкування 300-річчя Дому Романових, був нагороджений орденом Св. Станіслава 3-го ступеня. Службова кар'єра, начебто, склалася. Та й на особистому фронті все було добре: вдруге одружився (на Акілі Іванівні Демиденко), у нового подружжя народилося двоє дітей. До того ж, очікувалося підвищення по службі, бо 3 липня 1914 р. був ухвалений царем, Державною радою й Державною думою новий Закон «Про поліпшення матеріального становища осіб, які перебувають при навчально-допоміжних установах університетів, про збільшення числа їх і про посилення кредитів на навчальну частину цих університетів». До Закону був доданий розклад посад і окладів молодших викладачів і осіб, які перебувають при навчально-допоміжних установах і клініках. Згідно з переліком у бібліотеках вводилося дві нові посади – старший та молодший помічники бібліотекаря. В Новоросійському університеті тепер ставало 3 старших помічника з окладом 2000 крб. на рік і прибавки 300 крб. за вислугою 5-ти років на одній посаді та 3 молодших помічника, відповідно, по 1500 крб. та 250 крб. кожному [8].

19 липня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії. М. О. Григорович 1 серпня був викликаний із запасу прапорщиком в діючу армію. Його місце на службі

в університеті зайняв М. Смирнов. Виходячи із документів особистої справи М. Григоровича, стає зрозуміло, що він опинився на Румунському фронті, в Експедиції особливого призначення у форті Рені, де служив начальником команди 476-ї пішої Херсонської дружини державного ополчення. Експедиція, на чолі з капітаном 1-го рангу М. Вєсьолкіним, була сформована відразу після початку Першої світової війни (3 серпня 1914 р.) на Нижньому Дунаї. Першорядним завданням експедиції було постачання Сербії всього необхідного для ведення війни: зброї, боєприпасів, продовольства і т. п. Другим завданням експедиції стало зведення укріплень і будівництво різних інженерних споруд на нижньому Дунаї уздовж кордону з Румунією. Також навпроти Ферапонтова монастиря, між Рені та Ізмаїлом, до берега Дунаю необхідно було підвести дамбу і збудувати понтонний міст через річку⁵ [38; 39].

Перебуваючи майже рік на фронті, відірваний від сім'ї, друзів та рідного міста М. Григорович дізнався про рішення Бібліотечної комісії⁶, на основі якого 15 липня 1915 р. відбулося затвердження нового штату в бібліотеці. У Новоросійському університеті тепер працювали: бібліотекар з окладом в 2600 крб. (на цю посаду був переобраний П. С. Шестериков); три старших помічника бібліотекаря (І. Дусинський, М. Смирнов і Е. Люткевич) і три молодших помічника, з окладом по 1500 крб. (П. Левандовський, М. Григорович і перша жінка в бібліотеці Л. Брун). Рішення керівництва університету, за яким М. Григорович не отримав посади старшого помічника, образило вміння та літа досвідченого працівника. Усі клопотання та рапорти, навіть лист з проханням, підписаний начальником Експедиції особливого призначення Румунського фронту, Бібліотечна комісія знайшла непереконливими, йому було відмовлено в посаді (**Додаток № 1**). Судячи з того, що грамоту на одержання ордену Св. Анни 3-го ступеня за старанну і бездоганну службу протягом 12 років на одній і тій же посаді не нижче восьмого класу і самі орденські знаки М. Григоровичу, за його проханням, були надіслані університетом до міста Рені на ім'я начальника Експедиції особливого призначення, можна зробити з цієї інформації висновок, що ще 28 лютого 1917 р. він перебував у складі 476-ї пішої дружини [1, арк. 7].

У 1917 р. місто Одеса опинилось у південному епіцентрі Української революції, в одному із центрів впливу українського уряду і стало осередком як спонтанної, так і організованої українізації російського війська. В очах діячів української самостійності воно було шляхом до формування національної армії⁷. Для простих солдатів українізація війська означала можливість покинути

⁵ Румунський фронт до початку 1918 р. припинив своє існування. Російська імперія розвалилася. Утворилися на її уламках Одеська республіка і Румчерод (Центральний виконавчий комітет депутатів рад Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської округи), які припинили брати участь у війні на боці Антанти. Румунія запросила перемир'я, а потім вторглася в Бессарабію.

⁶ У 1915 р. Бібліотечна комісія залишалася на чолі всієї бібліотечної справи в Новоросійському університеті. До складу її входили: голова проф. С. Г. Вілінський і члени: І. Ю. Тимченко, В. В. Воронін, К. О. Кузнецов, Д. К. Третьяков, замінивши переведеного до Петрограду В. В. Половцова та бібліотекар П. С. Шестериков. [10, Отчет ИНУ за 1915 г. / В. Н. Мочульский].

⁷ Ініціатором заснування українських військових організацій в армії й на флоті колишньої Російської імперії, створення нових українських частин та українізації вже існуючих виступив відомий український

фронт і повернутись додому, навіть шляхом дезертирства або звільнення. Одеса була важливою базою Румунського фронту і транспортної флотилії Чорного моря, гарнізон якої налічував 100 тис. солдатів та офіцерів, переважна більшість з яких була вихідцями з південних губерній України. Цією обставиною в повній мірі скористалися провідні діячі українського руху міста, завдяки зусиллям яких процес українізації військових частин мав значні успіхи. Передумовою створення таких українських військових організацій, окрім іншого, була достатня кількість на Півдні тилових резервних частин фронту та флоту. У той час, коли армія із діючої перетворювалася на дезертуючу, українські військові організації мали всі підстави стверджувати, що поступова українізація в армії не тільки не зашкодить її боєздатності, а й припинить той моральний розклад, який уже йшов на повну силу через перевагому солдат внаслідок виснажливої війни [32]. Українські активісти працювали серед військових з метою українізації військових частин. Вони мали в Одесі цілий арсенал засобів для досягнення своїх цілей. З підпілля вийшли і українські громади, однією з яких був Одеський український керівний комітет. Під егідою цієї установи 23 березня 1917 р. почало виходити перше одеське україномовне видання після повалення царату – часопис «Українське слово»⁸. Було відновлено діяльність товариства «Просвіта». Весь український рух серед військовиків Одеси очолив відомий діяч товариства І. Луценко, 17 квітня 1917 р. у місті створено Одеську українську військову раду (ОУВР), місцем діяльності якої було визначено Одеський військовий округ, Чорноморський флот і Румунський фронт [13; 14]. На червень 1917 р. український рух в Одесі набув значного поширення і впливу, він був репрезентований Українським керівничим комітетом та Одеською українською військовою радою (ОУВР) [15]. Наприклад, у травні 1917 р. ОУВР звернулася з вимогою до Тимчасового уряду, *«щоб українці в першу чергу з глибин Росії, а потім і з фронтів, були переведені, по можливості негайно, на Південно-західний і Румунський фронти, Київську і Одеську військові округи і в Чорноморський флот»* і *«щоб у військових частинах, дислокованих на території України, залишалися лише українці»* [35]. На початку червня в Одесі почали формуватися українські військові частини – гайдамацькі куріні. До складу Військової ради мали увійти делегати від українців усіх частин Одеської військової округи та Чорноморського флоту [17]. Адреса Одеської української військової ради – вул. Старопортофранківська, 16 (березень 1917 р.); вул. Херсонська, 52 (серпень – вересень 1917 р.); вул. Пушкінська, 2 (осінь 1917 р.).

Організатори процесу українізації, офіцери російської армії – українці за походженням, активно використовували військову пресу як засіб для просування української ідеї в солдатські лави. У 1917–1918 рр., один за одним з'явилися одеські україномовні часописи, оскільки саме в цей час розгорталася реаль-

політичний діяч, харківський адвокат, поручник М. Міхновський. За його ініціативою 19 березня було скликано перше українське військове «Підготовче віче», в якому взяли участь 211 військовослужбовців.

⁸ «Українське слово» – вул. Дворянська, 30, кв. 14 (березень 1917 р.); вул. Ольгіївська, 27 (квітень 1917 р.); Соборна площа, 2, кв. 9 (квітень 1917 р.).

на боротьба за незалежність, а українські уряди мали можливість (хоч і обмежену) керувати українськими землями, тому основна проблематика одеських україномовних часописів того періоду пов'язана з національною ідеєю, створенням власної державності [13]. За даними С. Рубінштейна та Г. Штейнванда, в Одесі впродовж 1917–1920 рр. виходило 525 різних видань [34]. На сьогодні, за списками ОННБ, де представлена найбільша колекція тогочасних одеських видань, зберіглося 280 часописів (частина з них в жахливому стані, тому перебуває на реставрації). Поодинокі примірники видань зберігаються в НБ ОНУ імені І. І. Мечникова, в Одеському історико-красназничому музеї та в Одеському державному обласному архіві [31]. Серед одеських україномовних часописів⁹ ми маємо чотири назви, до яких причетний прапорщик М. Григорович¹⁰.

Створюючи свої власні друковані органи, українські національні організації на першому етапі революції з успіхом використовували україномовні додатки до російських військових газет. Деякі з таких додатків потім ставали самостійними. Всі етапи цього процесу можна відстежити на прикладі органу Української громади військових Одеського гарнізону «Солдатська думка», яка почала видаватися з серпня 1917 р. як додаток до російської газети «Солдатская мысль» (з № 3 – самостійне видання)¹¹. Редактори – Михайло Григорович та Сергій Зінченко. Газета виходила двічі на тиждень. З 6 серпня 1917 р. цей невеликий додаток став органом Одеської української військової ради. Як бачимо, М. Григорович з'являється перед нами вже зовсім в новій іпостасі – він редактор військової газети, автор багатьох повідомлень. Виходила газета до грудня 1917 р. На її шпальтах були порушені важливі питання про підвищення самосвідомості українських військових, про відповідальність за долю майбутньої незалежної України та активно обговорювалися питання майбутнього розвитку України. Так, наприклад, у статті «Мир без анексій» М. Григорович повідомляє про звернення російського уряду до європейських країн припинити війну без анексій та контрибуцій і роз'яснює, що *«лібералізм росіян виявився показовим, коли мова дійшла до відокремлення недержавних націй Російської імперії»* [18]. Окрім цього, в усіх трьох номерах друкувалися матеріали, присвячені загальнополітичній тематиці. Зокрема, у другому номері знаходимо декілька заміток про російську революцію, змалювання ситуації з галицькими українцями. Провідною ідеєю цих статей була думка, що *«російська інтелігенція ставиться з нерозумінням до прагнень українців»* [6].

На початку осені 1917 р., за підтримки штабу Одеського військового округу, було сформовано Перший гайдамацький курінь. Його першим командиром був сотник О. Сахно-Устимович. Цей курінь був найбільш дисциплінованою частиною Одеського гарнізону, сумлінно виконував службу в місті. Пізніше

⁹ «Українське слово», «Український виборець», «Солдатська думка», «Рідний курінь», «Херсонщина», «Чорноморська хвиля», «Вільне життя», «Наше село», «Вістник Одеси», «Запорожець», «Нові шляхи», «Боротьба», «Борьба».

¹⁰ «Солдатська думка», «Рідний курінь», «Чорноморська хвиля», «Вільне життя», «Запорожець».

¹¹ Газета «Солдатская мысль» була органом Комісії ради делегатів 49-го пішого полку. Крім фронтової тематики, на шпальтах газети було представлено хроніку політичних подій.

постав Другий гайдамацький курінь, а, згодом, і Одеська гайдамацька дивізія. Тоді ж ми бачимо відродження одеської військової газети з тими ж редакторами (головний редактор — прапорщик М. Григорович). З №4 газета «Солдатська думка» стала виходити під назвою «Рідний курінь» [14]. Ця газета, особливо з початку, викликала досить жалюгідне враження. В деяких номерах всі статті були написані самим редактором, який нерідко свої статті підписував псевдонімами: Старий Запорожець, Михайло Г., Дід, — але сам визнавав, що вся редакційна робота залишається майже на плечах його одного [4]. Нова газета цілковито продовжувала ту політичну лінію, яку вели українські кола в Одесі та їх орган «Українське слово», не відходила від політики Центральної Ради. В ній основна увага була приділена військовій тематиці, оскільки видання було розраховано, насамперед, на читачів-солдатів. Тому нерідко друкувалися військові накази та звернення до солдат-українців, розпорядження вищого військового керівництва, хроніка тощо. Для прикладу, у статті І. Щоголіва містився заклик до українських вояків такого змісту: *«...розкажіть всім, що зараз треба робити, а саме треба організувати по селах селянські спілки — товариства для боротьби за землю і волю, треба закладати товариства для освіти народу, треба як найбільше шкіл, щоб весь український народ був грамотним, на своїй, рідній, українській мові...»* [30]. Через деякий час був оголошений Наказ по Одеському військовому округу, за яким всі члени Військового комітету, вибрані на засіданні Одеської української військової ради 29 жовтня 1917 р., звільнювались від службових обов'язків. Серед членів Військового комітету ми зустрічаємо прапорщика 479 пішої дружини М. Григоровича (**Додаток № 2**). Користуючись зняттям адміністративних перепон, військові-українці Одеського гарнізону організовано переходили до лав гайдамацького загону. Для поповнення одеських гайдамаків командування округу залучало й військові частини з інших міст Причорномор'я. 24 листопада 1917 р. генерал Ю. Єлчанінов розпорядився *«приступити до формування гайдамацьких пластунських сотень для запасного гайдамацького куреня, що знаходиться в Одесі»* [20].

Створена ще у квітні 1917 р. при Виконавчому комітеті ОУВР агітаційно-просвітницька комісія, яку за джерелами майже не можна простежити, мабуть існувала формально або стихійно. У перші місяці своєї діяльності комісія, в основному, займалася агітацією за «українську справу», залучаючи до своїх лав нових членів. Їм читали лекції з історії України, запорозького козацтва, запальні вірші, виголошувалися промови. Комісія відшукувала новобранців переважно за прізвищами й володінням мовою. Згодом, окрім пропаганди національно-державницької ідеї, члени комісії організовували агітацію під час виборів до Міської думи, збирали кошти на користь сиріт, батьки яких загинули на службі в російській армії тощо [27]. Восени 1917 р. комісія заявила про себе як про підструктуру, діючу вже більш різноманітно. Складалася ця комісія з чотирьох відділів: власне агітаційно-просвітницького, редакційного, бібліотечного і зв'язку [29]. Протягом осені — початку зими 1917 р. у газеті

«Рідний курінь», яку редагував М. Григорович, містилася сама різна інформація про культурницькі заходи українських рад при військових частинах, екскурси з історії українського війська, про надання раді солдатських депутатів кращих приміщень в Одесі, проти погромів, алкоголізму, чорносотенців, про 3-й Всеукраїнський військовий з'їзд і т. д. На газету приймалася передплата: «у Григоровича, вул. Преображенська, 24, кв. 3». Адреса редакції часопису: вул. Тираспольська, 20. Саме там, щовівторка о 20.00 годині, засідала агітаційно-просвітницька комісія Виконавчого комітету ОУВР.

Після жовтневих подій у Петрограді відбулася спроба одеських більшовиків проголошення в місті радянської влади, але подібні намагання зустріли спротив із боку різних політичних сил, у тому числі й українських організацій, а вже на початку грудня 1917 р. військовий секретар УНР С. Петлюра розробив план щодо організації українського війська на Півдні України. Окрім гайдамацької бригади, в Одесі урядові УНР підпорядковувалися також 1-ша школа прапорщиків й авіаційна школа. Українізувалися 1-й Одеський український авіазагін, 44-та окрема телеграфна рота та сформовані з 460-ї й 479-ї ополченських дружин караульні батальйони. Газета «Рідний курінь» теж намагалася більш широко задовольнити свого читача з боку швидкоплинних подій сучасного життя. Через свого редактора вона зверталася до одеситів з проханням підтримати газету, дати їй змогу стати більш-менш регулярною газетою, яка виходила б не один раз на тиждень і мала б можливість: *«надалі лишатися чисто народною українською газетою, для якої доля українського народу, його щастя буде на першому місці. Всі свої сили редакція направлятиме на те, аби нести в народ знання, світ, аби будити в ньому любов до свого чудового рідного слова»* [5]. Газета існувала доти, доки в Одесі ОУВР могла претендувати на владу і загинула, коли в січні було погромлено гайдамаків. Останній номер газети «Рідний курінь» вийшов 14 січня 1918 р.

Ще одна сторінка редакторської діяльності М. Григоровича – це спроба замість припиненої газети «Рідний курінь» дати життя іншій. 24 березня 1918 р. вийшов №1 газети «Чорноморська хвиля». Гроші (500 крб.) на видання дала, за свідченням її головного редактора, організація «Просвіта торговельних службовців фірми Котляревського»¹², яка виникла 7 червня 1917 р. як філія одеської «Просвіти» і ставила перед собою культурно-освітні завдання [7]. Далі грошей не стало і газета «Чорноморська хвиля» припинила своє існування. Що стосується самого М. Григоровича, то в ДАОО зберігається документ, який свідчить, що 12 жовтня 1918 р. він мав відношення до університету [1, арк. 14] (**Додаток № 3**).

Була ще одна спроба започаткувати українську народну газету в Одесі. Серед масової україномовної преси другого періоду визвольних змагань важливе місце займали видання, які сприяли пробудженню національної самосвідомості українства: журнал «Наше село» та газети «Запорожець» і «Нові шляхи».

¹² П. П. Котляревський був членом одеської «Просвіти».

26 листопада 1918 р., ще до прибуття англійського міноносця та до петлюрівського перевороту, в Одесі вийшло перше (воно ж останнє) число газети «Запорожець» під редакцією М. Григоровича та Ткаченка.

Підводячи підсумки, ми бачимо як поступово розвивався публіцистичний хист нашого героя: від щирих і правдивих доповідей про життя студентської бібліотеки Новоросійського університету до запальних промов у газетах, за допомогою яких формувалося ідеологічне обличчя одеських українських часописів.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45 : Новоросійський університет. – Оп. 4. – Спр. 1220.
2. ДАОО. – Ф. 45 : Новоросійський університет. – Оп. 5. – Спр. 4818. – Арк. 61.
3. ДАОО. – Ф. 2 : Канцелярія Одеського градоначальника. – Оп. 7. – Спр. 276. – Арк. 22.
4. Рідний курінь. – 1917. – 4 листоп.
5. Рідний курінь. – 1917. – 10 груд. (№ 20).
6. Солдатська думка. – 1917. – 13 серп.
7. Українське слово. – 1917. – № 9. – С. 10.
8. Закон «Об улучшении материального положения лиц, находящихся при учебно-вспомогательных учреждениях университетов, об увеличении числа их и об усилении кредитов на учебную часть этих университетов» // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1914. – Ч. 53, сент. – С. 39–43.
9. Звіт Українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1907 р. – Одеса : Одес. друкарня Е. И. Фесенко, 1908. – 32 с.
10. Отчёты о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1901–1915 гг.
11. Варнеке О. Українська періодична преса в Одесі 1917–1921 років / О. Варнеке // Зап. укр. бібліогр. т-ва в Одесі. – Одеса, 1929. – Ч. 2–3. – С. 103–116.
12. Вінцковський Т. З історії одеської газети «Рідний курінь» / Т. Вінцковський // Чорномор. минувшина : зап. Від. історії козацтва на Півдні України. – Одеса, 2006. – Вип. 1. – С. 85–90.
13. Вінцковський Т. Іван Митрофанович Луценко (1863–1919): український націстворець / Т. С. Вінцковський, О. Є. Музичко. – Київ, 2013. – 351 с.
14. Вінцковський Т. С. Іван Луценко : військовий лікар – претендент на гетьмана України / Т. С. Вінцковський, О. Є. Музичко // Чорномор. хвиля Укр. революції : провідники нац. руху в Одесі у 1917–1920 рр. – Одеса, 2011. – С. 105–131.
15. Вінцковський Т. С. Тимчасовий та більшовицький уряди Росії в 1917 р. у візії авторів одеської газети «Рідний курінь» / Т. С. Вінцковський // Південь України : етноіст., мов., культур. та реліг. виміри : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса, 2007. – С. 17–22.
16. Вінцковський Т. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Т. Вінцковський, Є. Джумига, А. Мисечкою. – Одеса : Фенікс, 2010. – 154 с.
17. Дещинський Л. З історії створення збройних сил УНР (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Л. Дещинський, В. Голубко // Розбудова держави. – 1996. – № 6. – С. 50–55.
18. Зленко Г. Д. Становлення української преси в Одесі (кінець XIX – початок XX ст.) / Г. Д. Зленко // Одесі – 200 : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф., присвяч. 200-річчю міста. – Одеса, 1994. – С. 36–38.
19. Історія Російської армії // Портал навчальної інформації. – Електрон. дан. – Режим доступу <http://ni.biz.ua/16-3/9404.html> (дата звернення: 09.05.2018). – Загол. з екрана.
20. Ковальчук М. А. Українські військові частини в Одесі за Центральної Ради: формування, організація, бойовий шлях / М. А. Ковальчук // Укр. іст. журн. – 2017. – № 3. – С. 46–66.
21. Кульчицька О. В. Громадська діяльність «Просвіт» півдня України на початку XX ст. / О. В. Кульчицька // Наук. зап. / Нац. ун-т «Киево-Могилян. акад.». – Київ, 2003. – Т. 21 : Історичні науки. – С. 25–26.
22. Максим'юк Т. Про статут першої одеської «Просвіти» / Т. Максим'юк // Одеська «Просвіта»: минуле, сучасне й майбутнє : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 25–26 листоп. 2005 р.). – Одеса, 2006. – С. 8–18.
23. Маркевич А. И. (1847–1903) : биобиблиогр. указ. / сост.: В. В. Самодурова, И. В. Максименко ; науч. ред. Т. Н. Попова. – Одесса : Астропринт, 1997. – 150 с.

24. Мисечко А. І. Викладачі й студенти Новоросійського університету в діяльності українського товариства «Просвіта» в Одесі (1905–1909) / А. Мисечко // Зап. іст. ф-ту Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – 1996. – Вип. 2. – С. 69–73.
25. Мисечко А. Місце Одеської «Просвіти» в українському русі на початку ХХ ст. / А. Мисечко // Південь України. Одеса : 4-й Міжнар. конгрес україністів : доп. та повідомл. (Одеса, 26–29 серп. 1999 р.). – Одеса, 1999. – С. 40–44.
26. Мисечко А. Одеська «Просвіта» як прояв розбудови громадського суспільства на початку ХХ ст. / А. Мисечко // Одеська «Просвіта»: минуле, сучасне й майбутнє : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 25–26 листоп. 2005 р.). – Одеса, 2006. – С. 48–52.
27. Мороз В. Україна в ХХ ст. Революція 1917 р. Формування українських структур В. Мороз // Україна. – 1992. – № 14. – С. 9–11.
28. Музичко О. Студенти Новоросійського університету – діячі / О. Музичко // Вісн. Одес. іст.-краєзнав. музею. – 2012. – Вип. 11. – С. 4–8.
29. Мукомела О. Тернистий шлях до мети / О. Мукомела // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С. 87–93.
30. Одеса козацька : наук. нарис / О. А. Бачинська, Т. Г. Гончарук, С. Б. Гуцалюк [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України, НДІ козацтва, Відділ історії козацтва на Півдні України, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, іст. ф-т. – Вид. 2-ге, змін. та доп. – Одеса : Фенікс, 2008. – 234 с. – (Чорноморська минувшина ; число 3).
31. Пархитко О. В. Одеська періодична преса періоду визвольних змагань : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / О. В. Пархитко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 20 с.
32. Просянюк А. О. Українські військові формування на Одещині за доби Центральної Ради / А. О. Просянюк // НОВИК. Труды по военной истории : сб. науч. ст. по воен. истории Одес. науч. воен.-ист. клуба. – Одесса, 2011. – Вип. 4. – С. 110–116.
33. Ржепецький Л. А. «...не утратити і любити своє слово, свою мову...» (М. М. Аркас і діяльність товариства «Просвіта» в Україні на початку ХХ ст.) : за бібліотечними архівами / Л. А. Ржепецький // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми нац., політ., соц., економ., техн., прав., реліг. та культур. розвитку : зб. наук. пр. – Миколаїв ; Одеса, 1999. – Ч. 2.
34. Рубінштейн С. Л. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни / С. Л. Рубінштейн ; Одес. нац. наук. б-ка ім. М. Горького. – Одеса. – 1929. – LV, 171, [2] с.
35. Рудольф А. М.. Революція і націотворення: УНР у 1917–1921 рр. / А. М. Рудольф // Україна. Процеси націотворення : зб. наук. пр. : пер з нім. – Київ, 2011. – С. 286–295.
36. Самодурова В. В. Геополитический изгой: жизнь и смерть И. И. Дусинского (1879–1919) / В. В. Самодурова // Вісн. Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2013. – Т. 18, вип. 2. – С. 9–18.
37. Тези доповіді О. Музичко на Конференції КЛГП «Українці Одеси: етапи боротьби за самоствердження». – Електрон. дан. – Режим доступу: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meetings_2011/Reports/KLHP/O_Muzytshko.pdf (дата звернення: 09.05.2018). – Загол. з екрана.
38. Тюриков С. В. Экспедиция Особого назначения на Дунае [1914–1915 гг.]. Ч. 1 / С. В. Тюриков // Гангут : науч.-попул. сб. ст. по истории флота и судостроения. – 2014. – Вып. 79–84. – С. 25–48.
39. Тюриков С. В. Экспедиция особого назначения на Дунае по оказанию помощи Сербии в августе 1914 г. – октябре 1915 г. Хроники Русских морских отрядов в Сербии и на Дунае / С. В. Тюриков. – СПб. : Галея Принт, 2015. – 172 с.
40. Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России / П. С. Шестериков. – Одесса : Комерч. тип., 1915. – 266 с.

References:

- [1] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1220.
- [2] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 5, dossier 4818, pp. 61.
- [3] Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 2, inventory 7, dossier 276, pp. 22.
- [4] Ridnyi kurin [Native kurin]. 1917, 4 lystopada
- [5] Ridnyi kurin [Native kurin]. 1917, 10 hrudnia, no 20.
- [6] Soldatska dumka [Soldier's thought]. 1917, 13 serpnia
- [7] Ukrainske slovo [Ukrainian word]. 1917, no 9, pp. 10.

- [8] Закон «Об улучшении материального положения лиц, находящихся при учебно-вспомогательных учреждениях университетов, об увеличении числа их и об усилении кредитов на учебную часть этих университетов» [The law “On improving the financial situation of persons in the educational institutions of universities, on increasing their number and on strengthening loans for the academic part of universities.”]. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosvetsheniya [Journal of the Ministry of Education]*. 1914, part 53, sentabr, pp. 39–43.
- [9] Zvit Ukrainskoho tovarystva «Prosvita» v Odesi za 1907 r. [The report of the Ukrainian society “Prosvita” in Odesa from 1907]. Odesa, 1908, 32 p.
- [10] Otchety o sostoyanii i deyatelnosti Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta za 1901–1915 gg. [Reports on the status and activities of the Imperial Novorossiya University].
- [11] Varneke O. Ukrainska periodychna presa v Odesi 1917–1921 rokiv [Ukrainian periodicals in Odesa in 1917–1921]. *Zapysky ukrainskoho bibliohrafichnoho tovarystva v Odesi [Notes of the Ukrainian bibliographic society in Odesa]*. Odesa, 1929, part 2–3, pp. 103–116.
- [12] Vintkovskiy T. Z istorii odeskoi hazety «Ridnyi kurin» [From the history of Odesa newspaper “Ridnyi kurin”]. *Chornomorska mynuvshyna [The past of the Black Sea region]*. Odesa, 2006, vol. 1, pp. 85–90.
- [13] Vintkovskiy T. S., Muzychko O. Ye. Ivan Mytrofanovych Lutsenko (1863–1919): ukrainskyi natsiietvorets [Ivan Lutsenko (1863–1919): the Ukrainian nation maker]. Kyiv, 2013, 351 p.
- [14] Vintkovskiy T. S., Muzychko O. Ye. Ivan Lutsenko : viiskovy likar – pretendent na hetmana Ukrainy [Ivan Lutsenko: military medic and contender for the Hetman of Ukraine]. *Chornomorska khvylya Ukrainskoi revoliutsii: providnyky natsionalnoho rukhu v Odesi u 1917–1920 rr. [The Black Sea wave of Ukrainian revolution: leaders of the national movement in Odesa in 1917–1920]*. Odesa, 2011, pp. 105–131.
- [15] Vintkovskiy T. S. Tymchasovy ta bilshovytskyi uriady Rosii v 1917 r. u vizii avtoriv odeskoi hazety «Ridnyi kurin» [Temporary and Bolshevik Governments in Russia in 1917 in the vision of the authors of Odesa newspaper “Ridnyi kurin”]. *Pivden Ukrainy: etnoistorychni, movnyi, kulturni ta relihiini vymiry [The South of Ukraine: ethnohistorical, language, cultural and religious dimensions]*. Odesa, 2007, pp. 17–22.
- [16] Vintkovskiy T., Dzhumyha Ye., Mysechko A. Ukrainski militarni formuvannia v Odesi v dobu Tsentralnoi Rady (berezen 1917 – kviten 1918 rr.) [Ukrainian militaristic formations in Odesa during the period of the Central Council (March 1917 – April 1918)]. Odesa, 2010, 154 p.
- [17] Deshchynskiy L. Holubko V. Z istorii stvorennia zbroinykh syl UNR (berezen 1917 – kviten 1918 rr.) [From the history of creation of the Ukrainian People’s Republic armed forces (March 1917 – April 1918)]. *Rozbudova derzhavy [The state development]*. 1996, no 6, pp. 50–55.
- [18] Zlenko H. D. Stanovlennia ukrainskoi presy v Odesi (kinets XIX – pochatok XX st.) [The formation of Ukrainian press in Odesa (end of the 19th cent. – beginning of the 20th cent.)]. Odesi – 200 [Odesa is 200 years old]. Odesa, 1994, pp. 36–38.
- [19] Istoriia Rosiiskoi armii [The history of Russian army]. *Portal navchalnoi informatsii [The portal of scientific information]*. Available at: <http://ni.biz.ua/16-3/9404.html>.
- [20] Kovalchuk M. A. Ukrainski viiskovi chastyny v Odesi za Tsentralnoi Rady: formuvannia, orhanizatsiia, boiovyi shliakh [Ukrainian military units in Odesa in the period of the Central Council: formation, organization and battle way]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [The Ukrainian history journal]*. 2017, no 3, pp. 46–66.
- [21] Kulchytska O. V. Hromadska diialnist «Prosvit» pivdnia Ukrainy na pochatku XX st. [Social activities of “Prosvita” in the South of Ukraine in the beginning of the 20th cent.]. *Naukovi zapysky [The scientific notes]*. Kyiv, 2003, t. 21, pp. 25–26.
- [22] Maksymiuk T. Pro statut pershoi odeskoi «Prosvity» [On the statute of the Odesa “Prosvita”]. *Odeska «Prosvita»: mynule, suchasne y maibutnie [Odesa “Prosvita”: the past, the present and the future]*. Odesa, 2006, pp. 8–18.
- [23] Markevich A. I. (1847–1903) [Markevich A. I. (1847–1903)]. Odesa, 1997, 150 p.
- [24] Mysechko A. I. Vykladachi y studenty Novorossiiskoho universytetu v diialnosti ukrainskoho tovarystva «Prosvita» v Odesi (1905–1909) [Lecturers and students of the Novorossiya University in the activities of the Ukrainian society “Prosvita” in Odesa (1905–1909)]. *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The notes of the Faculty of History of Odesa I. I. Mechnikov National University]*. 1996, vol. 2, pp. 69–73.
- [25] Mysechko A. Mistse Odeskoi «Prosvity» v ukrainskomu rusi na pochatku XX st. [The role of the Odesa “Prosvita” in Ukrainian movement in the beginning of the 20th century]. *Chetverta Mizhnarodna konferentsiia ukrainistiv: dopovidi ta povidomlennia. Pivden Ukrainy, Odesa [The Fourth International conference of Ukrainians: reports and messages. South of Ukraine, Odesa]*. Odesa, 1999, pp.40–44.
- [26] Mysechko A. Odeska «Prosvita» yak proiav rozbudovy hromadskoho suspilstva na pochatku XX storichchia [Odesa “Prosvita” as the manifestation of the development of civil society in the beginning of the 20th century].

- Odeska «Prosvita»: mynule, suchasne y maibutnie [Odesa “Prosvita”: the past, the present and the future]*. Odesa, 2006, pp. 48–52.
- [27] Moroz V. Ukraina v XX st. Revoliutsiia 1917 r. Formuvannia ukrainskykh struktur [Ukraine in the 20th century. The revolution of 1917. The formation of Ukrainian institutions]. *Ukraina [Ukraine]*. 1992, no 14, pp. 9–11.
- [28] Muzychko O. Studenty Novorosiiskoho universytetu – diiachi [The students of the Novorossiia University – personalities]. *Visnyk Odeskoho istoriko-kraieznavchoho muzeiu [Herald of the Odesa Museum of Local History]*. 2012. vol. 11, pp. 4–8.
- [29] Mukomela O. Ternystyi shliakh do mety [The thorny path to the goal]. *Pamiat stolit [The memory of centuries]*. 1998, no 1, pp. 87–93.
- [30] *Odesa kozatska [Cossack Odesa]*. Odesa, 2008, 240 p.
- [31] Parkhitko O. V. *Odeska periodychna presa periodu vyzvolnykh zmahan [Odesa periodicals during the liberation movement]*. Kyiv, 2005, 20 p.
- [32] Prosiianiuk A. O. Ukrainski viiskovi formuvannia na Odeshchyni za doby Tsentralnoi Rady [Ukrainian military formations in Odesa region during the period of the Central Council]. *NOVIK. Trudy po voennoy istorii [Works on military history]*. Odessa, 2011, vol. 4, pp. 110–116.
- [33] Rzhepetskyi L. A. «...ne utratyty i liubyty svoje slovo, svoiu movu...» (M. M. Arkas i diialnist tovarystva «Prosvita» v Ukraini na pochatku XX st.): za bibliotekhnymy arkhivamy [“...not to lose and to love your native language... (M. Arkas and the activities of the “Prosvita” society in Ukraine in the 20th century)]. *Istoriia Pivdnia Ukrainy vid naidavnishykh chasiv do suchasnosti: problemy natsionalnoho, politychnoho, sotsialnoho, ekonomichnoho, tekhnichnoho, pravovoho, relihiinoho ta kulturnoho rozvytku [The history of the South of Ukraine from ancient times to present days: problems national, political, social, economical, technical, religious and cultural development]*. Mykolaiv, Odesa, 1999, part. 2.
- [34] Rubinshtein S. L. *Odeska periodychna presa rokiv revoliutsii ta hromadianskoi viiny [Odesa periodicals during the period of revolution and civil war]*. Odesa, 1929, pp. LV, 171, [2].
- [35] Rudolf A. M. Revoliutsiia i natsiotvorennia: UNR u 1917–1921 rr. [The revolution and nation building: Ukrainian People’s Republic in 1917–1921]. *Ukraina. Protsesy natsiotvorennia [Ukraine. The process of national building]*. Kyiv, 2011, pp. 286–295.
- [36] Samodurova V. V. Heopolytycheskyi yzghoi: zhyzn y smert Y. Y. Dusynskoho (1879–1919) [Geopolitical outlaw: life and death of Y. Dusynskyi]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnikova. Seriya: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo [Herald of Odesa I. I. Mechnikov National University. Series: library science, bibliographic science and book science]*. 2013, t. 18, vol. 2, pp. 9–18.
- [37] Tezy dopovidi O. Muzychko na Konferentsii KLHP «Ukrainci Odesy: etapy borotby za samostverdzhennia». [Theses of O. Muzychko’s report on the conference “Ukrainians of Odesa: stages of the struggle for self-affirmation”] Available at: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meetings_2011/Reports/KLHP/O_Muzytshko.pdf.
- [38] Tyurikov S. V. Ekspeditsiya Osobogo naznacheniya na Dunai (1914–1915 gg.) [The special expedition on Dunai (1914–1915)]. *Gangut [The Gangut]*. 2014, part. 1, vol. 79–84, pp. 25–48.
- [39] Tyurikov S. V. *Ekspeditsiya osobogo naznacheniya na Dunai po okazaniyu pomoshchi Serbii v avguste 1914 g. – oktyabre 1915 g. Khroniki Russkikh morskikh otryadov v Serbii i na Dunai [The special expedition on Dunai on helping Serbs in August 1914 – October 1915]*. Sankt-Peterburg, 2015, 172 p.
- [40] Shesterikov P. S. *Postanovka bibliotekhnogo dela v universitetskikh i nekotorykh drugikh bibliotekakh Rossii [Statement of library science university libraries and some other libraries of Russia]*. Odessa, 1915, 266 p.

Надійшла 15.05.2018 р.

В. В. Самодурова,

главный библиограф Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**МАЛОИЗВЕСТНЫЙ МИХАИЛ ГРИГОРОВИЧ:
БИБЛИТЕКАРЬ, РЕДАКТОР, УКРАИНСКИЙ ВОЕННЫЙ
ПУБЛИЦИСТ**

С помощью неизвестных ранее архивных материалов предпринята попытка реконструировать события в личной жизни и творческой деятельности одного из главных действующих лиц библиотеки Новороссийского университета, руководителя ее студенческого отдела Михаила Григоровича, происходивших накануне и во времена революции. Показаны условия формирования и эволюции его политических взглядов, постепенное развитие публицистического таланта и превращения в одного из влиятельных деятелей украинского освободительного движения в Одессе.

Ключевые слова: Новороссийский университет, библиотека, Украинская революция (1917–1921), М. О. Григорович, периодическая печать, украинские журналы, газеты.

V. V. Samodurova,

Chief Bibliographer
Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**LITTLE KNOWN MYKHAILO HRYHOROVYCH: LIBRARIAN,
EDITOR AND UKRAINIAN MILITARY PUBLICIST**

Summary

The little-known facts about personal life, career and creative activity of one of the leading representatives of the Novorossiia University, assistant to the director of the library and the head of its student department Mykhailo Hryhorovych are revealed. The biographical method of research was used when writing the article. Original printed works on the history of Odesa and the university (reports, student lists, minutes of meetings of the academic council, Odesa Ukrainian periodicals of the period of revolution and civil war, etc.) were used as a source basis. The documents from the personal file of M. Hryhorovych that is stored in the State Archive of the Odesa region are introduced into the scientific circulation for the first time. His participation in military operations in the Far East in 1905 during the

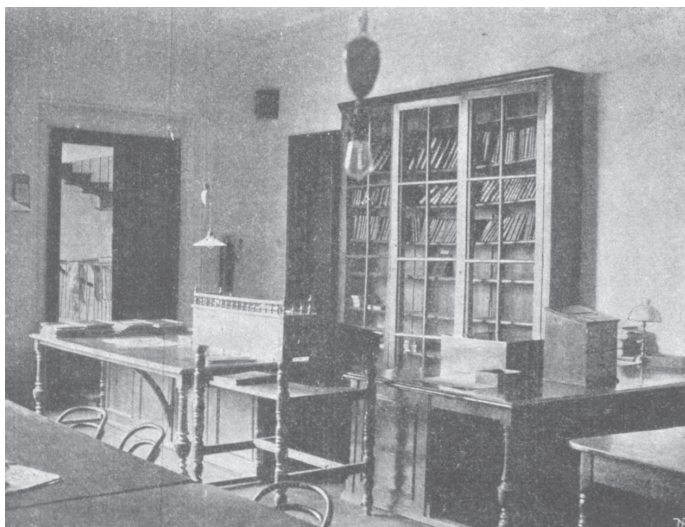
Russo-Japanese War is reconstructed. The fact that he was surrounded by people of different political views is demonstrated. Among them people were many people who played a leading role in the national movement of the city. M. Hryhorovych was a member of the Ukrainian association "Prosvita" that contained many professors, lecturers, students, employees of the Novorossiia University and members of their families. He was conscripted into the army out of reserve on 1st August 1914 and found himself on the Romanian front in a special expedition in fort Reni, where he was a chief of the team of the 476th Kherson State Militia. The main task of the expedition was to supply Serbia with everything necessary for the war: weapons, ammunition food, etc. In 1917, when Odesa become the southern epicenter of the Ukrainian Revolution and was under influence of the Ukrainian government, M. Hryhorovych strongly supported the Ukrainization of Russian army and actively used military press to promote the Ukrainian idea among soldiers. M. Hryhorovych presented his powerful speeches that helped to form the ideological face of Odesa periodicals in Ukrainian language on the pages of such journals as «Ridnyi kurin», «Chornomorska khvyliia» and «Zaporozhets».

Keywords: Novorossiia University, library, Ukrainian revolution (1917–1921), M. Hryhorovych, periodical printing, Ukrainian journals, newspapers.

Ілюстрації

Ил. 1. Михайло Олімпійович Григорович (1875 – ?)

Ил. 2. Приймальня студентського відділу бібліотеки Новоросійського університету.
Друкується за книгою «Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых
других библиотеках России» / П. С. Шестериков. (Одесса, 1915).

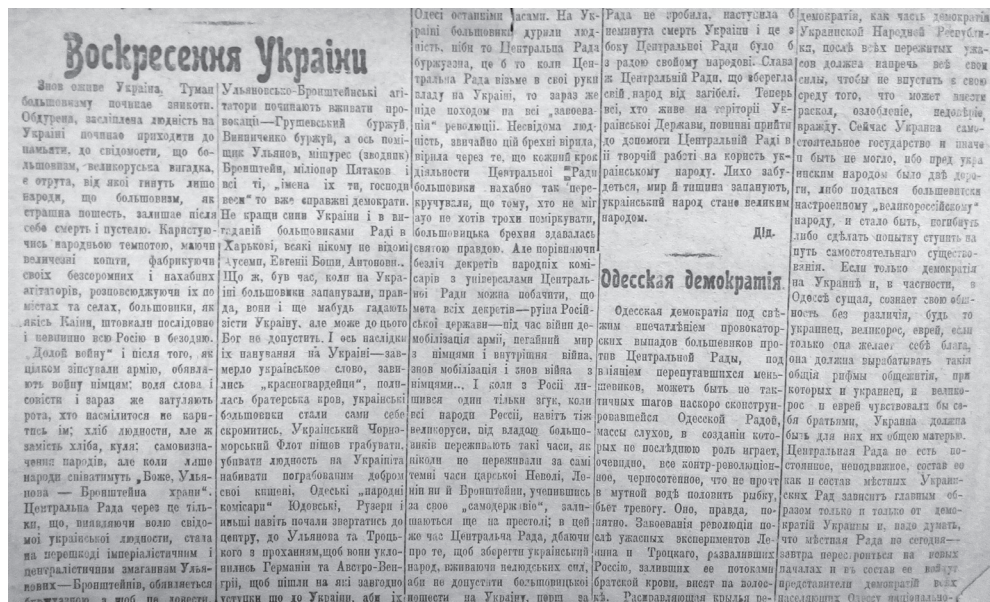
Ил. 3. Газета «Салдатська думка».

Ил. 4. Газета «Рідний курінь».

Ил. 5. Газета «Чорноморська хвиля».

Ил. 6. Газета «Чорноморська хвиля». Стаття підписана псевдонімом «Дід».

Додаток № 2

Приказъ по Одесскому военному округу на театре военных действий¹ г. Одесса Ноября 29 дня 1917 года № 1759

Объявляю при семъ списокъ членовъ Войскового Комитета, избранныхъ на заседании Одесской Украинской Войсковой Рады, приказываю поименованныхъ въ означенномъ списке чиновъ освободить отъ служебныхъ обязанностей

Вр. и. д. Главнаго Начальника Округа

Генерал-Майоръ Елчаниновъ

Списокъ

Членовъ Исполнительнаго Комитета, выбранныхъ на заседании
Одесской Украинской Войсковой Рады 15 ноября 1917 года.

№ по пор.	Чинъ или званіе	Имя и фамилія	Какой части	Отметка
1	Над. Сов.	Иванъ Луценко	Санитарн. Упр. Румфрон.	
1	прапорщик	Петр Вербецкій	I Гайдамац. зап. куреня	
2	ст. у. оф.	Николай Ивановскій	I Авіаціоннаго парка	
3	подпор.	Мефодій Шевченко	40 пех. зап. полка	
4	-//-/-	Александръ Куць	I Гайдамацк. зап. куреня	
5	ч. в. в.	Борисъ Сахно	Управл. гурт. порц. скота	
6	ст. писар	Антонъ Столярчукъ	I Гайдамацк. куреня	
7	ст. урядн.	Иванъ Фесенко	-//-/-	
8	поручикъ	Иванъ Мысикъ	I Гайдамацк. зап. куреня	
9	прапорщикъ	Григорій Гришко	-//-/-	
10	-//-/-	Дмитрій Лазаренко	-//-/-	
11	ст. урядн.	Степанъ Довгій	-//-/-	
12	приказный	Даніиль Панасюкъ	-//-/-	

¹ Збережена орфографія оригіналу.

13	вольноопр.	Константин Иваницкий	40 пех. зап. полка
14	поручикъ	Петр Нечаевский	I Гайдамацк. куреня
15	ст. лекаръ	Иванъ Дудицкий	Управ. гурт. порц. скота
16	мл. маст.	Михаиль Калининъ	7 тылов. артил. мастерской
17	ч. в. в.	Прокопій Макарский	Штаба Одеск. воен. округа
18	прапорщ.	Онуфрій Захватыхата	I Гайдамацк. зап. куреня
19	-//-/-	Леонтій Шаповаленко	-//-/-
20	ст. урядн.	Иванъ Ткаченко	-//-/-
21	солдатъ	Степанъ Еленевъ	40 пех. зап. полка
22	подпор.	Илья Загорецкий-Новицкий	I Гайдам. зап. куреня
23	солдатъ	Ефимъ Бида	-//-/-
24	шт. кап.	Михаиль Претулякъ	40 пех. зап. полка
25	солдатъ	Іосифъ Заіонц-Зайченко	116 Ополченской бригады
26	ст. у. о.	Савва Сущенко	Пулеметнаго зап. батал.
27	подпор.	Никифоръ Фоменко	130 Аэропл. батарей
28	мл. урядн.	Василій Клева	49 пех. зап. полка
29	-//-/-	Иванъ Медведевъ	40 пех. зап. полка
30	ч. в. в.	Андрей Коваленко	Одеск. О. И. Управ.
31	мл. уряд.	Петръ Дузенко	I Гайдам. зап. куреня
32	ст. урядн.	Василій Шелюгъ	7 Сапернаго баталіона
33	ст. фейерв.	Федотъ Шульга	8 отдельной батарей
34	прапорщ.	Владимиръ Покальчукъ	40 пех. зап. полка
35	подпор.	Николай Барановский	I Гайдамацк. зап. куреня
36	Солдатъ	Михаиль Хира	-//-/-
37	ст. фейерв.	Игнатій Похиленко	5 зап. артил. дивизіона

38	мл. урядн.	Арсеній Каретный	І Гайдамацк. куреня
39	ч. в. в.	Петръ Калашниковъ	Управ. гурт. порц. скота
40	фельдф.	Феодотъ Луговой	І Гайдамацк. куреня
41	прапорщ.	Анатолій Недоруба	Штаба Воздухопо. оборони
42	солдатъ	Іванъ Дяченко	Запасной автомоб. роты
43	-//-/-	Владимиръ Курипка	7 Сапернаго баталіона
44	<u>прапорщ.</u>	<u>Михаиль Григоровичъ</u>	<u>479 пеш. дружины</u>
45	-//-/-	Александръ Олеша	І Гайдамацк. куреня
46	солдатъ	Афанасій Корчаченко	І Гайдамацк. зап. куреня
47	-//-/-	Степанъ Джусь	40 пех. зап. полка
48	прапорщ.	Сергей Янковскій	І Гайдамацк. зап. куреня
49	солдатъ	Фома Дымура	-//-/-
50	прапорщ.	Андрей Гуленко	Управ. Гидротехн. раб. Рум-фронт.
51	капитан	Іннокентій Завита	49 пех. зап. полка
52	ст. урядн.	Яковъ Курбецкій	І Гайдамацк. зап. куреня
53	-//-/-	Іосифъ Клокъ	-//-/-
54	солдатъ	Степанъ Антонякъ	-//-/-
55	бомбард.	Андрей Дидуховъ	37 батареи
56	ч. в. в.	Ігнатій Гончаренко	Управ. гурт. порц. скота
57	-//-/-	Іосифъ Бойко	Одеск. В. Окр. Инт. Управ.
58	-//-/-	Алексей Пика	-//-/-
59	писарь	Николай Ческій	Канц. Воен. Училище
60	подпор.	Ядчук	40 пех. зап. полка
61	ч. в. в.	Андрей Журба	Зав. 259 резерв. гурт. скот. о. ок

62	козакъ	Лукьянь Шабельникъ	І Гайдамацк. зап. куреня
63	-//-/-	Архипъ Мирошниченко	-//-/-
64	-//-/-	Феодотъ Дуденко	-//-/-
65	-//-/-	Петръ Преступа	-//-/-
66	-//-/-	Петръ Сичкаръ	-//-/-
67	-//-/-	Фавстъ Ержаковскій	Запасн. автомоб. роти
68	ст. фейерв.	Алексей Ткаченко	5 зап. артил. дивізіона
69	прапорщ.	Василій Буричъ	44 телеграфн. роти
70	ч. в. в.	Владимиръ Бураченко	Управ. гидротехн. раб. Рум-фронт.
71	писарь	Тимофей Яценко	Управ. гурт. порц. скот. Од. В. О.
72	-//-/-	Василій Ганзенко	-//-/-
73	-//-/-	Петръ Дорошенко	Одеск. Окр. Инт. Управ.
74	ч. в. в.	Несторъ Гончаръ	-//-/-
75	-//-/-	Андрей Плужнык	49 пех. зап. полка

Голова Одесской Украинской Войсковой Рады Іванівський /Підпис/
Писар Ковал /нерозбірливий підпис/
ЦДАВО. – Ф. 1705. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 28–30.

Друкується за виданням: Вінцовський Т., Джумига Є., Мисечко А. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Одеса : Фенікс, 2010. 154 с.

Додаток № 3.

ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1220. – Арк. 14.

МІНІСТЕРСТВО
НАРОДНОГО ПРОСВѢЩЕНІЯ

Ректоръ
НОВОРОССІЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Удосто в ѣ р е н і е . -

12 ОКТ. 1918 Дня 191 г.

Л. № 3654

ОДЕССА, Бессарабинская, 12.

Дано сіе младшему помощнику библіотека-
ря Новороссійскаго Университета Михаилу
Олимпіевичу Григоровичу въ томъ,
что, какъ видно изъ формулярнаго о службѣ
его списка, въ составѣ его семьи въ настоя-
щее время имѣются синовья: отъ перваго бра-
ка Владиміръ, родившійся 15 іюля 1899 года
и отъ втораго брака - Викторъ, родившійся
27 апрѣля 1914 г., и ~~свидѣательнаго по семей-
ному положенію, на основаніи ст.53 п.3 Уст.
о воин.повин. изд.1915 г., сынъ Владиміръ
пользуется льготой третьяго разряда, какъ
единственный а что подписью и приложеніемъ
печати удосто в ѣ р я е т с я .~~

Настоящее удостовѣреніе выдано на основаніи
181 ст.Уст.и воин.пов.изд.1915 г.для пред-
ставленія по дѣламъ о воинской повинности.

Ректоръ

Секретарь Совѣта

Восток, 1918
В. Григорович
87/02

14

УДК 929.Ланге:37:930.25:027.7:378.4(477.74-21)

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130266](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130266)

Шершун Тетяна Михайлівна,

завідувач сектору Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (0482) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ М. М. ЛАНГЕ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБОВОГО АРХІВНОГО ФОНДУ): ДО 160-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВЧЕНОГО

У статті на основі архівних документів та історіографічних студій здійснено аналіз історико-педагогічної спадщини М. М. Ланге. Визначено основні напрямки науково-теоретичної, педагогічної та громадсько-освітньої діяльності вченого наприкінці XIX – початку XX ст. Розкрито погляди М. Ланге на проблеми розвитку навчальних закладів різного рівню, змісту освіти та реформування педагогічної системи в цілому.

Ключові слова: М. М. Ланге, архівні документи, особовий архівний фонд, історія педагогіки, педагогіка, психологія, методика викладання, дидактика, навчання, виховання, історико-педагогічні дослідження.

Реформування сучасної української освіти та створення нової освітньої концепції неможливе без глибокого дослідження та ґрунтовного аналізу історико-педагогічної спадщини вітчизняних учених кінця XIX – початку XX ст. Звернення до цього періоду значною мірою зумовлене тотожністю соціально-політичних і культурних змін, які відбувалися в той час, що в свою чергу, спонукали інтенсивний розвиток оригінальних теоретичних та методичних засад освіти та науки, розроблялися нові напрями та підходи у підготовці фахівців.

Серед визначних постатей кінця XIX – початку XX ст. особливе місце займає видатний психолог, філософ і педагог, професор імператорського Новоросійського (Одеського) університету (ІНУ) Микола Миколайович Ланге (1858–1921). Педагогічна діяльність М. М. Ланге, його погляди на освіту та виховання стали суттєвим внеском у розвиток науки й освіти на Півдні України. 24 березня 2018 р. виповнилося 160 років від дня народження вченого, до ювілею співробітниками Відділу рідкісних книг та рукописів підготовлено віртуальну виставку «Науково-педагогічна спадщина М. М. Ланге в архівному фонді університетської бібліотеки: до 160-річчя від дня народження вченого».

Науково-педагогічна спадщина М. М. Ланге вельми значна за обсягом (особливо це стосується рукописного масиву), і хоча існують деякі її напрацювання, проте ґрунтовного висвітлення досі не здійснено. На наш погляд, педагогічні студії М. М. Ланге дають чудову змогу дослідити провідну тенденцію розвитку

вітчизняної освіти та науки на межі століть, як приклад поєднання дослідного, експериментального матеріалу й високого рівня теоретичних узагальнень, що завершується способами побудови нової педагогічної системи.

У фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігається особовий архівний фонд М. М. Ланге, який був придбаний університетом у родини вченого у 1965 р. Архівний фонд М. М. Ланге містить 497 справи, складається з 1.617 документів, що розміщені на 12.579 аркушах, хронологічні межі архіву охоплюють 1896-1965 рр. Деякі матеріали особового архівного фонду М. М. Ланге стали основою монографії «Научное наследие Н. Н. Ланге в университетской библиотеке» (Одеса, 2010), присвяченої науковій спадщині вченого [29].

Серед документів особового архівного фонду М. Ланге зберігаються варіанти навчальних програм до педагогічних курсів, курсів лекцій, різноманітні нотатки, тексти з окремих питань загальної педагогіки, історії педагогіки, дидактики, публіцистичні матеріали з питань організації освіти та навчальних закладів різного типу. Його теоретичний спадок у галузі педагогіки залишився майже невивченим та неопублікованим. Педагогічні напрацювання М. М. Ланге стали предметом даного дослідження.

Сферою наукових інтересів М. Ланге була експериментальна психологія, а його педагогічні дослідження є її продовженням та посідають вагоме місце серед його наукової спадщини. Особливістю педагогічної діяльності вченого була його активна громадська участь в організації навчальних установ та наукових товариств, головним чином, педагогічного спрямування.

Так, у 1896 р. М. М. Ланге очолив кафедру філософії Новоросійського університету. Він викладав більшу частину дисциплін, що належали до цієї кафедри: вступ до філософії, історію філософії, психологію, історію педагогіки, дидактику. Показово, що з власної ініціативи почав викладати історію педагогіки й дидактику, спочатку як частину загального курсу філософії, пізніше як окремі курси, адже надавав цим дисциплінам великого значення в системі тогочасних гуманітарних наук. Микола Ланге висловив думку про необхідність створення при університеті кафедр педагогіки і психології, які б займалися підготовкою студентів до педагогічної діяльності. У 1905 р. професору офіційно дозволили поділити курс філософії на два окремі курси: філософії та педагогіки, які того ж року почали викладатися на історико-філологічному та фізико-математичному факультетах [21, с. 354]. Розроблений ним педагогічний курс став на той час справжнім новаторством [17, с. 58].

У курсі лекцій «Основи дидактики» М. М. Ланге розглядає педагогіку досить широко «як теорію способів передачі культурних цінностей» від покоління до покоління, і її завдання полягає у збереженні освіченості та створенні освіченої особистості, що досить близько сучасним педагогічним принципам [15, арк. 12]. Необхідною основою дидактики він висуває принципи етики та психології. Етика, на його думку, показує які з культурних благ мають цінність

та заслуговують на збереження. Психологія, у свою чергу, має сприяти природньому шляху навчання, згідно психологічним особливостям учня. Дослідження душі дитини поступово стає самостійною науковою галуззю [15, арк. 12 зв.]. Ці ж твердження знаходимо в роботі вченого «Душа ребенка в первые годы жизни» (1892), яка протягом тривалого часу була навчальним посібником для курсисток Вищих жіночих курсів [28].

Хоча наукові інтереси М. Ланге по'язані з психологією, однак це не заважало йому підіймати та вивчати складні дидактичні завдання, які висували реалії освіти та науки кінця XIX – початку XX ст. У той період педагогічна наука була тісно пов'язана з психологією, і сам учений ніколи не протиставляв педагогіку психології. Викладаючи педагогіку та її історію, він об'єднав навколо себе передових педагогів того часу, був тісно пов'язаний зі школою та її проблемами [33, с. 21]. Професор належав до категорії прогресивних університетських викладачів-новаторів, перебував під впливом традицій іноземної педагогічної думки [17, с. 58; 22, с. 137]. Серед архівних документів зберігаються нотатки до курсів лекцій з педагогіки античного світу, педагогічної історії Франції XVIII ст., школи в Англії, а також нотатки до читань, що стосувалися життя та педагогічної діяльності Ф. Гербарта, Я.-А. Коменського, Й. Г. Песталоцці: «Педагогика античного мира», «Педагогическая история Франции XVIII в.», «Школа в Англии», «История воспитания и обучения в XVIII в.» та інші [3]. Враховуючи іноземний педагогічний досвід, учений використовував освітні та виховні традиції Західної Європи у своїх програмах та курсах з педагогіки. Так, у роботі «Единство университета и факультетская система» М. М. Ланге знову висловлював думку про необхідність заснування при університетах кафедр педагогіки, метою функціонування яких була би підготовка студентів до майбутньої учительської діяльності, наступним чином: «Я переконаний, що благо нашої середньої школи не тільки вимагає вивчення педагогіки в університетах, а й заснування в них спеціальної й самостійної кафедри педагогіки, звідки випливав би науковий напрям у цій галузі, як це має місце в Німеччині та у Франції» [1, арк. 137].

Вищеозначені ідеї М. Ланге проявилися у діяльності педагогічного відділу Історико-філологічного товариства (1889–1917), який було створено у 1900 р. Метою цього відділу було вивчення і обговорення загальних питань навчання та виховання, методика викладання окремих наук, проблеми підготовки студентів до педагогічної діяльності [17, с. 43].

У цей же час М. М. Ланге очолював Історико-філологічного товариство, для фінансової підтримки якого прочитав два курси з історії новітньої філософії (кожен складався з десяти лекцій). У 1909 р. був учасником Усеросійського товариства експериментальної педагогіки, у яке об'єдналися прихильники експериментального напрямку в педагогіці. Метою товариства було всебічне вивчення психофізіологічної природи дітей, умов їхнього розвитку й виховання за допомогою точних природничо-наукових методів та розповсюдження інфор-

мації про дитячу природу, психологічні основи виховання та навчання. Товариство провело чотири всеросійські з'їзди з експериментальної педагогіки, на яких було уточнено педагогічні поняття, апробовано нові експериментальні методики, обговорено накопичений досвід практичної роботи на місцях, формування наукових шкіл тощо [23, с. 35].

Деякі нотатки з його «Курсу дидактики» (1906–1907), що зберігаються в особовому архівному фонді М. Ланге, демонструють прогресивність поглядів ученого на підготовку майбутніх фахівців та їхнього професійного навчання: «Кожний з вас, обираючи своєю спеціальною діяльністю вчителювання, не може, вочевидь, обмежуватися вивченням лише педагогічного курсу, але постійно повинен розширювати у цій галузі свої знання через читання педагогічних творів і через педагогічну практику. Той, хто не йде вперед, неминуче відступає» [2, арк. 19].

У рамках діяльності педагогічного відділу Історико-філологічного товариства Микола Ланге порушував питання створення педагогічної науки на нових методологічних засадах і реформування школи. Основні вимоги щодо її реформування були викладені в «Доповідній записці», складеній від імені педагогічного відділу Товариства і поданій Раді міністрів. У документі висувалися такі вимоги: обов'язковість початкового навчання й пов'язане з цим підвищення витрат на освіту принаймні до 6% державного бюджету; загальнодоступність державних шкіл безвідносно до стану, національності, віросповідання дітей; послаблення впливу держави на школу й посилення ролі громадських організацій; поширення прав педагогічних рад, надання їм права вибору підручників для навчання; усунення примусового характеру в релігійному вихованні; надання права земствам, громадським організаціям на відкриття шкіл зі своїми програмами [4, арк. 110].

М. М. Ланге увійшов в історію освіти як засновник і перший директор Вищих жіночих курсів в Одесі (ОВЖК). Відомо, що царський уряд негативно ставився до розвитку жіночої освіти в Російській імперії, особливо вищої, тому становлення останньої відбулося достатньо пізно – у другій половині XIX ст., коли в січні 1878 р. у Санкт-Петербурзі відкрилися перші Вищі жіночі курси з університетською програмою викладання. Перші Вищі жіночі курси на українських землях відкрито в Києві восени 1878 р. [34, с. 20].

Захопившись ідеєю про відкриття Вищих жіночих курсів в Одесі, М. М. Ланге розробив проект трирічних педагогічних жіночих курсів, які з жовтня 1903 р. почали діяти при гімназії Катерини Семенівни Пашковської. Очоливши ці курси, професор прагнув перетворити їх на вищі, з університетським рівнем викладання. Зусилля Миколи Миколайовича Ланге та його колег не були даремними: у 1905 р. жіночі курси в Одесі з педагогічних перетворилися у вищі [26, с. 542]. У «Зверненні до курсисток ...» із підсумками за перше півріччя 1906–1907 навчального року він відзначив серйозне ставлення курсисток до навчання й опанування науками, їхнє прагнення до лекцій, самостійної роботи

й читання, професор також наголосив на тому, що його втішає дух взаємної підтримки й поваги, який характеризував стосунки як між викладацьким складом курсів і слухачками, подібну атмосферу він прагнув бачити у цьому навчальному закладі [5, арк. 286–287].

За спогадами сучасників, М. М. Ланге був чудовим лектором, послухати якого приходили не лише студенти, а й багато зацікавлених слухачів. М. І. Гордієвський, учень та послідовник вченого, згадував про Ланге-лектора: «Лекції свої читав Ланге з великим захопленням, яке передавалося і аудиторії. Його жвава вдача виділялася і під час читання лекції. Він не сидів спокійно на кафедрі... він весь час був у рухові: сходив з кафедри, становився перед кафедрою, жестикулював руками. Говорив Ланге не поспішаючи, з досить частими короткими паузами, і ці були цілком доречні, – вони полегшували слухачам сприймання абстрактних філософських понять і принципів... Говорив Ланге ясно, просто й образно, великий дар популяризації почувався в кожній його лекції» [20, с. 12].

Попри вимоги Міністерства народної освіти про невтручання в політичні події, професор М. М. Ланге і слухачки Вищих жіночих курсів не могли залишитися осторонь революційних подій 1905 р., вони стали на бік ліберальної інтелігенції. Через таку позицію М. М. Ланге звільнили в 1908 р. від обов'язків директора Вищих жіночих курсів, але дозволили там викладати [24, с. 39].

Вдячні слухачки ОВЖК подарували на пам'ять професору М. М. Ланге розкішний фотоальбом, що зберігається в його архіві. У «Подячній адресі» до М. М. Ланге курсистки першого випуску ОВЖК (1903–1908) висловили щирі слова вдячності, які характеризують М. М. Ланге не тільки як відданого справі освітянина й поборника вищої жіночої освіти, а й чуйну, небайдужу людину: «Ви ніколи не були директором-начальником, а завжди директором-наставником... Ви завжди стояли на варті наших інтересів, Ви брали близько до серця й наші радості, й наші печалі. Ваша чуйність, сердечне піклування, Ваше щире бажання допомогти кожній з нас зробили Вас близькою і рідною нам людиною», – писали з теплотою слухачки курсів [7, арк. 2]. Визначальним є також факт, що в листі курсистки назвали М. М. Ланге «професором-директором-другом» [7, арк. 2–3].

Для М. М. Ланге були близькими не лише питання вищої освіти, а й середньої та початкової, зокрема жіночої освіти. Зважаючи на педагогічний авторитет М. Ланге, керівництво Одеського навчального округу у 1895 р. звернулось з проханням відвідати екзамени з педагогіки в жіночих гімназіях та виявив недоліки у підготовці майбутніх учительок. В результаті з'явилася робота М. Ланге «К вопросу о преподавании педагогики в женских гимназиях» (1895) [10], яка стала предметом обговорення на педагогічних радах не лише жіночих, але й чоловічих гімназій [33, с. 21]. М. М. Ланге запропонував власний проект викладання педагогіки в жіночих гімназіях, рукописний варіант якого зберігається в його особовому архівному фонді [10, арк. 94-97 зв.]. Так, він від-

значав низьку якість педагогічної підготовки випускниць гімназій, вбачав, що її причини обумовлені несформованістю інтересу до педагогічних дисциплін; відсутністю кваліфікованих спеціалістів із відповідною освітою, які б могли забезпечити високий рівень викладання теми фізичного виховання та гігієни дитини; браком академічних годин, які відводилися на читання курсу педагогіки; неправильною постановкою викладання тем педагогічної психології та виховання [10, арк. 95]. М. Ланге розробив ряд пропозицій, покликаних поліпшити рівень педагогічної підготовки учениць сьомих та восьмих класів педагогічних гімназій. Учений пропонував повністю прибрати тему фізичного виховання та гігієни дитини, зменшити обсяг навчального матеріалу з психології, надавши йому більш наукового звучання, детальніше зосередити увагу на питаннях навчання та виховання з історико-критичної позиції. Восьмий клас професор вважав за потрібне присвятити вивченню загальної дидактики та методик [10, арк. 97-97 зв.].

Представники жіночих гімназій Одеського навчального округу, керівництво й члени Педагогічних рад деяких гімназій досить по-різному поставилися до таких пропозицій М. М. Ланге, погоджувалися з професором в тому, що педагогіка мала викладатися лектором зі спеціальною освітою, підтримали ідею М. М. Ланге про надання викладанню педагогіки історико-критичного характеру (замість абстрактно-раціонального, який існував на той час) [10, арк. 105]. Проте, одностайно сумнівалися в можливості швидкого запровадження такого підходу у викладанні матеріалу, адже не мали ані достатньо академічного часу, ані відповідних навчальних посібників [10, арк. 126-127 зв.].

Ще одним визначним напрямом педагогічної діяльності М. М. Ланге було читання публічних лекцій, які користувалися популярністю у сучасників та збирали великі аудиторії слухачів. Він виступав із курсами лекцій з філософії та педагогіки, які організовувало Товариство природознавців при Новоросійському університеті, лекції читав безкоштовно або на користь незаможних студентів і курсисток.

Так, у 1897 р. М. М. Ланге прочитав цикл лекцій по психології, організованому Товариством природознавців. Упродовж 1900–1901 н.р. професор за власною ініціативою читав лекції з історії філософії, які настільки імпонували слухачам за змістом, манерою викладу, що ті на знак вдячності вирішили звернутись до професора зі сторінок газети «Одесские новости». Захоплені слухачі в статті наголосили на тому, що всупереч їхній втомі та невідповідності, живе слово лектора, ясний та популярний виклад матеріалу збудили їхнє сприйняття та розуміння. Більш того слухачі зізналися, що після лекцій вони виходили прояснілими, забували про свої щоденні турботи й оживали «від апатій свого сіренького буття» [20, с. 38].

М. М. Ланге прихильно поставився до революції 1917 р. та встановлення радянської влади. Він покладав великі надії на зміни, обіцяні прийдешніми можновладцями [23, с. 37]. Кілька наступних революційних років, М. М. Ланге

не припиняв педагогічної й громадської діяльності. У 1917 р. його було обрано головою шкільного комітету при міській думі, і на цій посаді він особливу увагу приділяв розвитку початкової освіти, брав участь у педагогічних з'їздах. Основні напрями і підходи у системі шкільної освіти які вчений визначив у доповіді «Современное состояние педагогической психологии и проблемы будущего» (1916), співзвучні сучасним [11]. Насамперед це гуманізм, формування школи на демократичних принципах, посилення ролі педагогічних кадрів в управлінні школою. Зміст шкільної освіти, на думку професора, має становити визначена система знань, умінь і навичок, що забезпечують цілісне мислення, формування загального світогляду, заохочення до самоосвіти і саморозвитку [12, арк. 109].

У цей час М. М. Ланге продовжував свої психологічні дослідження, викладацьку роботу, опікувався середньою та початковою освітою, а й з новою наснагою приступив до громадської просвітницької діяльності. Разом з іншими ентузіастами він радо взявся за організацію Народного університету, став на чолі організаційної комісії, що складалася із 76 осіб – представників 37 громадських і політичних організацій [20, с. 46]. Учений сам керував цим громадським об'єднанням, читав лекції з філософії та психології, очолював історико-філологічну секцію. В особовому архівному фонді вченого зберігаються документи, які розкривають різні аспекти організації та роботи Народного університету. У листі від 31 серпня (13 вересня) 1919 р., поданому як офіційна відповідь на вимогу ректора пояснити членство М. М. Ланге в Раді Комісарів вищих шкіл, професор навів свою позицію та погляди стосовно політичного стану, а також обґрунтував своє бачення соціально-культурних змін. Рушійною силою вирішення соціальних проблем учений вважав новий підхід до виховання людства, а саме виховання в дусі соціальної рівності, та вірив, що саме новий громадсько-культурний устрій сприятиме встановленню такого рівноправ'я та справедливості. На думку професора, підґрунтям для якісних соціальних трансформацій мало стати докорінне оновлення школи, університету, науки та взагалі культури [14, арк. 313–314]. М. М. Ланге наголошував на важливості запровадження загальнодоступної й позастанової освіти, в тому числі й вищої, що, на його думку, полягало б у розширенні університету до загальнонародного рівня [13, арк. 311-311 зв.].

Після остаточного встановлення радянської влади в Одесі в 1919 р. професор М. М. Ланге співпрацював з нею, очікуючи «глибоке оновлення школи, університету й самої науки». Він працював консультантом при Раді Комісарів вищих шкіл Одеси (СКВУЗ), виступав на вчительських конференціях, де відстоював свої проекти, захищав трудову школу як поєднання розумового виховання з фізичною працею. Невдовзі залишив посаду в Раді Комісарів вищих шкіл Одеси через непримиренність із тим, що його поради і пропозиції не мали жодної ваги [23, с. 36].

Важко передбачити чи вдалося б М. М. Ланге реалізувати свої проекти та задуми та як склалися б стосунки М. Ланге з радянською владою, ставши свідком ще більшого зубожіння, соціальної нетривкості, наростаючого терору та хаосу, що панував навколо, наприкінці свого життя учений пережив гостру духовну кризу [16, с. 192]. Через хворобу серця він припинив свою педагогічну діяльність.

Помер Микола Миколайович Ланге 15 лютого 1921 р. в Одесі.

Аналіз історіографічних праць та архівних документів, які стосуються науково-педагогічної спадщини М. М. Ланге, характеризує професора як науковця, який не лише теоретично розумів і усвідомлював значення розвитку освіти та науки, а й успішно це реалізував у практичній площині. Його педагогічні ідеї не втратили своєї актуальності для сучасної освіти. Особовий архівний фонд М. М. Ланге, що зберігається в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, має велику наукову цінність, розкриває багатогранну діяльність і творчий шлях виданого вченого, а також установ і організацій, у яких він працював. Документи фонду є унікальним джерелом для вивчення життя та діяльності М. М. Ланге, дозволяють визначити вплив його наукових досліджень на розвиток вітчизняної науки. Внесок ученого в розвиток історико-педагогічної науки важко переоцінити, однак він потребує подальшого вивчення з позицій сьогодення.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Архів НБ ОНУ). Ф. 3 (Ланге Микола Миколайович, особовий фонд). Од. зб. 98.
2. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 100.
3. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 111–121.
4. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 231.
5. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 279.
6. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 281.
7. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 283.
8. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 300.
9. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 302.
10. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 316.
11. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 332.
12. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 333.
13. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 360.
14. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 361.
15. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 452.
16. Акімова Л. Н. Ланге Микола Миколайович / Л. Н. Акімова, Б. Й. Цуканов // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. : в 4 т. / відп. ред. В. А. Сминтина ; заст. відп. ред. М. О. Подрезова ; авт. вступ. ст. В. М. Хмарський ; упоряд. та бібліогр. ред.: В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – 2-ге вид., допов. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 3. – С. 188–193.
17. Гольдин Ф. Л. Прогрессивная педагогическая мысль юга Украины II пол. XIX – нач. XX столетия : конспект лекций спецкурса для студ. госун-та / Ф. Л. Гольдин ; отв. ред. Л. А. Драголи. – Одесса, 1965. – 80 с.
18. Гольдин Ф. Л. Участие Н. Н. Ланге в движении за реформу средней школы / Ф. Л. Гольдин // Материалы конф., посвящ. 100-летию со дня рождения проф. Н. Н. Ланге (1858–1958). – Одесса, 1958. – С. 23–25.

19. Гольдін Ф. Л. Історико-філологічне товариство при Новоросійському (Одеському) університеті / Ф. Л. Гольдін // *Наук.-інформ. бюл. Арх. упр. УРСР*. – 1964. – № 6. – С. 35–43.
20. Гордієвський М. І. Наукова й громадсько-педагогічна діяльність професора М. М. Ланге / М. І. Гордієвський // *Зап. Одес. Наук. при ВУАН т-ва. Серія педагогічна*. – 1930. – Т. 1. – С. 1–48.
21. Горчакова О. А. Розвиток психолого-педагогічних наук на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету / О. А. Горчакова // *Зап. іст. ф-ту*. – 2005. – Вип. 16. – С. 351–357.
22. Корнюш Г. Внесок професора М. М. Ланге у розвиток університетської педагогічної освіти (кінець XIX – початок XX ст.) / Г. Корнюш // *Витоки пед. майстерності. Серія: Пед. науки*. – 2015. – Вип. 15. – С. 134–139. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2015_15_28 (дата звернення: 28.04.2018).
23. Корнюш Г. В. Одеський період життя та громадсько-педагогічної діяльності М. М. Ланге (1888–1921 рр.) / Г. В. Корнюш // *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. – 2015. – Вип. 41. – С. 33–39. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_41_6 (дата звернення: 18.04.2018).
24. Корнюш Г. В. Роль М. М. Ланге в становленні вищої жіночої освіти півдня України / Г. В. Корнюш // *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. – 2014. – Вип. 35. – С. 36–41. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_35_6 (дата звернення: 24.04.2018).
25. Кузнєцова Н. В. Становлення педагогічної освіти і науки. Історико-філологічний факультет / Н. В. Кузнєцова // *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015)*. – Одеса, 2015. – С. 154–162.
26. Ланге Микола Миколайович // *Українська педагогіка в персоналіях. Х–XIX століття: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: у 2 кн.* / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ: Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 539–544.
27. Ланге Н. Н. В чём должна состоять реформа нашей средней школы? / Н. Н. Ланге // *Летопись Ист.-филол. о-ва при Новорос. ун-те*. – 1906. – Т. 15. – С. 5–23.
28. Ланге Н. Н. Душа ребенка в первые годы жизни: две публ. лекции приват-доц. Новорос. ун-та / Н. Н. Ланге. – СПб.: Рус. шк., 1892. – 64 с.
29. Научное наследие Н. Н. Ланге в университетской библиотеке: монографія / В. И. Подшивалкина, Р. Н. Свинаренко, Е. В. Полевщикова; авт.-сост.: М. В. Алексеенко, Е. В. Бережок, О. Л. Ляшенко [и др.]; науч. ред. В. И. Подшивалкина; отв. ред. М. А. Подрезова; библиогр. ред. В. В. Самодурова; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса: Астропринт, 2010. – 350 с. – (Развитие науки в Одесском (Новороссийском) университете; вып.: Психология).
30. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / гол. ред. І. М. Коваль; авт. вступ. сл.: І. М. Коваль, В. М. Хмарський; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса: Одес. нац. ун-т, 2015. – 963 с. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://fs.onu.edu.ua/clients/client11/web11/pdf/Istor_ONU.pdf (дата звернення: 18.03.2018).
31. Роменець В. А. Історія психології XIX – початок XX століття: навч. посіб. для студ. вузів / В. А. Роменець. – Київ: Либідь, 2007. – 829 с.
32. Розсоха А. Реформаторські погляди Миколи Ланге на шкільну освіту / А. Розсоха, О. Коваленко // *Рідна школа: щоміс. наук.-пед. журн.* – 2010. – № 12. – С. 41–45.
33. Ружейников В. Т. Одесский государственный университет и школа (к 100-летию со дня основания) / В. Т. Гольдин. – Одесса, 1961. – 124 с.
34. Федотова Т. Н. Н. Н. Ланге и Одесские высшие педагогические женские курсы // Т. Н. Федотова // *Материалы конф., посвящ. 100-летию со дня рождения проф. Н. Н. Ланге*. – Одесса, 1958. – С. 20–22.

References

- [1] Arkhiv Naukovoї biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 98 units.
- [2] Arkhiv Naukovoї biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 100 units.
- [3] Arkhiv Naukovoї biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 111–121 units.

- [4] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 231 units.
- [5] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 279 units.
- [6] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 281 units.
- [7] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 283 units.
- [8] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 300 units.
- [9] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 302 units.
- [10] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 316 units.
- [11] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 332 units.
- [12] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 333 units.
- [13] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 360 units.
- [14] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 361 units.
- [15] Arkhiv Naukovoï biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 452 units.
- [16] Akimova L. N., Tsukanov B. Y. Lanhe Mykola Mykolayovych. *Profesory Odeskoho (Novorosiiskoho) universytetu [Professors of the Odessa (Novorossiya) University]*. Odesa, 2005, t. 3, pp. 188–193.
- [17] Goldin F. L. *Progressivnaya pedagogicheskaya mysl yuga Ukrainy vtoraya polovina XIX – nachalo XX stoletiya [Progressive pedagogical thought in the south of Ukraine. Second half of the XIX – beginning of the XX century]*. Odesa, 1965, 80 p.
- [18] Goldin F. L. Uchastiye N. N. Lange v dvizhenii za reformu sredney shkoly [Participation of N. Lange in the movement for the reform of the secondary school]. *Materialy konferentsii, posvyashchennoy 100-letiyu so dnya rozhdeniya professora N. N. Lange (1858–1958) [Proceedings of the conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of Professor N. Lange (1858–1958)]*. Odesa, 1958, pp. 23–25.
- [19] Goldin F. L. Istoryko-filolohichne tovarystvo pry Novorosiyskomu (Odeskomu) universyteti [Historical and philological society at the Novorossiya (Odessa) University]. *Naukovo-informatsynnyy byuletyn Arkhivnoho upravlinnya Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki [Scientific Information Bulletin of the Archives Administration of the Ukrainian SSR]*. 1964, no 6, pp. 35–43.
- [20] Hordiyevskyy M. I. Naukova y hromadsko-pedahohichna diyalnist profesora M. M. Lanhe [Scientific and public-pedagogical activity of Professor M. Lange]. *Zapysky Odeskoho Naukovoho tovarystva pry Vseukrainskii Akademii nauk [Notes of the Odessa Scientific Society of the All-Ukrainian Academy of Sciences]*. Seriya pedahohichna, 1930, t. 1, pp. 1–48.
- [21] Horchakova O. A. Rozvytok psykholoho-pedahohichnykh nauk na istoryko-filolohichnomu fakulteti Novorosiyskoho universytetu [The development of Psychological and Pedagogical Sciences at the History and Philology Faculty of the Novorossiya University]. *Zapysky istorychnoho fakultetu [Notes of the Historical Faculty]*. 2005, no 16, pp. 351–357.

- [22] Korniyush H. Vnesok profesora M. M. Lanhe u rozvytok universytet-skoyi pedahohichnoyi osvity (kinets XIX – pochatok XX st.) [The contribution of Professor M. Lange to the development of university pedagogical education (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Vytoky pedahohichnoyi maysternosti [Origins of pedagogical skill]*. 2015, no 15, pp. 134–139. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2015_15_28.
- [23] Korniyush H. V. Odeskyi period zhyttya ta hromadsko-pedahohichnoyi diyalnosti M. M. Lanhe (1888–1921) [The Odessa period of life and public-pedagogical activity of M. Lange (1888–1921)]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitniy shkolakh [Pedagogy of formation of a creative person in higher school and in general education school]*. 2015, no 41, pp. 33–39. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_41_6.
- [24] Korniyush H. V. Rol M. M. Lanhe v stanovlenni vyshchoyi zhinochoyi osvity pivdnya Ukrayiny [The role of M. Lange in the formation of higher education for women in the south of Ukraine]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitniy shkolakh [Pedagogy of the formation of a creative person in higher school and in general education school]*. 2014, no 35, pp. 36–41. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_35_6.
- [25] Kuznyetsova N. V. Stanovlennya pedahohichnoyi osvity i nauky. Istoryko-filologichnyy fakultet [The formation of pedagogical education and science. Historical and philological faculty]. *Odeskyi natsionalnyy universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriya ta suchasnist (1865–2015) [Odessa I. I. Mechnikov National University: the history and the present]*. Odessa, 2015, pp. 154–162.
- [26] Lanhe Mykola Mykolayovych. *Ukrayinska pedahohika v personaliyakh. X–XIX stolittya [Ukrainian pedagogy in personalities. 10th – 19th centuries]*. Kyiv, 2005, t. 1, pp. 539–544.
- [27] Lange N. N. V chom dolzhna sostoyat reforma nashey sredney shkoly? [What should be the reform of our secondary school?]. *Letopis Istoriko-filologicheskogo obshchestva pri Novorossiyskom universitete [Chronicle of the Historical and Philological Society at the Novorossiya University]*. 1906, t. 15, pp. 5–23.
- [28] Lange N. N. *Dusha rebenka v pervyye gody zhizni [The soul of a child in the first years of life]*. Sankt-Peterburg, 1892, 64 p.
- [29] *Nauchnoye nasledie N. N. Lange v universitetskoj biblioteke [The scientific heritage of N. Lange in the university library]*. Odessa, 2010. 350 p.
- [30] *Odeskyi natsionalnyy universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriya ta suchasnist (1865–2015) [Odessa I. I. Mechnikov National University. The history and the present (1865–2015)]*. Odessa, 2015. 963 p.
- [31] Romenets V. A. *Istoriya psykholohiyi XIX – pochatok XX stolittya [The history of psychology 19th – beginning of the 20th century]*. Kyiv, 2007, 829 p.
- [32] Rozsokha A., Kovalenko O. Reformatorski pohlyady Mykoly Lanhe na shkilnu osvitu [M. Lange reformative views on school education] *Ridna shkola [Native School]*. 2010, no. 12, pp. 41–45.
- [33] Ruzheynikov V. T. *Odesskiy gosudarstvennyy universitet i shkola (k 100-letiyu so dnya osnovaniya) [Odessa State University and School (dedicated to the 100th anniversary of the foundation)]*. Odessa, 1961, 124 p.
- [34] Fedotova T. N. N. Lange i Odesskiye vysshiye pedagogicheskiye zhenskiye kursy [N. Lange and Odessa Higher Pedagogical Courses for women] *Materialy konferentsii, posvyashchennoy 100-letiyu so dnya rozhdeniya professora N. N. Lange [Proceedings of the conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of Professor N. Lange]*. Odessa, 1958, pp. 20–22.

Надійшла 04.05.2018 р.

Т. М. Шершун,

заведующая сектором Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТУДИИ Н. Н. ЛАНГЕ
(НА МАТЕРИАЛАХ ЛИЧНОГО АРХИВНОГО ФОНДА):
К 160-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ УЧЕНОГО**

В статье на основе архивных документов и историографических исследований осуществлен анализ историко-педагогического наследия Н. Н. Ланге. Определены основные направления научно-теоретической, педагогической и общественно-образовательной деятельности ученого в конце XIX – начале XX в. Описаны взгляды Н. Ланге на проблемы развития учебных заведений разного уровня, содержание образования и реформирования педагогической системы в целом.

Ключевые слова: Н. Н. Ланге, архивные документы, личный архивный фонд, история педагогики, педагогика, психология, методика преподавания, дидактика, обучение, воспитание, историко-педагогические исследования.

T. M. Shershun,

Head of the Sector
Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenska St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (0482) 34 80 11
e-mail: library@onu.edu.ua

**PEDAGOGICAL STUDIES OF N. LANGE
(BASED ON PERSONAL ARCHIVES):
TO THE 160TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF THE
SCIENTIST**

Summary

In this article author makes an attempt to reconstruct the portrait of N. Lange (1858-1921) – an eminent psychologist, philosopher, teacher and professor of the Novorossiia University as an educator and lecturer and to specify the features of his pedagogical activities and lecturer's style.

The pedagogical heritage of N. Lange is analysed on the basis of archival documents and historiographic studies. It characterizes him as a scientist who was aware of the importance of the progress of education and science and successfully put it into practice. The main directions of scientific-theoretical, pedagogical and public-educational activities of the scientist in the late 19th and early 20th century are established. His views on the problems of the development of educational institutions

of different levels, the content of education and the reform of the teaching system as a whole are represented.

Materials of the personal archives of N. Lange in the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University display the multifaceted activities and creative path of the eminent scientist, as well as the institutions and organizations he worked at. The documents from Lange archives can be considered as unique sources for studying the life and activities of N. N. Lange making it possible to estimate the impact of his research on the development of national education and science. The contribution made by the scholar to the development of historical and pedagogical science is difficult to overestimate, but it needs further study from the standpoint of the present.

Keywords: N. N. Lange, scientist, pedagogical studies, documents of personal origin, personal archives, fund, history of pedagogy, psychology, teaching methods, didactics, education, historical and pedagogical research.

**КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ
ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ**

УДК 929Мучковский:81(438):090.1-051:930.25-051

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130264](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130264)

Великодная Анна Владимировна,

главный библиотекарь Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина,

тел.: (0482) 34 77 89

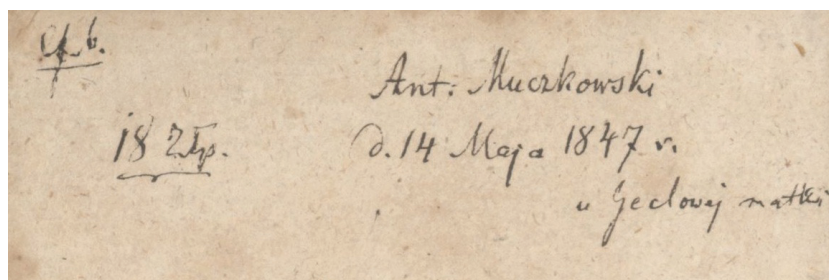
e-mail: library@onu.edu.ua

АРХИВАРИУС И БИБЛИОФИЛ АНТОНИЙ МУЧКОВСКИЙ

В статье представлены биографические сведения о жизни известного польского филолога, издателя, архивариуса и библиофила Антония Мучковского. Раскрыты особенности его книжной коллекции.

Ключевые слова: библиофил, архивариус, А. Мучковский, Р. Губе, А. Кухарский, университетская библиотека.

В фонде библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова хранятся книги из собрания Антония Мучковского (Мучека) (Antoni Muczkowski (Muciek), 1807–1852) – польского филолога, архивариуса, издателя и библиофила [См.: 1; 3; 2, с. 105; 9, с. 1101]. Эти экземпляры во второй половине XIX в. дополнили фонд Новороссийского (Одесского) университета в числе книжных собраний других польских библиофилов: слависта, библиографа, этнографа, путешественника Анджея Кухарского (1865 г.) и юриста, историка сенатора Ромуальда Губе (1868 г.). Книги влились в общий фонд университетской библиотеки и дополнили филологическую, этнографическую, юридическую и историческую литературу. На данный момент благодаря провению на книгах выявлено 16 книг из библиотеки А. Мучковского с записями владельца (Ил. 1).

Ил. 1. Lengnich, Gotfrid. *Gotfridi Lengnich Ius publicum regni Poloni* : [in 2 t.]. – Gedani [Gdansk] : sumtu Ioannis Henrici Rudiger, 1742-1746. – Т. 1-2 (Шифр хранения – 162/30)
Владельческая запись Антония Мучковского

Антоний Мучковский является малоизвестным библиофилом, поэтому хочется подробнее остановиться на его биографии. Основным источником информации о жизни А. Мучковского послужили польские периодические издания «Dziennik warszawski», «Kurjer warszawski», «Szpargaly...», а также ряд биографических словарей [8; 9; 10].

Родился А. Мучковский в 1807 г., вероятно, в Завепшице Ленчинского повета, Люблинского воеводства [8, с. 342]. Точные дата и место рождения неизвестны [10, с. 245]. Сведения о раннем детстве и зрелых годах А. Мучковского мы находим в публикации известного польского историка и педагога Юлиана Бартошевича (Julian Bartoszewicz), помещённой в нескольких номерах «Варшавского журнала» («Dziennik warszawski», 1852). Все факты, описанные им в статье «Antoni Muczkowski», взяты из личных воспоминаний А. Мучковского. Автор пишет, что А. Мучковский не знал точную дату своего рождения. В метрике записана дата крещения – 4 июня. Крестил его священник Бенедикт Якубовский пребендарий лашчовский, викарий в приходской церкви в Киянах, к которым относилось село Завепшице [5, № 218, с. 1]. Сам А. Мучковский в краткой биографии писал о том, что он родился в мае 1807 г. в Люблине в «холопской» семье [10, с. 245] и является сыном Марцина Мучека (Marcin Muciek)¹ и Катажины из семьи Дреланк (Katarzyna z Drelanków) [12, с. 65].

В восьмилетнем возрасте, после смерти родителей и брата Францишека (Franciszek), Антоний остался под опекой старшего брата Юзефа (Józef, 1795–1858). Вместе с ним, уже под фамилией Мучковский, Антоний переехал в Краков, где учился в начальных классах гимназии. В 1819 г. братья переехали в Познань: Юзеф получил место преподавателя в католической гимназии св. Марии Магдалены, а Антоний продолжил там образование [5, № 218, с. 2]. Со школьных лет он вынужден был зарабатывать на жизнь частными уроками, не желая обременять брата и его семью. Получив аттестат зрелости, А. Мучковский решил стать священником. Он выехал в 1826 г. во Вроцлав, чтоб изучать теологию. Однако, прибыв в университет, он изменил своё решение и поступил на юридический факультет [4, с. 126; 5, № 218, с. 3].

После года обучения во Вроцлаве, из-за недостатка финансов, А. Мучковский был вынужден переехать в Берлин, где 3 года изучал право и филологию [4, с. 126; 5, № 218, с. 3; 10, с. 245]. Там же он завязал знакомства, которые значительно повлияли на его будущее. Так А. Мучковский познакомился с известным польским историком права Вацлавом-Александром Мацеёвским (Wacław-Aleksander Maciejowski), профессором варшавского университета Ромуальдом Губе (Romuald Hube). В Берлине А. Мучковский «сблизился со славянофилом Анджеем Кухарским, который на средства правительства Королевства объехал всю Восточную Европу, чтобы со временем занять первую кафедру древности, истории и славянских литератур в Варшаве, с человеком, жаждущим науки и самоотверженной работы, который усердно разыскивал славянские руны и подавал большие надежды» [5, № 219, с. 1].

А. Мучковский усердно работал. «Погрузившись в напряжённую работу, он не знал радостных моментов молодого возраста, он не знал шумной жизни студентов высших учебных заведений ...» [4, с. 126]. Он никогда не был немецким буршем², не участвовал в дуэлях и не использовал резких слов в высказываниях. Скромный молодой человек знал, как подчинить свои страсти и, как ни странно, эпоха шалостей, золотых надежд, больших мечтаний и амбиций, которые присущи людям его возраста, для А. Мучковского не существовала [См.: 4, с. 126].

По окончании университета, А. Мучковский не смог оплатить лекции университетским профессорам в полном размере. Он был вынужден вернуться к родственникам и друзьям в Краков. Там он несколько лет проработал репетитором. Отсутствие постоянной работы и всяческих перспектив вынудили А. Мучковского в конце 1831 г. переехать в Варшаву. Он продолжил зарабатывать частными уроками, однако мечтал о государственной службе [4, с. 127; 5, № 219, с. 2].

В 1835 г. А. Мучковский одновременно подал заявления в Комиссию образования (Komisja Edukacji) на должность преподавателя и в Комиссию юстиции (Komisja Sprawiedliwości) на должность адьюнкта при судебном архиве в Варшаве. Для работы в архиве А. Мучковскому потребовались рекомендации, которые в Варшаве ему смогли предоставить Р. Губе, В.-А. Мацеёвский и А. Кухарский. В результате кандидатура А. Мучковского была одобрена.

В это же время председателем гражданского суда был объявлен публичный конкурс на должность архивариуса в Люблине. Среди шести претендентов был и А. Мучковский [5, № 219, с. 3]. Он уже был готов переехать из Варшавы в Люблин, однако 1 мая 1835 г. получил назначение на должность заместителя учителя в варшавской гимназии с окладом 1800 злотых, а на следующий день, 2 мая, Комиссия юстиции назначила его на должность адьюнкта в Архив древних актов в Люблине с окладом 1500 злотых. Молодой учёный решил остаться в Варшаве, столица давала ему больше возможностей для обучения и самореализации (по свидетельству Ю. Бартошевича, размер оклада не повлиял на его решение) [4, с. 127; 5, № 221, с. 1].

А. Мучковский начал работу в гимназии при директоре Томаше Дзеконьском (Tomasza Dziekoński) [5, № 221, с. 1]. Ю. Бартошевич, будучи на тот момент учеником этой гимназии, так вспоминает о первой встрече с А. Мучковским: «Помню, когда впервые заметил его на школьном дворе. Среднего роста, бледный и убогий, от работы уже сгорбленный, в лице у него было что-то несказанно милое, что говорило за него, что это мягкий характер; при этом были признаки ума, которые доказывали обширные знания и способности ... То лицо, мыслящее, меланхоличное и полное боли, произвело на меня неизгладимое впечатление» [4, с. 127–128 ; 5, № 221, с. 2].

А. Мучковский работал в гимназии, но по-прежнему считался архивным клерком. Вскоре председатель гражданского суда Антонин Рабинский (Antoni

Rabiński) подал рапорт о том, что новый архивист не явился на работу (24 июня 1835). Комиссия юстиции призвала А. Мучковского в течение четырнадцати дней явиться по месту назначения, предупреждая его заранее, что если он не прибудет в соответствующий срок, комиссия назначит на его должность кого-то другого (4 июля). В это время, в связи со смертью главного королевского архивиста Валенты (Викентия) Маевского (Walenty Majewski-Skorochód), вакантной становится должность адъюнкта в Главном архиве древних актов королевских метрик в Варшаве. И А. Мучковский просит Комиссию юстиции перевести его из Люблина в столицу на должность адъюнкта (19 июля). А. Мучковского взяли на работу в архив на трёхмесячный испытательный срок (25 июля) [5, № 221, с. 2].

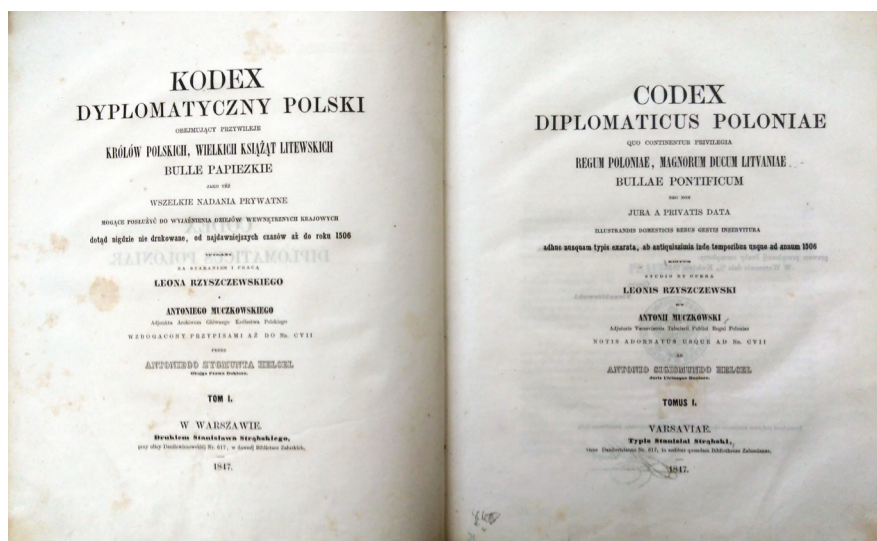
С 1 августа 1835 г., когда начался каникулярный период в гимназии, А. Мучковский приступил к работе в Главном архиве древних актов [4, с. 128; 8, с. 342]. На этой должности он получал 1500 злотых, а в сочетании с учительской зарплатой его доход составлял 3300 злотых. Благодаря этим двум зарплатам он мог позаботиться о будущем. Однако учёный понимал, что не сможет долго оставаться на должности учителя. Педагогическая работа отнимала много сил и здоровья, поэтому, проработав менее семи месяцев, А. Мучковский подал прошение об освобождении от обязанностей учителя [5, № 221, с. 2–3]. Так, он стал работать только в архиве. По истечению испытательного срока Комиссия юстиции утвердила А. Мучковского на должности второго адъюнкта Главного архива древних актов (16 декабря). Кроме оклада в 1500 злотых А. Мучковский имел дополнительный заработок за выдачу копий различных документов и привилегий, необходимых для судебных процессов, для подтверждения законности дворянства, разделения имущества и прав на собственность [5, № 221, с. 3].

Работа в Главном архиве древних актов открыла А. Мучковскому новую область для исследований, но в работе самого архива обнаружились недостатки: вскрылась подделка документа. По решению правительства от 30 марта 1838 г. все должностные лица архива были отстранены от должностей, в их числе и А. Мучковский. Было открыто уголовное дело и, пока суд не вынес своего решения, учёный находился под подозрением, как и другие сотрудники [5, № 222, с. 3]. Это происшествие подорвало и без того слабое здоровье А. Мучковского. Несколько раз он был близок к смерти. Доктора советовали ему лечение минеральными водами за границей. Но, во-первых, отстранённый от работы, он получал минимальное пособие и не располагал достаточными средствами для столь дорогостоящего лечения, а во-вторых, находясь под следствием, он не мог выехать из страны. Наконец, Мазовецкий уголовный суд 21 января 1841 г. оправдал А. Мучковского по всем пунктам обвинения. И уже летом того же года он отправился за свой счёт на трёхмесячное лечение в Карловы Вары, а вернувшись, приступил к работе в архиве [5, № 223, с. 1].

А. Мучковского тяготило, что из-за нехватки денег он до сих пор не оплатил лекции вроцлавским и берлинским профессорам. В то же время он с братом помогал овдовевшей сестре с детьми [5, № 223, с. 2].

После нескольких лет нужды, жизнь А. Мучковского изменилась, когда В.-А. Мациёвский рекомендовал его в качестве своего преемника на должность преподавателя Римско-католической духовной академии в Варшаве [4, с. 128]. С 1850 г. А. Мучковский стал преподавателем греческой и латинской литературы на кафедре античной литературы [5, № 223, с. 3; 6, № 128, с. 1]. Это значительно улучшило его материальное положение, однако здоровье его ухудшилось. «На исхудалом и пожелтевшем лице он носил отчётливый отпечаток страданий, которые переносил со смирением» [4, с. 128]. У него прогрессировало сердечно-сосудистое заболевание.

Несмотря на тяжёлую болезнь, А. Мучковский собирал и обрабатывал разные материалы по истории Польши. В последние годы он работал над изданием «Польского дипломатического кодекса» («Kodeks dyplomatyczny polski»; Варшава, 1847-1859) [5, № 224, с. 1-3; 10, с. 245–246] (Ил. 2).

Ил. 2. *Kodeks dyplomatyczny Polski ... / wydany za Staraniem i pracą Leona Ryszczyńskiego i Antoniego Muczkowskiego adjunkta Archiwum Głównego Królestwa Polskiego ... = Codex diplomaticus Poloniae ... / editus Leonis Ryszczyński et Antonii Muczkowski adjuntoris Varsaviensis Tabularii Publici Regni Poloniae ... – W Warszawie : drukiem Stanisława Strąbskiego = Varsaviae : typis Stanisłai Strąbski, 1847-1859. – T. 1-3. (Шифр хранения – 76/198)*

Весь свой доход А. Мучковский тратил на покупку книг. Коллекционирование было его единственной страстью [4, с. 129]. Первые книги были приобретены им не позднее 1835 года, о чём свидетельствуют записи на книгах из его коллекции. Он собрал наилучшую на то время библиотеку в Варшаве

ве, которая насчитывала около 12000 наименований книг и брошюр [5, № 222, с. 1]. Книжное собрание было разнообразно по тематике: история, филология, право, теология, медицина. А. Мучковский старался приобрести и поместить в свою библиотеку все редкие и особенные, по его мнению, экземпляры. Его знали все антиквары Варшавы, так как он был частым посетителем их магазинов [5, № 221, с. 3].

А. Мучковский одалживал книги из своей коллекции тем, кому доверял. Но увидеть его библиотеку удавалось не каждому. В квартире, в которой он проживал, одна маленькая комнатка служила ему спальней и кабинетом, а вторая – библиотекой. По словам Ю. Бартошевича, «в библиотеке стояло шесть высоких шкафов, забитых книгами, в дополнении к этому, два сундука, а на полу и в углах [комнаты] валялось множество брошюр и книг... А. Мучковский заталкивал одно своё сокровище на другое, ставил их в ряды, а ряды ужимал так, чтоб создать ещё больше места для новых книг. Некоторые книги стояли, другие лежали на них в беспорядке, плотно связанные и сжатые шпагатом» [5, № 222, с. 1]. Однако это не мешало А. Мучковскому ориентироваться в его коллекции.

В начале апреля 1852 г. А. Мучковский планировал выехать на лечение за границу, но резкое ухудшение здоровья не позволило ему это сделать. В ночь с 6 на 7 апреля 1852 г. он скончался³ [4, с. 128 ; 5, № 226, с. 1; 11, с. 18–19]. Похоронами и урегулированием дел А. Мучковского занялся товарищ умершего Познанчик (Poznańczyk) и опекун, представитель власти пан Войчинский (Wojczynski)⁴.

Брат А. Мучковского, профессор Краковского университета Ю. Мучковский отказался от наследства в пользу их сестры и её несовершеннолетних детей [5, № 226, с. 2]. Однако, по сведениям «Варшавского курьера», после смерти А. Мучковского нотариусом Теофилом Бжозовским (Teofil Brzozowski), «по просьбе судебного прокурора в виду отсутствия наследников», было подписано «решение президента варшавского гражданского суда от дня 3/15 июня текущего года № 6169» о вынесении библиотеки коллекционера на публичные торги в июне 1852 г. [7, № 167, с. 882].

Для организации аукциона в варшавской прессе было дано объявление: «Если кто из уважаемых литераторов имеет книжки заимствованные у Антония Мучковского, соизвольте быстрее отдать в руки Войчинскому на улице Вежбой № 614-б, так как они обязательно понадобятся для завершения инвентаризации книжной коллекции умершего» [7, № 147, с. 771]. После окончания инвентаризации библиотека и другое имущество А. Мучковского были выставлены на публичном аукционе с 18 по 30 июня 1852 г. Непроданная на торгах большая часть библиотеки покойного А. Мучковского была перенесена в более удобное для общественности место – «со 2-го этажа на 1-й этаж дома В. Наимского на улице Пшеязд № 649» [7, № 182, с. 959]. Дальнейшая распродажа этой библиотеки происходила «ежедневно, исключая праздники,

во второй половине дня, вплоть до полной распродажи этих произведений» [7, № 182, с. 959]. Таким образом, книги из библиотеки А. Мучковского были рассеяны.

Наличие небольшой части книг из коллекции Антония Мучковского в Научной библиотеке Одесского национального университета имени И. И. Мечникова даёт возможность не только проследить историю бытования конкретных экземпляров, но и отметить некоторые книжные предпочтения библиофила. Перспективным направлением для дальнейшей работы является выявление книг А. Мучковского в университетских фондах, изучение формирования коллекции, истории бытования экземпляров книг и их особенностей.

Примечания

¹ В бумагах А. Мучковского отец назывался Марком (Mark), Марцином (Marcin), Михалом (Michał). А в метрике есть запись о Марцине [5, № 218, с. 2].

² Бурш (нем. Bursche) – студент немецкого университета, принятый в братство, члены которого отличались участием в дуэлях, кутежах и т. п.

³ А. Мучковский умер во сне. «Лежал спокойно, держал палец на губах, как будто хотел выразить, что при жизни не хотел огласки и после смерти хочет, чтоб скромное воспоминание о нём оставалось в безмолвии» [4, с. 128].

⁴ В «Варшавском курьере» было опубликовано объявление: «Недавно Антоний Мучковский, преподаватель Римско-католической духовной академии, отошёл в вечность. Друзья при отсутствии брата приглашают коллег и знакомых на провожание его тела в 4-ом часу по полудню, которое должно состояться с каплицы XX. Реформатов на Повонзковское кладбище» [7, № 95, с. 1]. После смерти А. Мучковского осталось 200 злотых (позже нашли ещё 500 злотых), но этой суммы не хватило для оплаты похорон, недостающую часть (200 злотых) оплатили власти Варшавы. Похороны А. Мучковского состоялись 9 апреля 1852 г. Похоронную процессию сопровождало много друзей и коллег архивиста и преподавателя, а также вся интеллигенция Варшавы [5, № 226, с. 2].

Список используемой литературы

1. Книжки Антонія Мучковського у фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова [Електронний ресурс] : вірт. вист. / упоряд. Г. В. Великодна ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Електрон. текст. дан. – Одеса, 2017. – Загол. з тит. екрана. – Режим доступу: <http://liber.onu.edu.ua/pdf/vistavki/Muchkovskiy.pdf> (дата звертання: 07.05.2018). – Загол. з екрана.
2. Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки : альб.-кат. / упоряд.: О. В. Полевщикова, М. В. Алексеєнко, Г. В. Великодна ; авт. передм. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : Астропринт, 2017. – 164 с. – (Музеї Одеського національного університету імені І. І. Мечникова ; вип. : Музей книги, № 2).
3. Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки = Starodruki polskie ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej : кат. / упоряд.: Г. В. Великодна, О. Л. Ляшенко ; пер. О. Л. Ляшенко ; наук. ред. В. Валецький ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. В. Полевщикова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса, 2012. – 379 с.
4. Cmentarz Powązkowski oraz cmentarze katolickie i innych wyznań pod Warszawą i w okolicach tegoż miasta / opisał K. Wł. Wójcicki. – Warszawa : w drukarni S. Orgelbranda. – 1858. – Т. 3. – [4], XI, 264, XLII s.
5. Dziennik Warszawski Poświęcony Wiadomościom Krajowym i Zagranicznym, Literaturze i Sztukom Pięknym. – Warszawa : Józef Unger. – R. 2 1852, № 218–219, 221–224, 226.
6. Kurjer Warszawski / [red. Karol Kucz]. – Warszawa. – 1850. – № 128.
7. Kurjer Warszawski / [red. Karol Kucz]. – Warszawa. – 1852. – № 95, 147, 167, 182.

8. Orgelbrand S. Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami. T. 10 : od Marrast do Nyx / S. Orgelbrand. – Warszawa : wyd. Towarzystwa akcyjnego odlewni czcionek i drukarni S. Orgelbranda synów, 1901. – [4], 601, [1] s., il.
9. Polski Indeks Biograficzny = Polnischer Biographischer Index = Polish Biographical Index / Opracowany przez = Bearbeitet von = Compiled by Gabriele Baumgartner. – Wyd. 2. – München : K. G. Saur, 2004. – 1980 s.
10. Polski słownik biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. – T. XXII. – S. 245.
11. Szenic S. Cmentarz Powązkowski : zmarli i ich rodziny / Stanisław Szenic. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1982. – T. 2. – S. 18–19.
12. Tatarowicz K. Muczkowski / K. Tatarowicz // Słownik biograficzny pracowników książki polskiej. – Łódź : nakład. Ministerstwa szkolnictwa wyższego, 1958. – S. 65–68.

References

- [1] *Knyzhky Antoniia Muchkovskoho u fondi Naukovoyi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [Books by Anthony Muchkovsky in the fund of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University]*. Odessa, 2017. Available at: <http://liber.onu.edu.ua/pdf/vistavki/Muchkovskiy.pdf> (accessed 16 April 2018).
- [2] *Knyzhkovi znaky yevropeyskykh bibliofiliv u kolektsiyakh universytet-skoyi biblioteki: albom-katalog [Bookplates of European bibliophiles in the collections of the university library: album-catalogue]*. Odessa, 2017, 164 p.
- [3] *Polski starodruki z kolektsiy universytet-skoyi biblioteki [Polish early printed books from the collections of the university library]*. Odessa, 2012, 379 p.
- [4] *Cmentarz Powązkowski oraz cmentarze katolickie i innych wyznań pod Warszawą i w okolicach tegoż miasta opisał K. Wł. Wójcicki*. Warszaw, 1858, t. 3, pp. [4], XI, 264, XLII.
- [5] *Dziennik Warszawski Poświęcony Wiadomościom Krajowym i Zagranicznym, Literaturze i Sztukom Pięknym*. Warszaw, 1852, no 218–219, 221–224, 226.
- [6] *Kurjer Warszawski*. Warszaw, 1850, no 128.
- [7] *Kurjer Warszawski*. Warszaw, 1852, no 95, 147, 167, 182.
- [8] Orgelbrand S. *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*. Warszaw, 1901, t. 10, pp. [4], 601, [1].
- [9] *Polski Indeks Biograficzny*. München, 2004, 1980 p.
- [10] *Polski słownik biograficzny*. Wrocław, Warsaw, Kraków, Gdańsk, 1977, t. 22, 245 p.
- [11] *Szenic, Stanisław. Cmentarz Powązkowski : zmarli i ich rodziny*. Warszaw, 1982, t. 2, pp. 18–19.
- [12] *Tatarowicz K. Muczkowski. Słownik biograficzny pracowników książki polskiej*. Łódź, 1958, pp. 65–68.

Поступила 04.05.2018 г.

Г. В. Великодна,

головний бібліотекар Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,
тел.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

АРХІВАРІУС ТА БІБЛІОФІЛ АНТОНІЙ МУЧКОВСЬКИЙ

У статті подано біографічні відомості про життя польського філолога, видавця, архіваріуса та бібліофіла Антонія Мучковського (Мучека) (Antoni Muczkowski (Muciek), 1807–1852). Розкриті особливості його книжкової колекції.

А. Мучковський початкову освіту отримав у Кракові та Познані. Потім він навчався на юридичному факультеті Вроцлавського університету, а в Берлінському університеті вивчав право та філологію. По закінченню навчання А. Мучковський переїхав до Варшави. Спочатку він працював приватним вчителем, а потім вчителем у гімназії. Незабаром А. Мучковський перейшов

на роботу в Головний архів давніх королівських метрик на посаду ад'юнкта. Через кілька років за рекомендацією В.-А. Мацийовського А. Мучковський був призначений викладачем грецької й латинської літератур на кафедрі античної літератури Римсько-католицької духовної академії в Варшаві.

А. Мучковський, не зважаючи на тяжку хворобу та фінансові проблеми, збирав та досліджував матеріали з історії Польщі. В останні роки життя він працював над «Польським дипломатичним кодексом» («Kodeks dyplomatyczny polski»; Варшава, 1847–1859).

Антоній Мучковський був пристрасним бібліофілом, якого знали всі антиквари Варшави. Весь свій прибуток колекціонер витрачав на купівлю книг. Вчений зібрав найкращу на той час бібліотеку в Варшаві, що налічувала близько 12000 назв книг і брошур. Після смерті А. Мучковського бібліотека та інше майно бібліофіла були виставлені на продаж на публічному аукціоні, що проходив у кінці червня 1852 р. Книги та рукописи з бібліотеки А. Мучковського були розпорошені і подальша доля більшості примірників є невідомою.

У Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова виявлено більше десятка примірників із книгозбірні Антонія Мучковського. Вони надійшли до фонду у складі двох інших колекцій: Анджее Кухарського та Ромуальда Губе. Книги з цих колекцій влилися до загального фонду бібліотеки та поповнили філологічну, етнографічну, юридичну й історичну літературу.

Виявлення книг А. Мучковського з фондів університетської бібліотеки, вивчення формування колекції, історії існування примірників книг та їх особливостей є перспективним напрямком.

Ключові слова: бібліофіл, архіваріус, А. Мучковський, Р. Губе, А. Кухарський, університетська бібліотека.

A. V. Velikodnaya,

Chief Bibliographer Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobragenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

ARCHIVIST AND BIBLIOPHILE ANTONI MUCZKOWSKI

Summary

The article presents biographical information on Antoni Muczkowski (Muciek) (1807-1852), a famous Polish philologist, publisher, archivist and bibliophile. The features of his book collection are exposed.

A. Muczkowski got primary education in Krakow and Poznan. First he was a student of the Law Faculty of Wroclaw University, later he studied law and philology in Berlin. Having moved moved to Warsaw, A. Muczkowski worked as a private teacher, and then as teacher at the gymnasium. Soon after, A. Muczkowski started working in the Main Archive of the ancient royal metrics as an associate. A few

years later he was recommended by V.-A. A. Maciejowski to get the position of the lecturer of Greek and Latin literature at the Department of Antique Literature at the Roman Catholic Theological Academy in Warsaw.

Despite his serious illness and financial problems, A. Muczkowski managed to collect a good deal of materials on the history of Poland and to do research work. In his last years, he had been working on the "Polish Diplomatic Code" ("Kodeks dyplomatyczny polski"; Warsaw, 1847-1859).

Antoni Muczkowski was a passionate bibliophile known to all Warsaw antiquaries. He spent practically his entire income on book acquisitions. His library (about 12,000 titles of books and brochures) was considered to be the best in Warsaw of those days. After A. Muczkowski deceased his library and other property of the bibliophile were sold at a public auction held in late June 1852. Books and manuscripts coming from A. Muczkowski library were dispersed their further destiny being unknown.

More than a dozen copies of the copies from Antoni Muczkowski collection were found in the stacks of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University as a part of two important collections: those of Polish bibliophiles Andrzej Kuharski and Romuald Hube. Which replenished the departments of philological, ethnographic, legal and historical literature in the Library.

The study of the formation of Antoni Muczkowski collection and of the provenance of copies of books as well as their features can be regarded to be quite perspective in the context of the history of book migration in Europe.

Keywords: bibliophile, archivist, A. Muczkowski, R. Hube, A. Kucharski, the University Library.

УДК 097:027.7:378.4(477.74-21)

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130265](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130265)

Полевщикова Елена Викторовна,

кандидат исторических наук,

главный библиограф Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, Одесса, 65082, Украина

тел.: (0482) 34 80 11

e-mail: library@onu.edu.ua

КНИЖНЫЕ ЗНАКИ В СОБРАНИИ РОМУАЛЬДА ГУБЕ В ФОНДАХ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ОНУ

Статья написана на материалах, полученных в результате просмотра старопечатной части коллекции польского правоведа Ромуальда Губе с целью пополнения базы книжных знаков университетской библиотеки. Было зафиксировано около 400 ранее невыявленных книжных знаков, в том числе – 50 экслибрисов-ярлыков (геральдических, шрифтовых, сюжетных и др.), которые стали объектом изучения. В результате были установлены владельцы 44 книжных знаков, перечисленных в Приложении к статье.

Ключевые слова: книжный знак, геральдический экслибрис, шрифтовой экслибрис, сюжетный экслибрис, герб, владельцы, Р. Губе.

На протяжении последних пятнадцати лет в центре внимания сотрудников отдела редких книг и рукописей Научной библиотеки имени И. И. Мечникова находится ценное книжное собрание известного польского историка и юриста, блестящего знатока источников права Ромуальда Губе (1803–1890)¹, приобретённое в 1868 г. Новороссийским (Одесским) университетом. К моменту покупки его коллекция, которая собиралась на протяжении 40 лет, превышала 10 тыс. томов. В начале 1869 г. в общий фонд университетской библиотеки влилось 8100 томов, прибывших из Варшавы [7].

Книжное собрание Р. Губе значительно пополнило библиотечные фонды старопечатными изданиями (не менее 2150 названий, т. е. около трети приобретённых книг), в том числе – библиографическими редкостями. Обращение к этой части собрания предоставляет ценный материал как для историко-юридических, так и для книговедческих исследований. Наиболее изученной частью данного книжного комплекса являются издания XV–XVI вв. [см. 3; 5; 8]. Следующим этапом работы с коллекцией стало описание изданий XVII–XVIII вв. и изучение её отдельных блоков: опубликована серия статей сотрудников отдела редких книг и рукописей, посвященных испанским, португальским и итальянским изданиям [7]. Отметим также исследования отдельных книжных памятников из собрания Р. Губе, проведённые преподавателями ОНУ имени И. И. Мечникова [6].

В работах, посвящённых изучению различных аспектов библиотеки Ромуальда Губе, неоднократно отмечался ярко выраженный академический, а не библиофильский характер его собрания. Приобретая очередное издание, исследователь руководствовался прежде всего ценностью документа как такового, а не красотой переплёта либо редкостью провенанса конкретного экземпляра. Это подтверждают и записи, которые учёный оставлял, как правило, на форзацах либо на вставных листах купленных им книг рядом с собственной росписью: «очень редкая» («bardzo rzadka»; «b. rzadka.»), «большая редкость» («Hube 16/10 58. Wielka rzadkość»), «библиографическая редкость» («R. Hube Rzadkość bibliograficzna»), «чрезвычайная редкость» (nadzwyczajnie rzadkie») и др. Нередко проставлены дата и место приобретения книги, имя букиниста, а также стоимость покупки; в ряде случаев указано издание книги².

В то же время случаи, когда Губе делал пометы о предшествующих ему владельцах книги, достаточно редки. Примерами такого рода является запись о приобретении сочинения немецкого лингвиста, историка и юриста И. Лёвенклау из библиотеки профессора Петербургского университета К. А. Неволлина («Romuald Hube. Kupione d. 23 sty. 1858 z biblioteki Niewolina prof. Uniw. Petersb.»), а также помета «z Biblioteki Herdera», сделанная на форзаце полицейского и земельного уложения Фридриха-Вильгельма I, герцога Саксен-Веймара (к сожалению, Губе не привёл здесь источник информации о принадлежности данного экземпляра великому немецкому мыслителю И. Г. Гердеру) [3, №№ 266, 401]. Особого внимания в контексте изучаемой темы заслуживает запись на форзаце экземпляра, отмеченного экслибрисом французского эрудита маркиза де Форция д'Урбана (1756-1843): «Exemplarz ten należał do M. de Fortia znanego autora historii przedpotopowej Chin»³.

Между тем экземпляры из этого книжного собрания включают в себе значительный пласт информации об интеллектуальных интересах и потребностях образованного европейского общества на протяжении нескольких столетий, а книжные знаки, которыми отмечены книги, собранные польским учёным, предоставляют достаточный материал для проведения книговедческих изысканий.

Книжные знаки в собрании Р. Губе стали предметом внимания сотрудников отдела редких книг и рукописей Научной библиотеки ОНУ сравнительно недавно. В ходе подготовки каталога изданий XVI в. в фондах университетской библиотеки (книги из собрания Р. Губе составили основу этого книжного комплекса) выявленные книжные знаки лишь фиксировались; значительная их часть не была атрибутирована [3]. В альбоме-каталоге «Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки» (Одеса, 2017) был кратко описан двадцать один книжный знак, указывающий на принадлежность книг четырнадцати владельцам до их поступления в собрание Р. Губе: 12 гравированных экслибрисов [4, №№ 5, 11, 29, 31, 36*, 40, 50, 70, 73], 4 суперэкслибриса [4, №№ 9, 53*, 67], один оттиск штампа [4, № 35] и 4 владельческих записи [4, №№ 27, 33, 35, 36], одна из которых принадлежит

самому Ромуальду Губе⁴. Эти обстоятельства побудили к фронтальному просмотру старопечатной части коллекции в фондах университетской библиотеки с целью выявления владельческих книжных знаков на экземплярах, их фиксации и дальнейшего изучения. В результате, помимо упомянутых выше, было выявлено 12 суперэксlibрисов, 50 ярлыков (эксlibрисов), 30 оттисков штампов и более 300 владельческих записей (классификация по способу нанесения книжного знака на книгу). Этот массив книговедческих данных ещё предстоит обработать и ввести в научный оборот.

В данном сообщении представлена информация об одной разновидности книжных знаков – ярлыках (эксlibрисах)⁵. Из пятидесяти книжных знаков удалось атрибутировать сорок четыре: 38 эксlibрисов владельцев частных библиотек и 6 – собраний учреждений. Имена владельцев книг из собрания Р. Губе, установленных по книжным ярлыкам, годы их жизни, статус и род занятий, а также библиотечный шифр книги зафиксированы в *Приложении 1*.

Несколько книжных знаков из коллекции Р. Губе пока не удалось атрибутировать. Это 5 геральдических эксlibрисов, изготовленных в XVII–XVIII в., владельцы которых не были установлены, а также ярлык, на котором оттиснута надпись: «Ex libris ANCEST[ORUM]», то есть «из книг предков». Как и геральдические суперэксlibрисы, гербовые эксlibрисы-наклейки тоже могут «хранить упорное молчание», по образному замечанию авторитетного специалиста П. А. Дружинина [2]. Эксlibрисы, принадлежность которых не удалось определить после просмотра ряда гербовников и другой специальной справочной литературы, включая интернет-ресурсы [9–11, 14, 17, 18, 20–25], описаны в *Приложении 2* (ил. 1–6)⁶.

Подборку составляют 24 геральдических эксlibриса (*Прил. 1, №№ 2, 3, 5, 6, 9, 11, 15, 16, 18, 21, 22, 24, 28, 29, 31, 33, 34, 38, 42; Прил. 2, №№ 1–5*), 21 шрифтовой (*Прил. 1, №№ 1, 4, 8, 12–14, 17, 19, 20, 25–27, 30, 36, 37, 39–41, 43, 44; Прил. 2, № 6*) и 2 сюжетных (*Прил. 1, №№ 10, 32*). Несколько книжных знаков мы определили как смешанные: один сюжетно-гербовый (*Прил. 1, № 7*) и два гербово-шрифтовые (*Прил. 1, №№ 23, 35*).

При этом мы старались следовать методике, разработанной П. А. Дружининым для научной атрибуции геральдических суперэксlibрисов, полагая, что в целом она применима и для работы с эксlibрисами, прежде всего – геральдическими [2]. В соответствии с данной методикой, «Приступая к исследованию герба, прежде всего необходимо установить следующие три характерных для него признака: а) национальную принадлежность, б) достоинство (т. е. ранг или титул, а также, если это возможно, область деятельности гербовладельца), в) время, к которому относится композиция герба» [2].

Преобладают книжные знаки владельцев, проживавших в германских землях (19) (*Прил. 1, №№ 2, 3, 6, 7, 10, 11, 18, 21, 23, 24, 28, 34, 35, 38, 39, 41–43; Прил. 2, № 1*) и в различных провинциях Франции (15) (*Прил. 1, №№ 4, 9, 12–17, 19, 26, 27, 33, 37, 40; Прил. 2, № 4*); представлены также эксlibрисы вы-

ходцев из Италии (6) (*Прил. 1, №№ 1, 22, 25, 29, 30; Прил. 2, № 3*), Швейцарии (2) (*Прил. 1, №№ 32, 36*), австро-венгерских владений (2) (*Прил. 1, №№ 5, 20*), а также книжные знаки англичанина (*Прил. 1, № 31*) и бельгийца (*Прил. 1, № 8*). Национальную принадлежность двух геральдических (*Прил. 2, № 2, 5*) и двух шрифтовых экслибрисов (*Прил. 1, № 44; Прил. 2, № 6*) не удалось определить.

При выяснении достоинства (ранга/титула) и рода занятий/профессиональной принадлежности владельцев старопечатных книг, впоследствии приобретённых Р. Губе, мы убедились, что, учитывая тематическую направленность собрания, в нём вполне ожидаемо доминируют профессиональные юристы. Назовём представителя династии адвокатов француза Делаланда, лионских адвокатов Пети и Жумеля, их парижского коллегу Кобера и адвоката из Дофине Шабру, в годы Великой французской революции ставшего депутатом Генеральных штатов и совмещавшего юридическую практику с политической деятельностью; почётного судью в гражданском суде Руана Деласиза, прокурора королевского суда в Орлеане Дюмои и советника королевского суда и советника префектуры Орлеана в 1820-е гг. Брийара (см. *Прил. 1, №№ 12, 27, 17, 19, 37, 13, 14, 4*). На книжных знаках всех упомянутых владельцев присутствует указание на принадлежность к сословию адвокатов. Показательно присутствие в коллекции экслибриса «Библиотеки господ адвокатов» (*Прил. 1, № 40*), открытой в Париже в 1708 г. [13; 19, р. 340–342]. Среди ярлыков учреждений выделим также наклейку с надписью «Societas dict[ionariorum] iurisprud[entiae] universalis», что можно расшифровать как «Общество универсальных словарей по юриспруденции» (*Прил. 1, № 44*). Вероятно, это некое научное общество (возможно, во Франции?), однако сведениями о нём мы не располагаем.

На род занятий некоего Пармантье на его скромном ярлыке-экслибрисе указывает лишь аббревиатура «J. ut. L.» (Juris utriusque Licentiat), то есть правовед, имеющий учёную степень лицензиата канонического и гражданского права (*Прил. 1, № 26*). «Доктором обоих прав» был и немецкий историк, член-корреспондент Петербургской Академии наук Лаппенберг, на экслибрисе которого указано «Dr. b. R.» (*Прил. 1, № 23*). К этой же «касте» принадлежали выдающийся немецкий юрист и дипломат Мартенс, правоведы фон Гуденус и Кёниг фон Кёнигсталь, председатель судебной палаты и государственный министр в королевстве Пруссия фон Бугтенхаген (*Прил. 1, № 24, 11, 18, 7*) и секретарь имперского общественного суда присяжных Вестернахер, на экслибрисе которого в центре композиции – фигура правосудия с завязанными глазами с чашами весов (*Прил. 1, № 10*). Заместитель генерального прокурора в Турине граф де Бергалаццоне д'Араке, итальянский юрисконсульт Тезини, профессор права из Брюсселя Ван Бавьер и чешский юрист Брозовский из Православ завершают этот список (*Прил. 1, № 1, 29, 8, 5*).

О жителе Нюрнберга И. К. Биркнере нам известно лишь то, что он собрал богатую библиотеку по праву, которую завещал своим сыновьям [24]. Один из

них – Пауль Фридрих – был доктором права. Не исключено, что и Биркнер-старший принадлежал к корпорации юристов.

Любопытно, что в ряде случаев книги переходили от одного владельца из нашего списка к другому: так, декрет императора Священной Римской империи Леопольда I о свободном рыцарстве на Рейне в районе Веттерау, изданный в Майнце в 1723 г., находился сначала в библиотеке немецкого юриста и историка В. Ф. фон Гуденуса (экслибрис на обороте верхней крышки переплёта), а затем – его коллеги Г. Г. Кёниг фон Кёнигсталя (экслибрис на обороте титульного листа). Три тома трудов французского юрисконсульта Жана Папона (Лион, 1580–1585) перешли от прокурора королевского суда в Орлеане П.-Фр. Дюмюи к его земляку Л. А. Брийару – советнику королевского суда и советнику префектуры Орлеана в 1820-е гг. (оба экслибриса на обороте верхней крышки переплёта). Книжные знаки двух лионских адвокатов наклеены на оборот верхней крышки переплёта учёного труда французского юрисконсульта Л. Фролана о «природе и качестве статутах» (Париж, 1729), при этом экслибрис Ж. Жумеля наклеен на ярлык с именем Фр. Г. Пети.

Отдельную группу составляют выходцы из именитых дворянских семей. Библиофилы-аристократы Фр.-П. Дюпон де Ромемон, королевский советник из Лотарингии и Фр. М. де Вертамон, маркиз де Брео, бывший советником французского короля в парламенте и первым председателем Большого совета⁷ по роду их деятельности могут считаться близкими к юристам-практикам (Прил. 1, № 15, 9). Уже упоминавшийся маркиз де Форция д'Урбан известен как эрудит, историк и математик (Прил. 1, № 33). Информация, которой мы располагаем о других владельцах книжных знаков из этой группы, весьма скудна и не проясняет их мотивацию при приобретении источников права и сочинений юристов. Это представители плауэнской ветви владетельного дома в Тюрингии Рёйсс фон Плауэн, немецкого графского рода Эльц, другой немецкой дворянской фамилии – Кронберг, итальянской знати маркизов Кузани из Милана и Терци из Бергамо, а также французских дворян Жакобе де Гонкур и др. (Прил. 1, № 28, 38, 21, 22, 30, 16). К ним примыкают и выходцы из семей патрициев Хаман из Регенсбурга и Чарнер из города Кур (Реция, совр. Швейцария) (Прил. 1, № 34, 36). Особняком в этом списке стоит Брем Бонавентура – последний прелат монастыря Вайссенау в Швабии, находившегося в имперском подчинении (Прил. 1, № 3). После него осталась библиотека (от двух до трёх тысяч томов), которая после закрытия монастыря была «рассеяна».

Среди прочих владельцев экслибрисов из коллекции Р. Губе, имена которых установлены – венгерский книготорговец и писатель в Братиславе Ф. А. Корн, уроженец Мантуи Фр. Нигри, член парламента, владелец поместья *Nonsuch Park* в графстве Суррей эсквайр С. Фармер (Прил. 1, № 20, 25, 31). В ряде случаев мы пока не располагаем никакой информацией, кроме имён владельцев (Прил. 1, № 6, 35).

Отметим присутствие двух экслибрисов библиотек отделений католического монашеского ордена францисканцев (Прил. 1, № 41, 43). К группе книжных знаков учреждений относятся также ярлык Академической публичной библиотеки Зенкенберга – библиотеки во Франкфурте-на-Майне, названной в честь врача, естествоиспытателя и мецената Иоганна Зенкенберга (*Senckenberg Johann Christian*; 1707–1772), предоставившего средства на её основание, а также геральдический экслибрис Библиотеки рыцарского кантона Оденвальд (Оттенвальд) имперских рыцарей (Прил. 1, № 39, 42).

Время изготовления ярлыка, наклеенного на экземпляр старопечатного издания, установить достаточно сложно, зачастую это можно сделать лишь приблизительно. Ни на одном экслибрисе из данной подборки не указан год создания экслибриса. «Подсказкой» могло бы стать имя гравёра, указанное, впрочем, лишь на двух ярлыках⁸. Поэтому мы отталкивались, прежде всего, от биографических сведений о владельце либо от информации о деятельности учреждения, согласуя эти данные с временем выхода книги в свет. Предположительно наиболее ранним экслибрисом можно считать ярлык с гербом семьи Хаман, датировав его XVI либо XVII в. (Прил. 1, № 34), 28 книжных знаков были изготовлены в XVIII в. (не исключено, что некоторые из них в конце XVII столетия) и 15 – в XIX в.

В данном сообщении изложена информация, призванная составить общее представление о выявленном комплексе владельческих книжных знаков (ярлыков) в коллекции Р. Губе, рассеянной в фондах Научной библиотеки Одесского национального университета. Собранный материал нуждается в уточнении и дополнении, чтобы впоследствии его можно было использовать для пополнения библиотечной базы данных «Книжные знаки в коллекциях Научной библиотеки ОНУ».

Примечания

¹ См. подробнее о Р. Губе и его библиотеке: [12; 15; 16]. Одним из первых исследователей коллекции был И. Я. Фаас 1894–1945), на высоком профессиональном уровне составивший описание тридцати инкунабул из собрания Р. Губе [8].

² См., например: «R. Hube d.7/3 62 w Warszawie fr. 30»; «R. Hube Tuluza 13/4 65 fr. 3.50»; «Hube 1/5 59. U Duranda w Paryzji fr. 25»; «R. Hube 7/9 62 w Lyonie u Scheuringa fr. 60»; «Hube. Kupione w Wiedniu u Kupitsda 3/8 59 flor. 9»; «R. Hube. Kupione w Turynie u Pozzi.fr. 26»; «Hube. Jest to editio princeps»; «R. Hube. Edycya pierwsza 30 fr.»; «R. Hube. 1851. Edycya 4ta bardzo rzadka».

³ Имеется в виду сочинение *Histoire de la Chine avant le déluge d'Ogigès* (Pt. 1-2. – Paris, 1807).

⁴ Значком (*) помечены позиции, в которых описано несколько книжных знаков одного и того же владельца.

⁵ Приведём определение этой разновидности книжного знака: «Бумажный ярлык (экслибрис) – небольшое печатное графическое изображение с именем владельца или наименованием библиотеки, данным обычно вместе со словами: «Ex libris» (из книг); наклеивается на внутреннюю сторону верхней крышки переплёта или обложки. В широком смысле – наклеиваемый на книгу ярлычок, содержащий имя владельца книги или наименование библиотеки, иногда и без графического изображения» [1, с. 7].

⁶ Публикуя данные книжные знаки в качестве иллюстраций к статье, автор рассчитывает на возможные подсказки и советы со стороны коллег.

⁷ Фр. М. де Вертамон, маркиз де Брео начал собирать библиотеку «Большого совета» (Grand Conseil) – органа, создание которого восходит к концу XV в., предназначенного для облегчения рассмотрения ходатайств и судебных исков Королевским Советом.

⁸ Подпись гравёра («J. W. Meil [Meil Johann Wilhelm; 1733-1805] inv: et fecit») имеется на экслибрисе Ю. Э. фон Бутгенхагена, а геральдический экслибрис, определённый как книжный знак Жакобе де Гонкур (Jacobé de Goncourt), подписан «BOURGEOIS F[ECIT]» (ярлык наклеен на обороте верхней крышки переплёта сборника обычного права местечка Шони (Chaulny) на севере Франции, изданного в Париже в 1641 г.). У этого гравёра есть более известные однофамильцы, но о «нашем» известно лишь то, что он работал в XVIII в.

Список использованных источников и литературы

1. Гребенюк Т. Владельческие книжные знаки в отделе редких книг Российской государственной библиотеки / Т. Гребенюк. – М. : Пашков дом, 2010. – Кн. 1 : Абакумов – Анна, курфюрстина Саксонская. – 502 с.
2. Дружинин П. А. Геральдический суперэкслибрис : проблемы атрибуции [Электронный ресурс] / П. А. Дружинин // Вестн. Рос. гос. гуманитар. ун-та. Серия: История. Филология. Культурология. Востоковедение. – 2009. – С. 194–209. – Электрон. аналог. печ. изд. – Режим доступа: <https://bit.ly/2GsgPwX> (дата обращения: 08.04.2018). – Загл. с экрана.
3. Каталог изданий XVI века : из фондов Научной библиотеки ОНУ им. И. И. Мечникова / сост. Е. В. Полевщикова ; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка. – Одесса : Астропринт, 2005. – 291 с.
4. Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки : альб.-кат. / упоряд.: О. В. Полевщикова, Г. В. Великодна ; авт. передм. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова. – Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : Астропринт, 2017. – 161 с. – (Музей Одеського національного університету імені І. І. Мечникова ; вип. : Музей книги, [№ 2]).
5. Полевщикова Е. Издания XV–XVI веков из коллекции Р. М. Губе в фондах Научной библиотеки Одесского университета / Е. Полевщикова, Е. Радзиховская // Федоровские чтения, 2005. – М., 2005. – С. 489–496.
6. Полевщикова Е. В. Изучение «рассеянных» книжных собраний в Научной библиотеке Одесского национального университета имени И. И. Мечникова / Е. В. Полевщикова, О. Л. Ляшенко // Библиофилизм и личные собрания : 2-ая Междунар. конф. (Москва, 22 марта 2013). – М. : Пашков дом, 2013. – С. 187–196.
7. Полевщикова О. Зібрання книг Ромуальда Губе в бібліотеці Одеського (Новоросійського) університету / О. Полевщикова // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2010. – Вип. 5. – С. 65–75.
8. Фаас І. Я. Інкунабулі Одеської Центральної наукової бібліотеки / І. Я. Фаас // Бібліолог. вісті. – 1927. – № 2 (15). – С. 69–90.
9. Armorial général, ou Registres de la noblesse de France. Registre premier : en 2 pt. / par Louis-Pierre d'Hozier et d'Hozier de Sérigny juges d'armes de France. – Paris : Firmin Didot frères, fils et cie, 1865. – Pt. 1–2.
10. [Aubert de La Chesnaye-Desbois Fr. A.]. Dictionnaire de la noblesse, contenant les généalogies, l'histoire & la chronologie des familles nobles de France ... : [en 12 vol.] / François Alexandre Aubert de La Chesnaye-Desbois. – Seconde édition. – Paris : Chez la veuve Duchesne ... : Chez l'auteur : Chez Durand le neveu ..., 1770–1778. – Т. 1–12.
11. Bertarelli A. Gli ex libris italiani. Con 9 tavole e 233 riproduzioni, delle quali 29 eseguite coi rami o cogli zinchi originali / A. Bertarelli, D. Prior. – Milano : Hoepli, 1902. – 470 p.
12. Bibliografia literatury polskiej : Nowy Korbut. 7. Romantyzm : Hasła ogólne i rzeczowe; hasła osobowe A-J. – Warszawa, 1968. – P. 463–465.
13. [Bondoys P. M.]. La bibliothèque des avocats au XVIIIe siècle / Paul-Marie Bondois // Bibliothèque de l'Ecole des chartes. – 1942. – № 103. – P. 353–354.
14. Chassant A., Tausin H. Dictionnaire des devises historiques et héraldiques : avec figures et une table alphabétique des noms : en 2 t. / A. Chassant, H. Tausin. – Paris : J.-B. Dumoulin, 1878. – Т. 1–2.
15. Dunin K. Romuald Hube (1803–1890) : Studium biograficzno-bibliograficzne / K. Dunin. – Warszawa, 1904. – 84 s.
16. Extrait du catalogue de la bibliothèque du sénateur Hubé. – Varsovie, 1864. – Cinquième partie : Italie. – Pt. I–II.

17. Guigard J. Nouvel armorial du bibliophile : guide de l'amateur des livres armoriés : en 2 vol. / J. Guigard. – Paris : E. Rondeau, 1890. – Т. 1–2.
18. [Kneschke Ernst Heinrich]. Deutsche Grafen-Haeuser der Gegenwart: in heraldischer, historischer und genealogischer Beziehung : [in 3 Bd.] / [Ernst Heinrich Kneschke]. – Leipzig : Weigel, 1852–1854. – Bd. 1–3.
19. Le Prince N. T. Essai historique sur la bibliotheque du roi, et sur chacun des depots qui la composent, avec la description des batimens, & des objects les plus curieux a voir dans ces differens depots / N.T. Le Prince. – A Paris : à la Bibliothèque du Roi, 1782. – XXI, [3], 372 p.
20. Renesse Th. de. Dictionnaire des figures héraldiques : [en 7 vol.] / Théodore de Renesse. – Bruxelles : Société Belge de Librairie, 1892–1903. – Vol. 1–7.
21. Rietstap J. B. Armoiries des familles contenues dans l'Armoiral général de J.B. Rietstap [sic] : [en 6 vol.] : Planches / Johannes Baptist Rietstap, Victor Rolland, Henri Rolland. – Paris : Institut héraldique ; La Haye : M. Nijhoff, 1903–1926. – Vol. 1–6.
22. Saint-Allais N. V. de. Dictionnaire encyclopédique de la noblesse de France : [en 2 vol.] / Nicolas Viton de Saint-Allais. – Paris : chez l'auteur, 1816. – Т. 1–2.
23. Siebmacher J. Siebmacher Großes-Wappenbuch online [Электронный ресурс] / Johann Siebmacher. – Электрон. дан. – Режим доступа: <https://bit.ly/2k6dTx9> (дата обращения: 18.05.2018). – Загл. с экрана.
24. [Tyroff M.]. [Nürnberger Wappenbuch] : Sammlung von Wappen verschiedener Civilstände von Nürnberg und andern Orten : A[nn]o 1783. / [Martin Tyroff] : Faksimile / kommentiert von Richard Detz. – Berlin : 2010. – [55] Bl. : 54 Ill.
25. Will G. A. Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon oder Beschreibung aller Nürnbergischen Gelehrten beyderley Geschlechtes nach Ihrem Leben, Verdiensten und Schrifften : zur Erweiterung der gelehrten Geschichtskunde und Verbesserung vieler darinnen vorgefallenen Fehler : [in 8 Bd.] / Georg Andreas Will. – Nürnberg ; Altdorf : Schöpfel, 1755–1808. – Bd. 1–8.

References

- [1] Grebenyuk T. *Vladelcheskiye knizhnyye znaki v otdelakh redkikh knig Rossiyskoy gosudarstvennoy biblioteki* [Owners' bookplates in the Rare Books Department of the Russian State Library]. Moscow, 2010, book. 1. 502 p.
- [2] Druzhinin P. A. Geraldicheskiy superekslibris: problemy atributsii [Heraldic super-exlibris: attribution problems]. *Vestnik Rossiyskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. Seriya: Istoriya. Filologiya. Kulturologiya. Vostokovedenie* [J]. Moscow, 2009. Available at: <https://bit.ly/2GsgPwX>
- [3] *Katalog izdaniy XVI veka : iz fondov Nauchnoy biblioteki ONU im. I. I. Mechnikova* [Catalogue of 16th century editions: from the stacks of the Odessa Mechnikov National University]. Odessa, 2005, 291 p.
- [4] *Knizhkovi znaki evropejs'kih bibliofiliv u kolekcijah universitets'koï biblioteki* [Ex-libris of European bibliophiles in the University library collections]. Odessa, 2017, 164 p.
- [5] Polevshchikova E., Radzikhovskaya E. Izdaniya XV–XVI vekov iz kolekcii R. M. Gube v fondakh Nauchnoy biblioteki Odesskogo universiteta [15th and 16th century editions from R. M. Hube collection in the stacks of the Odessa University Library]. *Fedorovskiye chteniya 2005* [Proceedings of Fyodorov Scientific Conference]. Moscow, 2005, pp. 489–496.
- [6] Polevshchikova E. V., Lyashenko O. L. Izucheniye «rasseyannykh» knizhnykh sobraniy v Nauchnoy biblioteke Odesskogo natsionalnogo universiteta imeni I. I. Mechnikova [Study of “dispersed” book collections in the Scientific Library of the Odessa National Mechnikov University]. *Bibliofilstvo i lichnyye sobraniya* [Bibliophilia and private collections]. Moscow, 2013, pp. 187–196.
- [7] Polevshchikova O. Zibrannya knyg Romualda Gube u bibliotetsi Odeskogo (Novorossiyskogo) universytetu [Romuald Hube collection in the Library of Odessa (Novorossiysky) University]. *Visnyk Lvivskogo unyversytetu. Seriya: Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatsiini tekhnolohii* [Lviv University Herald. Series of bibliography, library informational technologies]. Lviv, 2010, iss. 5, pp. 65–75.
- [8] Faas I. Ya. Inkunabuly Odeskoï Tsentralnoï naukovoï biblioteki [Incunabula of Odessa Central Scientific Library]. *Bibliologichni visti* [Bibliology News]. Kyiv, 1927, iss. 2 (15), pp. 69–90.
- [9] *Armoiral général, ou Registres de la noblesse de France. Registre premier*. Paris, 1865, 2 pt.
- [10] [Aubert de La Chesnaye-Desbois Fr. A.]. *Dictionnaire de la noblesse, contenant les généalogies, l'histoire & la chronologie des familles nobles de France*. Paris, 1770–1778, 12 t.
- [11] Bertarelli A., Prior D. *Gli ex libris italiani. Con 9 tavole e 233 riproduzioni, delle quali 29 eseguite coi rami o cogli zinchi originali*. Milano, 1902, 470 p.
- [12] *Bibliografia literatury polskiej*: Nowy Korbut. Warszawa, 1968, pp. 463–465.

- [13] Bondonio P. M. La bibliothèque des avocats au XVIIIe siècle. *Bibliothèque de l'Ecole des chartes*. Paris, 1942, iss. 103, p. 353–354.
- [14] Chassant A., Tausin H. *Dictionnaire des devises historiques et héraldiques : avec figures et une table alphabétique des noms*. Paris, 1878, 2 t.
- [15] Dunin K. *Romuald Hube (1803–1890): Studyum biograficzno-bibliograficzne*. Warszawa, 1904, 84 p.
- [16] *Extrait du catalogue de la bibliothèque du sénateur Hubé*. Italie, Varsovie, 1864, 2 pt.
- [17] Guigard J. *Nouvel armorial du bibliophile : guide de l'amateur des livres armoriés*. Paris, 1890, 2 t.
- [18] Kneschke Ernst Heinrich. *Deutsche Grafen-Haeuser der Gegenwart: in heraldischer, historischer und genealogischer Beziehung*. Leipzig, Weigel, 1852-1854, 3 Bd.
- [19] Le Prince N. T. *Essai historique sur la bibliothèque du roi, et sur chacun des depots qui la composent, avec la description des batimens, & des objects les plus curieux a voir dans ces differens depots*. Paris, 1782, pp. XXI, [3], 372.
- [20] Renesse Th. de. *Dictionnaire des figures héraldiques*. Bruxelles, 1892–1903, 7 vol.
- [21] Rietstap J. B., Rolland V., Rolland H. *Armoiries des familles contenues dans l'Armorial général de J.B. Rietstap*. Paris, 1903–1926, 6 vol.
- [22] Saint-Allais N. V. de. *Dictionnaire encyclopédique de la noblesse de France*. Paris, 1816, 2 t.
- [23] Siebmacher J. *Siebmacher Großes-Wappenbuch*. Available at: <https://bit.ly/2k6dTx9>
- [24] Tyroff M. *Nürnberg Wappenbuch: sammlung von Wappen verschiedener Civilstände von Nürnberg und andern Orten: A[nn]o 1783*. Berlin, 2010, Bl. [55] Bl., Ill.
- [25] Will G. A. *Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon oder Beschreibung aller Nürnbergischen Gelehrten beyderley Geschlechtes nach Ihrem Leben, Verdiensten und Schrifften : zur Erweiterung der gelehrten Geschichtskunde und Verbesserung vieler darinnen vorgefallenen Fehler*. Nürnberg, 1755 –1808, 8 Bd.

Приложения

Приложение 1

Список владельцев книг из собрания Р. Губе, установленных по книжным ярлыкам

Частные лица

1. **Берталаццоне д'Араке Джамбаттиста, граф де** (*Bertalazzone d'Arache Giambattista, conte*) – заместитель генерального прокурора в Турине в 1775–1786 гг. **155 777**
2. **Биркнер Иоганн Каспар** (*Birckner Johann Caspar*; ?–1769) – житель Нюрнберга, собравший богатую библиотеку по праву. **155 1009**
3. **Брем Бонавентура** (*Brem Bonaventura*; 1755–1818) – аббат, прелат монастыря Вайссенау в Швабии, находившегося в имперском подчинении. **155 1016**
4. **Брийар Л. А.** (*L. A. Brillard*; XIX в.) – советник королевского суда и советник префектуры Орлеана в 1820-е гг. **177 218**
5. **Брозовский из Православ Франтишек Каспар** (*Brožovský z Pravoslav František Kašpar*; 1765–1830) – чешский юрист и меценат. **156 339**
6. **Брукер, семья** (*Brucker, Familie*; XVIII в.) **156 300**
7. **Буггенхаген Юлиус Эрнст фон** (*Buggenhagen Julius Ernst von*; 1736–1806) – председатель судебной палаты и государственный министр в королевстве Пруссия. **167 200**
8. **Ван Бавьер Шарль-Луи** (*Van Bavière Charles-Louis*; 1765–1815) – бельгийский юрист, секретарь Академии Брюсселя и факультета права, профессор. **155 518**
9. **Вертамон Франсуа-Мишель де, маркиз де Брео** (*Verthamon François-Michel de, marquis de Bréau*; 16..–1738) – советник французского короля в парламенте, первый председатель Большого совета (1697), библиофил. **155 1111**
10. **Вестернахер Иероним Генрих** (*Westernacher Hieronim Heinrich*; XVIII–XIX в.) – секретарь имперского общественного суда присяжных. **155 872**
11. **Гуденус Валентин Фердинанд фон** (*Gudenus Valentin Ferdinand von*; 1679–1758) – немецкий юрист и историк. **155 419**
12. **Делаланд** (*Delalande*, XVIII в.) – адвокат. **155 1245**
13. **Деласиз** (*Delasize*; ? – 1846) – почётный судья в гражданском суде Руана. **155 1954**
14. **Дюмюи Пьер-Франсуа** (*Dumuys Pierre-François*; XVIII в.) – прокурор королевского суда в Орлеане. **177 218**

- 15.Дюпон де Ромемон Франсуа-Пьер** (*Du Pont de Romémont François-Pierre*; 1736–?) – королевский советник, библиофил из Лотарингии. **155 659**
- 16.Жакобе де Гонкур, семья** (*Jacobé de Goncourt, famille*; XVIII в.) – дворянский род во Франции. **155 15**
- 17.Жумель Ж.** (*Joumel J.*, XVIII–XIX в.) – адвокат в Лионе. **155 1235**
- 18.Кёниг фон Кёнигсталь Густав Георг** (*König von Königsthal, Gustav Georg*; 1717–1771) – немецкий правовед. **155 419**
- 19.Кобер** (*Caubert*; нач. XIX в.) – парижский адвокат. **155 1240**
- 20.Корн Филипп Антон** (*Korn Fülöp Antal / Korn Phlipp Anton*; 1816–1886) – венгерский книготорговец и писатель в Братиславе. **155 789**
- 21.Кронберг** (*Kronberg*; XVII в.) – немецкий дворянский род (совр. земля Гессен). **155 1074**
- 22.Кузани Агостино, маркиз** (*Cusani Agostino, marchese*; 1698–1752) – представитель семьи миланской знати. **155 318**
- 23.Лаппенберг Иоганн Мартин** (*Lappenberg Johann Martin*; 1794–1865) – немецкий историк, член-корреспондент Петербургской Академии наук. **156 368**
- 24.Мартенс Георг Фридрих фон** (*Martens Georg Friedrich von*; 1756–1821) – выдающийся немецкий юрист и дипломат. **155 1136**
- 25.Нигри Франческо** (*Nigri Francesco Mantuani*; XVIIIe в.) – уроженец Мантуи. **155 242**
- 26.Пармантье К. (Ш.) А.** (*Parmentier C. A.* ; XIX в.?) – французский юрист. **155 1084**
- 27.Пети Флорентен-Габриэль** (*Petit Florentin Gabriel*; 1751–1819) – адвокат в Лионе. **155 1235**
- 28.Рейсс фон Плауэн, семья** (*Reuß von Plauen, Familie*; XVII–XVIII в.) – представители плауэнской ветви владетельного дома в Тюрингии. **155 499**
- 29.Тезини Джероламо** (*Tesini Gerolamo*; XVIII в.) – итальянский юрисконсульт, занимал должности при папе Пие VI. **155 1058**
- 30. Терци, маркиз** (*Terzi, marquis*; XVIII–XIX в.) – итальянский библиофил из Бергамо. **155 1141**
- 31.Фармер Сэмюэль, эсквайр** (*Farmer Samuel*; 1747–1839) – член парламента (1809–1818), с 1799 г. владделец поместья *Nonsuch Park* в графстве Суррей **156 502**
- 32.Фишер, семья** (*Fscher, Familie*; XVIII в.) – владельцы библиотеки из Берна **156 231**
- 33.Форция д'Урбан Агриколь-Жозеф, маркиз де** (*Fortia d'Urban Agricol-Joseph, marquis de* ; 1756–1843) – французский эрудит, историк и математик. **156 60**

- 34.Хаман, семья** (*Haman, Familie*; XVI–XVII в.) – представители семьи патрициев Регенсбурга. **167 186**
- 35.Хинце Ио[ганны] Ав[густ]** (*Hintze Jo[hann] Aug[ust]*). **155 679-683**
- 36.Чарнер, семья** (*Tscharnner [aus Kur], Familie*; XVIII в.) – знатная семья города Кур (Реция, совр. Швейцария). **155 851**
- 37.Шабру Жан-Батист-Шарль** (*Chabroud Jean-Baptiste-Charles*; 1750–1816) – французский юрист и политический деятель. **155 234, 156 466**
- 38.Эльц** (*Eltz*; XVIII в.?) – графский род в различных немецких землях. **155 1091**

Учреждения

- 39.Академическая публичная библиотека Зенкенберга** (*Bibliotheca Academicae Publicae Senkenbergianae*) – библиотека во Франкфурте-на-Майне; после объединения в 2005 г. с городской и университетской библиотекой Франкфурта-на-Майне носит название «Университетская библиотека Иоганна Кристиана Зенкенберга». **155 304**
- 40.Библиотека адвокатов** (*Bibliothèque de messieurs les avocats* ; открыта в 1708 г.) **155 226**
- 41.Библиотека братьев миноритов в монастыре Св.Елизаветы в Хаммельбурге** (Тюрингия) (*Bibliothecae Fratrum Minorum Recollectorum Provinciae Thuringiae S. Elisabethae conventus Hammelburgensis*; нач. XVIII в.) **165 114**
- 42.Библиотека рыцарского кантона Оденвальд (Оттенвальд) имперских рыцарей** (*Reichsritterschaftliche Bibliothek Ottenwald*; XVIII в.) **155 1304**
- 43.Библиотека францисканцев в Бреслау** (*Bibliothek der Franziskaner zu Breslau*) **155 1695**
- 44.Общество универсальных словарей по юриспруденции** (*Societas dict[ionariorum] iurisprud[entiae] universalis*; XVIII – нач. XIX в.) – научное общество (во Франции?). **155 1147**

Приложение 2
Описания экслибрисов из собрания Р. Губе,
владельцы которых не были установлены

1. Бумажный ярлык, восьмиугольный, 108 x 111 мм, гравюра на меди, одноцветный, геральдический, с изображением герба: в серебряном щитке четверочастного щита серебряная роза; в первой и четвёртой частях чёрного щита восстающий серебряный с чернью единорог с короной с тремя листками и двумя зубцами с жемчужинами; во второй и четвёртой частях щита зелёного цвета восстающий серебряный с чернью грифон в такой же короне с половиной мельничного круга в обеих лапах; над щитом два открытых шлема с шейными клейнодами; шлемы увенчаны каждый короной с тремя листками и двумя зубцами с жемчужинами; в правом нащлемнике вырастающий серебряный с чернью единорог в короне, между двух распростёртых орлиных крыльев (верхняя часть крыльев лазуревая, нижняя серебряная; на нижней части крыльев серебряная роза); в левом нащлемнике вырастающий серебряный с чернью грифон в короне с половиной золотого мельничного круга с четырьмя делениями в обеих лапах, слева от него серебряное с чернью крыло; шлемы и щит украшены намётом (серебряным, подбитым лазурью и чернью); XVII в.

Книга: New reformierte Landts-Ordnung der Fürstlichen Grafschafft Tyrol : wie die auß Landts-Fürstlichem Befelch im 1603. Jahr umbgedruckt worden / [Wir Ferdinand von Gottes Genaden Ertzhertzog zu Oesterreich ..]. – Gedruckt zu Ynßprugg [Innsbruck] : durch Daniel Paur, [1603]. – [6], CXLVI, [30], [1], XXIX Bl. : Ill. ; 4°. **155 866**

2. Бумажный ярлык, прямоугольный, 86 x 70 мм, гравюра на меди, одноцветный, геральдический, с изображением герба: в пересечённом золотом щите в верхней части голова чёрная мавра, увенчанная короной с тремя листками и двумя зубцами с жемчужинами и серебряным бурелетом с развевающимися концами; в нижней части три серебряных пятилистника с чёрными сердцевинами 2. 1.; в нащлемнике вырастающий чёрный бюст мавра, голова увенчана короной с тремя листками и двумя зубцами с жемчужинами и серебряным бурелетом с развевающимися концами; намёт червлёный, подбитый чернью; XVII-XVIII в.

Книга: Decisionum cvriae Brabantiae sesqui-sentvria, / authore ... D. Petro Stockmans, J. V. D. ... – Bruxellis [Bruxelles] : Apud Franciscum Foppens ..., 1670. – [24], 330, [42] p. ; 4°. **155 727**

Владельческий конволют (сплетено 5 изданий XVII в.).

3. Бумажный ярлык, прямоугольный, 57 x 80 мм, гравюра на меди, одноцветный, геральдический, с изображением герба с двумя щитами

овальной формы: справа пересечённый щит в серебряном овале; верхняя и нижняя части цвета зелени; их разделяет по диагонали серебряная перевязь справа с золотыми колечками; слева серебряный щит в червлёном овале с изображением церкви с четырьмя приделами, над которой полукругом изображены чёрные звёзды; щиты увенчаны серебряной митрой с двумя развевающимися лентами; справа и слева от митры два епископских посоха; под щитами цветок подсолнуха; щиты украшены намётом; XVIII в.

Книга: Formularium terminorum seu registrarum secundum stilum Rom. cur. cum bullis facultatum R. P. D. Rotae, & Camerae Apostolicae Auditorum / Nec non additionibus D. Antonij Sacromori in Ro. cur. Causarum procuratoris & aliorum. – Venetiis [Venezia]: Apud Aegidium Regazolam, & Dominicum Cauallacupum Socios, 1570. – [24], 223, [1] p. ; 4°. **201 63**

Владельческий конволют (сплетены два издания XVI в.).

4. Бумажный ярлык, прямоугольный, 90 x 100 мм, гравюра на меди, одноцветный, геральдический, с изображением герба, заключённого в двойную линейную рамку: на лазуревом с чернью круглом щите в картуше изображены 6 серебряных с чернью бутылочных тыков (?): 3. 2. 1; щитодержатели – стоящие на земле петухи; щит увенчан короной с 9 жемчужинами; над короной колокольчик и девиз на ленте: «IN VIRTUTAS NOBILITAS»; XVIII в.

Книга: Mingon, François (XV-XVI s). Excel lentissimi iuris interpretis. Frãcisci Mingon ... Commentaria in consuetudines ducatus Andegauensis : opus summa vigilantia nunc recens natum atque aeditum / [Ed. Petrus Tylaeus]. – Parisiis [Paris] : diligentia Petri Vidouei impressa : impësis ... Joãnis Parui, 1530. mense Augusto [VIII. 1530]. – [30], CCXCI, [1] f. ; 2°. **155 810**

5. Бумажный ярлык из розовой бумаги, квадратный, 51 x 51 мм, гравюра на меди, одноцветный, геральдический, с изображением герба: поле щита из восьми серебряных и чёрных горизонтальных полос опоясано серебряным ремнём с пряжкой и девизом: «DUM SPIRO SPERO»; щит увенчан короной с тремя листками и двумя зубцами с жемчужинами; со щита свисает подвеска с жемчужиной; XVIII в.

Книга: Sousa, José Roberto Monteiro de Campos Coehlo e (?- 1778). Remissoens das leys novissimas, decretos, avisos, e mais disposiçoens, que se promulgáao nao ... Reinado ... de el Rei Dom Jozé I. mastambam as do presente Reinado da ... Rainha ... Dona Maria ... : [em 2 vol.] / Por Joze' Roberto M. C. C. e Sousa. – Lisboa : Na Officina de João Antonio da Silva, 1778. – Vol. 1-2 ; 4°. **155 429**

6. Бумажный ярлык, прямоугольный, 15 x 45 мм, оттиск штампа на ярлыке: Ex libris ANCEST.[ORUM]; XIX в.
Книга: Stilus parlamenti arrestor[um] processuum & ordinationum. Celebre et excellens admodū volumen quo iudex nullus aduocatus aut practicus quispiam illius propter singulares materias ex igens quod reddit senus carere debeat septem infra descriptas complectens partes / Ed. Stephanus Aufrerii. – [Lugduni [Lyon] : Symon Vincent], 1513 die vero prima aprilis [1. IV. 1513]. – [4], CXXXVI [CXL] f. var. ; 4°. **155 716**

Поступила 10.05.2018 г.

О. В. Полевщикова,

кандидат історичних наук,
головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**КНИЖКОВІ ЗНАКИ У ЗІБРАННІ РОМУАЛЬДА ГУБЕ
У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ**

Анотація

У 1868 р. Новоросійський університет придбав цінну книгозбірню польського правознавця і знавця джерел права Ромуальда Губе (1803–1890), яка містила переважно юридичні тексти, починаючи від найстаровинніших джерел права, коментарів до перевидання кодексів, виконаних у XVI–XIX ст., і спеціальні дослідження (8100 томів). Примірники видань XV–XVI ст. з даної «розпорошеної» колекції описані і введені в науковий обіг, предметом вивчення ставали і окремі тематичні блоки зібрання. Однак книжкові знаки, якими відзначені книги, зібрані польським вченим, лише нещодавно стали об'єктом уваги. Початок цієї роботи було покладено в альбомі-каталозі «Книжкові знаки європейських бібліотек у колекціях університетської бібліотеки» (Одеса, 2017), де був коротко описаний 21 книжковий знак.

У результаті фронтального перегляду стародруків колекції у фондах університетської бібліотеки з метою виявлення книжкових знаків на примірниках, їх фіксації і подальшого вивчення, було виявлено ще 12 суперекслібрисів, 50 екслібрисів (ярликів), 30 відбитків штампів і понад 300 власницьких записів. Цей масив книгознавчих даних ще належить обробити і ввести в науковий обіг.

У даному повідомленні представлена інформація щодо лише одного різновиду книжкових знаків – ярликів (екслібрисів), наклеєних на звороті верхньої кришки палітурки, форзацних аркушах книг або на звороті титульного аркуша. Добірку складають 24 геральдичних екслібриса, 21 шрифтових і 2 сюжетних, один сюжетно-гербовий і два – гербово-шрифтових екслібриса.

З п'ятдесяти книжкових знаків вдалося атрибутувати сорок чотири: 38 екслібрисів власників приватних бібліотек та 6 – книгозборів установ. Імена власників книг із зібрання Р. Губе, встановлених по книжковим ярликам, а також роки їхнього життя і рід занять зафіксовані в Додатку 1. У Додатку 2 описані знаки, власників яких не вдалося встановити. Зібраний матеріал по-

повнить загальну базу даних «Книжкові знаки у колекціях Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова».

Ключові слова: книжковий знак, геральдичний екслібрис, шрифтовий екслібрис, сюжетний екслібрис, герб, власники, Р. Губе.

E. V. Polevshchykova,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.)

Chief Bibliographer of the Scientific Library

Odessa I. I. Mechnikov National University

24 Preobragenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine

tel.: (0482) 34 80 11

e-mail: library@onu.edu.ua

BOOKPLATES IN ROMUALD HUBE COLLECTION IN THE STACKS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE ODESSA MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

Summary

In 1868 Novorossiysky University acquired a valuable library of a Polish jurist and expert of sources of law Romuald Hube (1803-1890), which contained mainly legal texts, starting with old sources of law, commentaries on the reprinted codes executed in the 16th -19th centuries as well as special studies (8100 volumes). Copies of the publications of the 15th-16th centuries coming from this “dispersed” collection are described in the catalogues and introduced into scientific discourse, certain thematic blocks of the collection being studied as well. However, the bookplates that mark the copies collected by the Polish scientist, have only recently become the object of investigation. 21 bookmarks are briefly described in the album-catalog “Bookplates of European bibliophiles in the University Library collections” (Odessa, 2017).

General viewing of an old-printed part of the collection resulted in having revealed another 12 super-ex-libris, 50 ex-libris (labels), 30 imprints of stamps and more than 300 owners’ records to be attributed, fixed and studied. These bibliographic data have yet to be processed and put into scientific circulation.

The paper presents information on one type of bookmarks – labels (ex-libris) including 24 heraldic ex-libris, 21 typographic and 2 genre ones, all of them pasted on the back of the upper cover of bindings, fly-sheets of books or on the back of title pages.

We managed to attribute forty-four bookplates of fifty ones: 38 ex-libris belonged to private bibliophiles and 6 – to collections of institutions. The names of the owners of books from the collection of R. Hube as well as dates of life, their status and occupation, are recorded in Appendix 1. Appendix 2 presents descriptions of the bookplates whose owners have not been attributed. This information will be added to the general database “Bookmarks in the Collections of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University”.

Keywords: bookplate, heraldic exlibris, typographic exlibris, genre exlibris, coat of arms, owners, Romuald Hube.

Иллюстрации

Ил. 1 (Приложение 2, № 1)

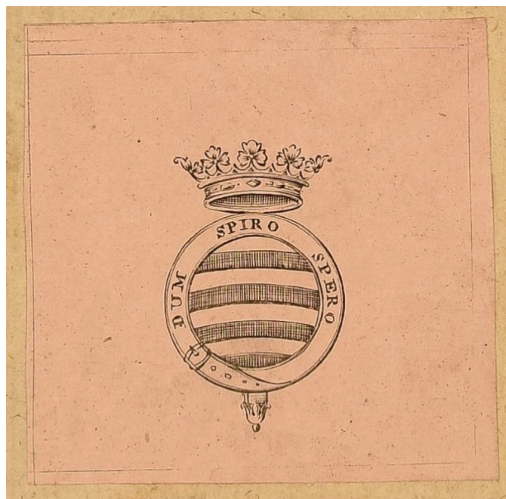
Ил. 2 (Приложение 2, № 2)

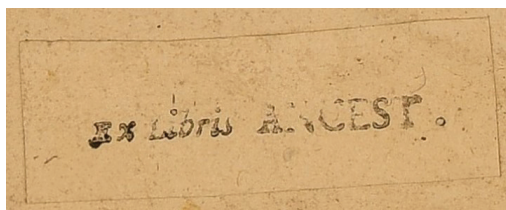
Ил. 3 (Приложение 2, № 3)

Ил. 4 (Приложение 2, № 4)

Ил. 5 (Приложение 2, № 5)

Ил. 6 (Приложение 2, № 6)

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

УДК 016:004.7:[026:37](477-25)

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).122671](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).122671)

Самчук Лариса Іванівна,

завідувач відділу наукової інформаційно-бібліографічної діяльності

Державної науково-педагогічної бібліотеки України

імені В. О. Сухомлинського,

вул. Максима Берлінського, 9, м. Київ, 04060, Україна

тел.: (044) 467 22 14

e-mail: LarisaSam@i.ua

ORCID ID 0000-0001-7214-1898

СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ В ДЕРЖАВНІЙ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті охарактеризовано змістове наповнення галузевих бібліографічних посібників, представлених на порталі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Проаналізовано статистику переглядів бібліографічних рубрик дистантними користувачами за період з 2012 по 2017 рр. Закцентовано увагу на перевагах створення електронних бібліографічних посібників. Зроблено висновок, що бібліографічні посібники є важливим джерелом у системі довідково-бібліографічного обслуговування освітян. Окреслено перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: бібліографічні списки, бібліографічні огляди, інформаційні потреби, портал Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, електронні бібліографічні посібники, актуальні проблеми освіти й науки.

Аналіз останніх досліджень, пов'язаних з вивченням динаміки розвитку інформаційної та пошукової культури серед користувачів, засвідчує зростання ролі інформаційних видань у процесі пошукової діяльності науковців. Бібліографія – важлива складова сучасної науки і соціальних комунікацій, від рівня розвитку якої багато в чому залежить ефективність когнітивно-комунікаційних процесів. Це дозволяє і змушує нарощувати бібліографічні ресурси, удосконалювати їх якість, забезпечувати доступ до них все більшого числа користувачів.

Практичні та теоретичні питання розвитку бібліографічних посібників порушувалися у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Ю. А. Остапчук, Є. О. Валуєвої, Т. М. Опрі, В. В. Хівренко, О. В. Теплицької, Т. В. Добко, Л. О. Пономаренко, Л. Ф. Трачук, Н. І. Тарасової, О. В. Пекур, Н. А. Стельмах, Н. Е. Кунанець.

Мета статті – охарактеризувати змістове наповнення галузевих бібліографічних посібників (списків, оглядів, повідомлень тощо), представлених на порталі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського та окреслити перспективи подальших досліджень.

Одним з пріоритетних напрямів діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського як галузевого інформаційного центру є розвиток системи науково-інформаційного забезпечення освіти, педагогіки та психології в умовах глобальних інформаційних впливів, загальнодержавних та галузевих наукових програм і проектів, що виконують установи НАПН України; формування нового соціокультурного образу бібліотеки, здатної ефективно забезпечувати сучасні потреби користувачів у бібліотечно-інформаційних продуктах і послугах на основі широкого застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій; орієнтація на інтеграцію внутрішніх і зовнішніх інформаційних ресурсів для сприяння інформатизації та інтелектуалізації суспільства [1].

Відповідно до цього у бібліотеці формується система вторинних документів, важливою складовою яких є бібліографічні посібники різних типів і видів. Протягом 18 років підготовлено й видано понад 100 ґрунтовних науково-допоміжних і рекомендаційних покажчиків, які користуються активним попитом у фахівців і науковців освітянської галузі. Зокрема, це «Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми розвитку, інтеграція до європейського освітнього простору» (вип. 1–3, 2008–2015), «Дошкільна освіта як складова системи безперервної освіти України» (вип. 1, 2, 2009, 2016), «Сучасні технології в освіті» (ч. 1, 2, 2005, 2015), «Розвиток професійної орієнтації в Україні» (2009), «Профільне навчання в старшій школі: шляхи розвитку» (вип. 2, 2010) та ін.

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського започаткувала серії біобібліографічних покажчиків, зокрема «Видатні педагоги світу», яка розкриває життя і діяльність видатних педагогів, «Академіки НАПН України» та «Ювіляри НАПН України» – популяризують наукові праці і школи відомих учених педагогічної науки України та серію «Майстри бібліотечної справи України», в якій розкривається творчий шлях і здобутки вітчизняних бібліотекознавців. Бібліографічну продукцію бібліотеки презентовано на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського й представлено у науково-педагогічній електронній бібліотеці, доступ до якої здійснюється на єдиній платформі САБ ІРБІС64.

Предметом нашого розгляду є бібліографічні посібники (списки, огляди, окремі бібліографічні повідомлення тощо), які виконують важливу роль в науково-інформаційному забезпеченні розвитку освіти, педагогіки та психології. Їх систематизовано за рубриками «Актуальні проблеми освіти та науки: огляд ЗМІ», «На допомогу науково-педагогічним працівникам», «Для вчителів-предметників, класних керівників та вихователів», «До проведення першого уроку в загальноосвітніх навчальних закладах України». У процесі створення електронних бібліографічних посібників використовуються традиційні бібліографічні методи відбору, представлення та організації матеріалу. Разом з тим електронна форма видання дозволяє більш повно реалізувати потенціал цих методів і здійснити логічне наповнення структурних елементів документами, визначити форму організації і подачі матеріалу.

Рубрика «Актуальні проблеми освіти та науки: огляд ЗМІ» (<http://dnrb.gov.ua/ua/актуальні-проблеми-освіти-та-науки-ог/>) містить бібліографічні огляди, що розкривають сьогоденні виклики освіти й науки, зокрема проблеми плагіату в українській науці, збалансування управління у вищих навчальних закладах та грантової підтримки діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, питання інклюзивної освіти, про співпрацю МОН України з розробниками бібліографічної та реферативної бази даних SCOPUS, про нові стандарти вищої освіти, проект Концепції педагогічної освіти, розвиток академічної доброчесності в Україні тощо.

З метою інформаційно-бібліографічного супроводу наукових досліджень започатковано рубрику «На допомогу науково-педагогічним працівникам» (<http://dnrb.gov.ua/ua/бібліографічні-ресурси/бібліографічні-посібники-з-актуальних-на-допомогу-науково-педагогічним-працівникам/>). Загалом підготовлено 60 бібліографічних посібників. Розглянемо деякі з них. У бібліографічному огляді «Інклюзивна освіта в Україні» вміщена інформація про документи, в яких висвітлюються питання щодо концептуальних засад інклюзивної освіти та її впровадження на теренах України, а також питання корекційно-розвивальної роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби. До бібліографічного списку «Наративний підхід до навчання і виховання», мета якого – сприяти поглибленню наукових досліджень у цій сфері, узагальненню передового педагогічного досвіду та практичному втіленню принципів наративного навчання та виховання дітей у сучасних навчальних закладах України, ввійшли бібліографічні описи авторефератів дисертацій, монографій, збірників наукових праць, публікацій у періодичних та продовжуваних виданнях й Інтернет-ресурсів з означеною тематикою. Бібліографічне видання «Обдаровані діти: розвиток, навчання, виховання» розкриває нормативно-правові документи щодо підтримки обдарованої учнівської молоді в Україні, історичний аспект теми, проблеми обдарованості в сучасній психології, акцентує увагу на вітчизняному та зарубіжному досвіді роботи з обдарованими дітьми в умовах сучасної освітньої системи. У списку «Філософсько-освітня діяльність у контексті міждисциплінарності (інтердисциплінарності)» згруповано бібліографічні описи документів, в яких представлено досвід реалізації методичного, освітнього та виховного потенціалу міждисциплінарного підходу, який реалізовується на базі вищих навчальних закладів, запропоновано форми міждисциплінарного компонента, що сприяють формуванню необхідних компетенцій у студентів і забезпечують перехід до компетентнісної освітньої парадигми. З метою вивчення і популяризації спадщини Великого Кобзаря, зокрема його педагогічних поглядів та просвітницької діяльності, підготовлено ґрунтовний рекомендаційний бібліографічний список «Педагогічні погляди Т. Г. Шевченка у контексті розвитку освіти», який складається з п'яти розділів та налічує 163 позиції.

Соціокультурні умови, економічна ситуація, що склалася в Україні на початку XXI ст., актуалізують якісну трансформацію існуючої парадигми освіти,

її орієнтацію на розвиток творчо активної особистості, здатної швидко адаптуватися до мінливих умов життя. Одним з можливих способів пошуку шляхів підвищення ефективності навчання є вивчення основних тенденцій розвитку освіти в передових країнах світу та європейського співтовариства. Матеріали, які увійшли до циклів бібліографічних списків «Освіта зарубіжних країн» і «Реформування освіти: зарубіжний досвід», висвітлюють питання формування реальної, а не формальної системи безперервної освіти, поширення інформатизації та комп'ютеризації процесів навчання, впровадження напрямів STEM-освіти в навчальних закладах Німеччини, Японії, Польщі, Швеції, Туреччини, країн Балтії та ін. Протягом 2011–2017 рр. Оприлюднено 37 списків.

З метою науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку освітньої практики у 2007 р. започатковано рубрику «Для вчителів-предметників, класних керівників та вихователів» (<http://dnpb.gov.ua/ua/бібліографічні-ресурси/бібліографічні-посібники-з-актуальн/для-вчителів-предметників-класних-ке/>). Представлено широкий спектр бібліографічних посібників, які допоможуть педагогічним працівникам проектувати та втілювати нові освітні програми, систематично самовдосконалюватися, постійно актуалізувати свої знання, оновлювати форми, методи та засоби роботи. Зокрема це: «Сучасний урок: традиційні та інноваційні підходи», «Профорієнтаційна діяльність: теоретичні та практичні аспекти», «Бар'єр як феномен педагогічного процесу», «Булінг – психолого-педагогічна й соціальна проблема сьогодення», «STEM-освіта в Україні: на шляху до світового інноваційного тренду» тощо.

Слід виокремити бібліографічні посібники, які ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського готує на виконання національних, державних програм і концепцій, указів Президента України. Для прикладу, на виконання указу Президента України від 8 грудня 2008 р. № 1149 «Про Всеукраїнський тиждень права» та враховуючи важливе значення правової освіти в подальшій розбудові України як правової держави, вихованні у громадян поваги до закону і прав людини, до Всеукраїнського уроку в навчальних закладах «Права людини», який проходить щороку в межах Всеукраїнського тижня права започатковано цикл рекомендаційних бібліографічних списків «Права дитини – найвища цінність». До Року англійської мови в Україні, оголошеного наказом Президента України від 16 листопада 2015 р. № 641, з метою сприяння її вивченню для розширення доступу громадян до світових економічних, соціальних, освітніх і культурних можливостей, які відкриває знання та використання англійської мови, забезпечення інтеграції України до європейського політичного, економічного і науково-освітнього простору в ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського підготовлено цикл бібліографічних списків «2016 – Рік англійської мови в Україні».

Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо.

На виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 16 червня 2015 р. № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» започатковано цикл бібліографічних посібників «Виховуємо громадянина-патріота України».

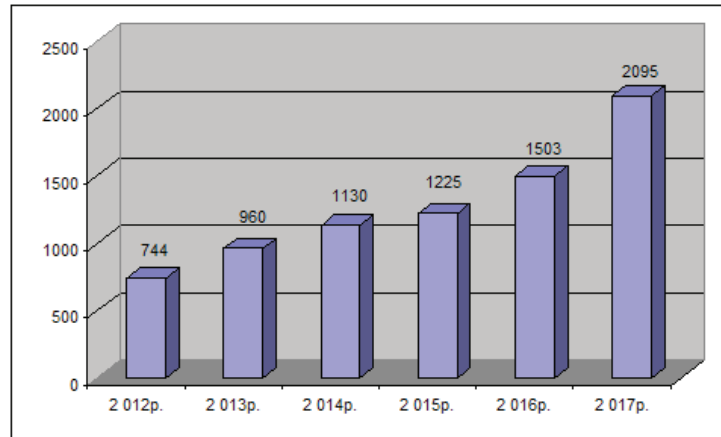
З метою покращення організації роботи з внутрішньопереміщеними особами підготовлено список «Соціально-педагогічна та психологічна допомога внутрішньопереміщеним особам в Україні», в якому розкрито наступні питання: правовий статус, проблеми психологічного здоров'я, теоретико-методичні аспекти організації та надання педагогічної, психологічної й соціальної допомоги особам, переміщеним всередині країни. Посібник адресовано науковцям, психологам, вчителям, соціальним педагогам, вихователям, методистам дошкільних навчальних закладів, здобувачам вищої освіти, фахівцям громадських організацій, батькам і широкому колу громадськості.

До Року Української революції 1917–1921 рр., оголошеного указом Президента України від 22 січня 2016 р. № 17/2016, підготовлено видання «Українська революція 1917–1921 років: головні події, постаті», яке ставить за мету привернути увагу користувачів до одного із найважливіших і найскладніших періодів в історії українського народу ХХ ст.

Рубрику «До проведення першого уроку в загальноосвітніх навчальних закладах України» (<http://dnpb.gov.ua/ua/бібліографічні-ресурси/бібліографічні-посібники-з-актуальн/до-проведення-першого-уроку-в-навчаль/>) представлено бібліографічними посібниками, які готуються згідно з рекомендаціями Міністерства освіти і науки України: «Книга – це джерело освіти, знання і якщо збагачення, то збагачення культурного і душевного» (2007 р.), «Державний прапор України – святиня нашого народу» (2008), «Свято національної єдності і культурного відродження (до 1020-річчя хрещення Київської Русі-України)» (2008), «Незалежна Україна – спільний дім для всіх її громадян» (2009) «Україна – наш спільний дім» (2011), «Тарас Шевченко – гордість українського народу» (2013), «Україна – єдина країна» (2014), «Національно-патріотичне виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» (2015), «Від проголошення незалежності до нової України» (2016), «Європа – цивілізаційний вибір України» (2017).

Важливим показником ефективного використання бібліографічних посібників є статистика кількості їх переглядів дистантними користувачами ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (діаграма). [іл. 1]

Проаналізувавши частоту звернень, можемо констатувати зростання інтересу до бібліографічних посібників. Протягом п'яти років (з 2012 по 2017 рр.) число відвідувань зросло з 744 до 2095. Цьому сприяє постійне оновлення інформації, відкриття нових рубрик, формування бібліографічних посібників шляхом приєднання гіперпосилань на повнотекстові документи.

Ил. 1. Діаграма. Статистика переглядів бібліографічних рубрик порталу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського за 2012–2017 рр.

Можемо спрогнозувати, що використання бібліографічних посібників продовжуватиме зростати.

Наразі триває робота з підготовки бібліографічних видань з актуальних питань освіти, педагогіки і психології: «Дуальна освіта – інноваційна технологія навчання», «Неформальна освіта як важливий елемент безперервної освіти», «Вплив Інтернету на формування особистості» тощо. Також у 2018 р. передбачено підготувати цикл бібліографічних посібників для вчителів-предметників з урахуванням основних положень Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р.

Бібліографічна діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського на сьогодні орієнтована на безперервне поліпшення бібліографічних процесів, впровадження нових форм і методів роботи за допомогою сучасних інформаційних технологій. Таким чином, створення традиційних і електронних бібліографічних посібників розглядається як перспективний напрям розкриття бібліотечних фондів з метою накопичення інформаційних ресурсів наукового і освітнього характеру і надання більш широкого доступу до них користувачів.

Підсумовуючи зазначене, доцільно акцентувати увагу на основних перевагах створення електронних бібліографічних посібників: можливість використання публікацій кількома користувачами одночасно, безплатно скопіювати чи переслати видання, економія матеріальних ресурсів.

Перспективою подальших досліджень є здійснення статистичного моніторингу кількості переглядів дистантними користувачами електронних бібліографічних ресурсів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з виявленням найбільш затребуваних рубрик.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017–2026 роки / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [авт. кол.: Л. Д. Березівська, С. М. Зозуля, Л. І. Страйгородська ; за заг. ред. Л. Д. Березівської]. – Київ, 2017. – 29 с.

References

- [1] *Stratehiia rozvytku Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho na 2017–2026 roky* [Development strategy of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine for 2017–2026]. Kyiv, 2017, 29 p.

Надійшла 20.03.2018

Л. И. Самчук,

заведующая отделом научной информационно-библиографической
деятельности Государственной научно-педагогической библиотеки
Украины имени В. А. Сухомлинского,
ул. Максима Берлинского, 9, г. Киев, 04060, Украина,
тел.: (044) 467 22 14
e-mail: LarisaSam@i.ua
ORCID ID 0000-0001-7214-1898

СОЗДАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ПОСОБИЙ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ НАУЧНО- ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ БИБЛИОТЕКЕ УКРАИНЫ ИМЕНИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье охарактеризовано содержательное наполнение отраслевых библиографических пособий, представленных на портале Государственной научно-педагогической библиотеки Украины имени В. А. Сухомлинского. Проанализирована статистика просмотров библиографических рубрик дистантными пользователями за период с 2012 по 2017 гг. Акцентируется внимание на преимуществах создания электронных библиографических пособий. Сделан вывод, что библиографические пособия являются важным источником в системе справочно-библиографического обслуживания педагогов. Определены перспективы дальнейших исследований в этом направлении.

Ключевые слова: библиографические списки, библиографические обзоры, информационные потребности, портал Государственной научно-педагогической библиотеки Украины имени В. А. Сухомлинского, электронные библиографические пособия, актуальные проблемы образования и науки.

L. I. Samchuk,

Head of Scientific Information Bibliographic Work Department

V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

9 Maksyma Berlynskoho St., Kyiv, 04060, Ukraine

tel.: (044) 467 22 14

e-mail: LarisaSam@i.ua

ORCID ID 0000-0001-7214-1898

DEVELOPMENT OF ELECTRONIC BIBLIOGRAPHIC TOOLS IN V. O. SUKHOMLYNSKYI STATE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL LIBRARY OF UKRAINE

Summary

In particular, the *Topical problems in education and science: mass media review heading* contains bibliographic reviews on present challenges in education and science; the *Assisting academic staff* heading is aimed at providing information and bibliographic support to research studies; the *Assisting teachers, class teachers and educators* heading contains a wide range of bibliographic tools that will help academic staff to make and introduce new curriculums, to improve themselves systematically, to update forms, methods and means of their work. V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine prepares bibliographic tools according to the following national, state programmes and concepts, and decrees of the President: The rights of the child as the highest value, 2016 is the Year of English in Ukraine, How to educate a citizen-patriot of Ukraine. The statistics of headings browsing by distant users for the period 2012–2017 indicates growing interest in bibliographic tools. The attention is paid to the following benefits of electronic bibliographic tools: access to publications for several users simultaneously, free copying or mailing copies, material resources saving. It is concluded that bibliographic tools are an important source in the system of reference and bibliographic service. The themes of bibliographic editions for 2018 are presented. The perspectives of further research are outlined, in particular, to conduct statistical monitoring regarding the number of browsing of the library electronic bibliographic resources by distant users and identify the most popular headings.

Keywords: bibliographical lists, bibliographical reviews, information needs, portal of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, electronic bibliographical tools, topical problems of education and science.

УДК [02+01+502.11]:001.5

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).89172](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).89172)

Швецова-Водка Галина Николаевна,

доктор исторических наук,

профессор кафедры документальных коммуникаций и библиотечного дела

Ровенского государственного гуманитарного университета

ул. С. Бандеры, 12, г. Ровно, 33028, Украина

тел.: (0362) 26 78 75

e-mail: shvetsova1943@gmail.com

НООСФЕРА КАК ОБЪЕКТ БИБЛИОТЕЧНО- БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье охарактеризованы основные научные концепции, посвящённые изучению ноосферы как научного феномена и перспективы развития общества. Главное внимание уделено работам А. В. Соколова, в которых рассмотрены задачи библиотек по формированию ноосферы через воспитание «Человека ноосферного». Показано развитие идеи нооинформации и ноосферологического подхода к библиографии.

Ключевые слова: ноосфера, ноосферизм, ноосферный гуманизм, ноосферология, библиотековедение, библиографоведение, А. В. Соколов, Ю. Н. Столяров, А. В. Куманова.

В современной библиотечно-библиографической теории актуализировались исследования, посвящённые ноосфере. Предметом обсуждения становятся вопросы: что это такое; когда возникает ноосфера; каковы перспективы её развития; как может библиотечное дело повлиять на развитие ноосферы и другие. Следует заметить, что интерес к ноосфере в современной науке характерен не только для библиотековедения. Прежде всего, ноосфера является объектом изучения философии, социологии, культурологии, информатиологии. Эти исследования говорят о необходимости и перспективности развития такого направления в науке, как ноосферология.

В библиотековедении и родственных науках (библиографоведении, книговедении, документологии и других) вопросы ноосферологии затрагивались в ряде работ, но систематического изложения не получили, что вызывает необходимость рассмотреть имеющиеся публикации и определить направления дальнейших исследований.

Наиболее полно и широко исследования в области ноосферологии и их значение для библиотечно-библиографической науки охарактеризовал А. В. Соколов. Он выделил пять концепций ноосферы, сформировавшихся к началу XXI в.: философско-теологическая, естественнонаучная, феноменологическая, техногенная, гуманистическая [15, с. 74].

Отмечается, что идея ноосферы получила наибольшую известность и популярность благодаря трудам выдающегося учёного-естествоиспытателя В. И. Вернадского, который считал, что в результате эволюции биосфера Земли достигает своего высшего развития в тот момент, когда её увенчивает появление *Homo sapiens* – «человека разумного». Разум (ноо) становится двигателем общественного развития. Ноосфера – это сфера Разума. В. И. Вернадский стал родоначальником естественнонаучной концепции ноосферы.

Идея ноосферы как высшего этапа развития человечества была активно поддержана религиозными философами, прежде всего – Пьером Тейяром де Шарденом, который в то же время был учёным в области геобиологии. В его трудах развивается философско-теологическая концепция ноосферы. Философско-теологическая и естественнонаучная концепции ноосферы сближаются в том, что обе считают закономерным и не зависящим от возможных препятствий появление ноосферы как «финальной стадии эволюции жизни на Земле» [15, с. 74]. «Ноосферогенез виделся как позитивный проект будущего человеческой цивилизации в ее единстве с природной средой», – отмечает современный украинский учёный Ю. Г. Тютюнник [17, с. 205].

Ноосферная теория долгое время не воспринималась учёными как действительно научная. Философ В. А. Кутырёв писал: «это учение с самого начала несло в себе элементы утопии; в нём переплелись аксиологические и онтологические подходы без какого-либо их разграничения» [7; цит. по 10].

Однако в начале XXI в. наблюдается активизация учений, посвящённых ноосфере. В 2009 г. была основана Ноосферная общественная академия наук (НОАН). Развиваемое НОАН представление о будущей управляемой социоприродно-ноосферной эволюции получило название ноосферизм, понимаемый как «научное мировоззрение и одновременно – идеал социального устройства в XXI в.: управляемая социоприродная эволюция на базе общественного интеллекта и системы образования» [15, с. 75]. Широта проблематики, рассматриваемой в границах данного научного направления, нашла отражение в коллективной монографии «Системогенетика и проблемы глобального развития» [12]. Это «ноогенетика и логика трансформации социальных основ бытия человечества», «системогенетическая теория социально-экономического управления развитием современного общества», «системогенетика развития экономики, образования и науки об управлении», проблемы развития культуры, искусства и здоровья через призму системогенетики, и в том числе «Философские проблемы ноосферизма вторично-документального информационного моделирования» А. Кумановой [6].

Другое направление учения о ноосфере – техногенные концепции. Они рассматривают человека в качестве творца техногенной ноосферы, изобретающего средства для утилитарного изменения биогеохимических естественных процессов, создания высоких технологий искусственного интеллекта и «нооинженерии», а в перспективе – покорения Космоса [15, с. 76].

Гуманистические концепции согласуются с идеалом ноосферного гуманизма, который рассматривается как «научное мировоззрение и акт экологического самосознания планетарного человечества, как феномен культуры, утверждающий общечеловеческие ценности и объединяющий разум, волю и чувство ответственности поколений и народов» [15, с. 77].

Не отрицая правомерности приведенной классификации ноосферных концепций, считаем необходимым обратить внимание на иной подход. Любую концепцию ноосферы можно оценить по тому, как она понимает время появления ноосферы и её содержательную характеристику. Тогда все концепции можно поделить на два вида: одни считают формирование ноосферы закономерным следствием развития человеческого организма, его выделения из мира живой природы и влияния человеческого разума не только на будущее, но и на настоящее Земли; вторые полагают, что о формировании ноосферы можно говорить только в будущем времени, когда человеческое общество избавится от кричащих противоречий между гуманитарными целями и существующим в настоящее время положением вещей, и в этом случае конечный итог будет зависеть от степени участия прогрессивных сил общества в его преобразовании.

Все перечисленные концепции, безусловно, оказывают влияние и на информационное, библиотечно-библиографическое мировоззрение, на представления о задачах библиотек в связи с формированием ноосферы как высшего этапа развития общества.

Отдельные высказывания, упоминания ноосферы и её главного отличия – наличия нооинформации, как информации, присущей только человеку, – обнаруживаются в публикациях ряда библиотечников и библиографоведов.

Одним из первых понятие «нооинформация» применил Ю. Н. Столяров. В монографии «Библиотека: структурно-функциональный подход» (М., 1981) он дал следующее определение документа: «Документом считается любая зафиксированная в пространстве и во времени нооинформация (информация, созданная человеческим разумом; в отличие от информации, зафиксированной в явлениях природы, биологии и т. п.)» [16, с. 69]. На первый взгляд, здесь действительно отражена сущность нооинформации («созданная человеческим разумом»). Однако неточно охарактеризовано её отличие от «информации, зафиксированной в явлениях природы, биологии». Дело в том, что нооинформация, или социальная информация, является таковой потому, что она передаётся от человека к человеку, то есть в обществе (социуме), независимо от вида материального носителя, которым может быть как предмет, искусственно созданный специально для передачи информации, так и предмет из мира природы, используемый в обществе для передачи информации о самом себе (например, в музейной экспозиции). Нооинформация отличается тем, что она передаётся и принимается человеком; точнее сказать, она формируется в сознании человека, как передающего, так и принимающего информацию (то есть определённые знания (смыслы), а также эмоции или волевые импульсы).

Особое внимание уделил нооинформации белорусский библиотековед Р. С. Мотульский. Он дал следующее определение: «Нооинформация – это концептуально связанные сведения, данные, понятия, отраженные в сознании человека и меняющие его представления о действительности» [9, с. 8]. Первая половина данного определения может быть принята, однако вызывает вопрос выражение «концептуально связанные...». А если не связанные, а принадлежащие разным концепциям, то такие сведения и понятия уже нельзя считать нооинформацией? Вторая половина определения тоже вызывает сомнения: всегда ли информация, полученная человеком, должна менять его представления о действительности? По мнению автора, «основное свойство нооинформации – субъективность... нооинформация – это субъективное отражение объективного мира» [там же]. Выделение такого свойства мало соотносится с представлением о ноосфере как сфере, объединяющей все проявления разума человека (всех людей, социума в целом). Объясняется это, по-видимому, тем, что главное внимание Р. С. Мотульский уделил аргументации отличий нооинформации от генетической информации, тоже присущей человеку, но кардинально отличающейся от социальной информации, и с этим нельзя не согласиться.

Р. С. Мотульский утверждал: «...к человеку по различным сенсорным каналам постоянно поступает огромное количество информации о состоянии внешней и внутренней среды. Информация анализируется человеческим мозгом и превращается в нооинформацию» [9, с. 14]. Иначе говоря, главным отличием нооинформации считалось то, что она формируется в сознании человека, что является существенным для её понимания. Достоинством концепции, представленной Р. С. Мотульским, являлось также утверждение о том, что содержанием документов является нооинформация, однако сущность нооинформации была раскрыта недостаточно.

А. В. Соколов отмечает, что Г. Ф. Гордукалова в 1992 г. в своей докторской диссертации специально рассматривала взаимосвязи ноосферы и документального потока и пришла к выводу, что «документальный поток – источник саморазвития ноосферы, её основной движитель, способ усовершенствования, сохранения и эволюции земной цивилизации» [5, с. 29–30; цит. по 15]. Вполне правомерен вывод, который делает А. В. Соколов в отклике на учебное пособие Ю. Н. Столярова «Документный ресурс»: «если отдельный документ – носитель нооинформации, то библиотечный фонд – это цитадель нооса, творческого человеческого разума, а библиотечная система, вместе с архивной, музейной, библиографической, книгоиздательской, а может быть, и канцелярско-бюрократической системами, образуют ядро ноосферы» [14].

В научных и педагогических трудах Ю. Н. Столярова по документологии А. В. Соколов видит «глобально-ноосферный диапазон мышления», «глобально-ноосферные взгляды», «ноосферную парадигму» [14]. Особенно они проявились в теории документного ресурса Ю. Н. Столярова, хотя автор не акцентировал этот аспект. А. В. Соколов подчёркивает: «Социально-культурный

аспект документного ресурса обусловлен тем, что утопическое Царство Разума, именуемое «ноосфера» или «общество знания», никогда не станет реальностью без соответствующего культурного наследия. ...можно сделать вывод, что ноосфера – это глобальное всеединство всех типов смысловой коммуникации, прежде всего документальной и электронной» [там же].

Поддерживая рассмотрение документа в свете ноосферной парадигмы, А. В. Соколов в то же время отказывается использовать понятие «ноосферной информации» для характеристики документа: «всякий документ – рукописный, печатный или электронный – является не нооинформацией (жаль расставаться с такой красивой, но обманчивой метафорой), а относительно завершённым ноосообщением, представляющим собой стабильный вещественный объект, предназначенный для передачи смыслов в социальном пространстве и времени, т. е. для социальной коммуникации» [там же]. Отказ связан не с ноосферной характеристикой документа, а с дискуссионностью понятия «информация». Документарные ноосообщения, по А. В. Соколову, могут представлять собой как искусственно созданные знаки, так и музейные экспонаты, реликвии, гербарии, модели и прочие объекты, «говорящие сами за себя».

Понятие ноосферы оказалось привлекательным и для теоретиков библиографии. Наиболее ярко это выразил В. А. Фокеев, назвав свою концепцию библиографии «ноосферно-культурологической» [20]. Учёный объясняет: «Метасистема библиографии – ноосфера, где библиография представляет собой феномен, отвечающий за организацию её формирования, интеллектуального жизнеобеспечения общества. Библиография выступает в качестве интегрального компонента, реализующего интеллектуальный (идеальный) доступ к содержанию ноосферы – источникам знания (текстам)» [20, с. 218].

Ноосферизм библиографии отстаивает болгарская исследовательница А. Куманова. На основе ноосферной теории А. Куманова рассматривает различные виды информационного моделирования, документальную информацию как непрекращающийся многомерный диалог всех времён и народов и библиографические формы свертывания информации. Этим проблемам она посвятила ряд статей и фундаментальные монографии [3; 4; 5; 6].

Обратимся к объяснениям автора, каким образом библиография контактирует с ноосферологией: «Ноосферическая картина библиографической области – гуманитарной библиографии – результат проникновения в форму библиографических реалий, благодаря чему можно наблюдать их на достаточно тонком уровне ментального строения, познавать и целенаправленно воздействовать на механизмы поиска, составления, хранения и распространения библиографической информации» [6, с. 244–245]. «Библиографическая информация – основной продукт библиографической деятельности, с помощью которого библиография осуществляет свои функции в информационном пространстве. Информационное пространство – область функционирования (бытие) информационных реалий (в том числе – и библиографических), их замысел, концеп-

туальность, протяженность, структурность, сосуществование и взаимодействие. Информационное пространство – не готовая, законченная, статическая среда; оно – идеальное, ментальное, семантическое, интеллигибельное [т. е. доступное для постижения интеллектом – Г. Ш.] порождение ноосферы, постоянно трансформирующееся; в нем продолжается и развивается творческий и информационно-коммуникативный процесс через человека. Информационное моделирование – свертывание (создание, поиск, хранение, распространение, фильтрование, уплотнение, структурирование,...) информации; установливание связей между информационными феноменами, в том числе, – различной природы (материальной, идеальной), и различного порядка (реальности, сознания). Библиография – /III/ вторично-документальный уровень широкомасштабного информационного моделирования единого многомерного многорусного информационного пространства (= ноосферы) установливания связей (между миром документов и миром читателей)» [6, с. 245].

В данной статье нет возможности (да и необходимости) углубляться в теорию, разрабатываемую А. В. Кумановой. Отметим только, что она действительно построена на идее ноосферизма и адекватно отображает библиографические реалии.

Приведённые в статье примеры использования ноосферной теории в документологии, библиотековедении и библиографоведении свидетельствуют о плодотворности ноосферологического подхода, о его влиянии на глубину разработки теоретико-методологических проблем информологии. Причём в большинстве случаев ноосфера понимается не как фантастическое «светлое будущее», а как реальное положение современного общества, в котором человеческая мысль формирует информационное пространство.

В то же время дискуссионность учения о ноосфере оставляет открытыми вопросы его применения в документологических исследованиях. Когда возникла (или возникнет) ноосфера, существует ли она в настоящее время, возможно ли вообще её существование? Учёные дают разные, иногда прямо противоположные, ответы на эти вопросы.

Один из ответов предложил А. В. Соколов: «Теоретические обобщения, накопленные в фундаментальной педагогике, психологии и социологии, конечно, необходимо использовать при разработке моделей человека ноосферного, но не обойтись без участия специалистов в области библиосферы, документосферы, инфосферы, поскольку именно они – главные действующие лица в процессе преобразования техногенной цивилизации в гуманистическую ноосферу. Именно им, прежде всего – библиотекарям, музейным и культурно-просветительным работникам, обеспечивающим социализацию и гуманистическое воспитание подрастающего поколения, предстоит выполнить основную работу по «выращиванию» человеческой и человеческой популяции реальной ноосферы» [15, с. 80–81].

Призыв А. В. Соколова обсудить возможности участия библиотек в формировании «Человека ноосферного» нашёл отклик у коллег из Челябинского государственного института культуры. В 2017 г. в журнале «Вестник культуры и искусств», выпускаемом этим институтом, статьёй А. В. Соколова [13] была начата дискуссия о возможностях развития ноосферологии и роли библиотек в приближении ноосферного будущего [1]. Обсуждение показало, что идею ноосферного образования и формирования ноосферы как «общества, где мериллом национального и индивидуального богатства станут духовные ценности и знания Человека, живущего в гармонии с окружающей средой» [18, с. 85] поддерживают многие, но не все верят в возможность её осуществления [19].

Обеспокоенность проблемами вхождения в ноосферную цивилизацию проявила и редакция украинского издания «Вісник Книжкової палати» [11]. Основная идея, которую поддержала редакция, выражена в заглавии статьи Л. Лищитовича: «Формирование системы массового непрерывного обучения населения – основа построения новой ноосферной цивилизации» [8].

Обсуждаемые идеи привлекательны и актуальны. Однако если понимать ноосферу как «светлое будущее», то опыт показывает, что достичь его очень сложно, если не невозможно. Может быть, следует признать, что ноосфера – это не обязательно сфера Разума (с большой буквы), а просто сфера общественного сознания, в котором есть как культурные достижения, так и отрицательные явления? Именно в такой сфере приходится жить и действовать библиотечно-библиографическим социальным институтам. Воспитание «ноосферного человека» – лишь одна из задач их деятельности.

Учение о ноосфере привлекает гуманистическим пафосом, верой в Человека, в его возможности изменить мир к лучшему. Вероятно, поэтому, несмотря на нигилистический ответ о существовании ноосферы в настоящем, учёные задумываются о том, как приблизить ноосферное будущее. Для библиотечно-библиографических дисциплин перспективными направлениями исследований должны стать как методология применения ноосферной теории в специальных исследованиях, так и практические последствия ноосферной трактовки информационного общества.

Список использованной литературы

1. Берестова Т. Ф. Результаты юбилейного года: горькие размышления шеф-редактора о настоящем и уверенность в светлом будущем / Т. Ф. Берестова // Вестн. культуры и искусств. – 2017. – № 4 (52). – С. 5–7.
2. Гордукалова Г. Ф. Документальный поток в библиографической деятельности: история, теория, технология освоения : дис. ... д-ра пед. наук : 05.25.03 / Г. Ф. Гордукалова. – СПб., 1992. – 470 с.
3. Куманова А. В. Введение в гуманитарную библиографию : в 2 ч. Ч. 1 : Философско-научное исследование картины гуманитарного знания : Библиографоведч. исслед. / А. В. Куманова ; С.-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств. – СПб. : СПбГУКИ, 1995. – 252 с.
4. Куманова А. В. Введение в гуманитарную библиографию : в 2 ч. Ч. 2 : Библиографоведческая картина гуманитарной библиографии : Библиографоведч. исслед. : курс лекций по общему библиографоведению / А. В. Куманова ; Гос. высш. ин-т библиотековед. и информ. технологий (Болгария) ; С.-Петерб. гос. ун-т культуры и искусств (Россия). – София : Гутенберг, 2005. – 1106 с.

5. Куманова А. В. Философские проблемы ноосферизма вторично-документального информационного моделирования : системогенетические аспекты / А. В. Куманова // Вестн. С.-Петерб. гос. ун-та культуры и искусств. – 2015. – № 3 (24), сент. – С. 30–36.
6. Куманова А. В. Философские проблемы ноосферизма вторично-документального информационного моделирования (Системогенетические аспекты) / А. В. Куманова // Системогенетика и проблемы глобального развития : коллектив. науч. моногр. / под науч. ред.: А. И. Субетто, В. А. Шамахова. – СПб. : Астерион, 2015. – С. 238–248.
7. Кутырёв В. А. Насколько разумна «сфера разума»? / В. А. Кутырёв // Философия биологии: вчера, сегодня, завтра (Памяти Регины Семеновны Карпинской) / отв. ред. И. К. Лисеев. – М. : ИФ РАН, 1996. – 300 с.
8. Ліцитович Л. Формування системи масового безперервного навчання населення — основа побудови нової ноосферної цивілізації / Л. Ліцитович // Вісн. Кн. палати. – 2017. – № 3. – С. 11–18.
9. Мотульский Р. С. Механизм формирования и распространения нооинформации / Р. С. Мотульский // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 10. – С. 4–15.
10. Ноосфера [Электронный ресурс] // Материал из Википедии — свободной энциклопедии. – Электрон. дан. – Ukraine, 2018, 8 марта, 22:53. – Режим доступа: <https://bit.ly/2qkkGWC> (дата звернення: 10.04.2018.). – Загол. з екрана.
11. Сенченко М. І. Новий світовий лад — ноосферна цивілізація / М. І. Сенченко // Вісн. Кн. палати. – 2017. – № 3. – С. 10.
12. Системогенетика и проблемы глобального развития : коллектив. науч. моногр. / под науч. ред.: А. И. Субетто, В. А. Шамахова ; Северо-Зап. ин-т упр., Фил. Акад. нар. хоз-ва и гос. службы при Президенте РФ [и др.]. – СПб. : Астерион, 2015. – 286 с.
13. Соколов А. В. Вестники ноосферы в вузах культуры / А. В. Соколов // Вестн. культуры и искусств. – 2017. – № 2 (50). – С. 179–184.
14. Соколов А. В. Документный ресурс ноосферы : отклик на выход в свет учебного пособия Ю. Н. Столярова «Документный ресурс» (М. : Либерия-Библинформ, 2009) / А. В. Соколов // Науч. и техн. б-ки. – 2010. – № 1. – С. 119–129.
15. Соколов А. В. Ноосфера и библиотеки / А. В. Соколов // Науч. и техн. б-ки. – 2017. – № 9. – С. 71–82.
16. Столяров Ю. Н. Библиотека: структурно-функциональный подход / Ю. Н. Столяров. – М. : Книга, 1981. – 255 с.
17. Тютюнник Ю. Г. Исторические проблемы ноосферогенеза / Ю. Г. Тютюнник // Биосфера. – 2017. – Т. 9, № 3. – С. 205–213.
18. Урсул А. Д. Несколько замечаний о ноосфере / А. Д. Урсул // Вестн. культуры и искусств. – 2017. – № 3 (51). – С. 78–86.
19. Флиер А. Я. Не стоит сказку делать былью / А. Я. Флиер // Вестн. культуры и искусств. – 2017. – № 3 (51). – С. 87–90.
20. Фокеев В. А. Ноосферно-культурологическая (когнитографическая) концепция библиографии / В. А. Фокеев // Рос. библиографоведение: итоги и перспективы. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2006. – С. 216–231.

References

- [1] Berestova T. F. Rezultaty yubileynogo goda: gorkie razmyshleniya shef-redaktora o nastoyashchem i uverennost v svetlom budushchem [Results of anniversary year : reflections from shef-editor about present and confidence in the light future]. *Vestnik kultury i iskusstv [Culture and Arts Herald]*. 2017, no. 4 (52), pp. 5–7.
- [2] Gordukalova G. F. *Dokumentalnyy potok v bibliograficheskoy deyatel'nosti: istoriya, teoriya, tekhnologiya osvoeniya [The Documentary stream in bibliographic activity: history, theory, mastering technology]*. Saint Petersburg, 1992, 470 p.
- [3] Kumanova A. V. *Vvedenie v gumanitarnuyu bibliografiyu. Part 1. Filosofsko-naukovedcheskaya kartina gumanitarnogo znaniya [Introduction to humanitarian bibliography. Part 1. Philosopher-scientific picture of humanitarian knowledge]*. Saint Petersburg, 1995, 252 p.
- [4] Kumanova A. V. *Vvedenie v gumanitarnuyu bibliografiyu. Part 2. Bibliografovedcheskaya kartina gumanitarnoy bibliografii [Introduction to humanitarian bibliography. Part 2. Bibliographic picture of humanitarian bibliography]*. Sofija, 2005, 1106 p.
- [5] Kumanova A. V. Filosofskie problemy noosferizma vtorichno-dokumentalnogo informatsionnogo modelirovaniya: sistemogeneticheskie aspekty [Philosophical problems of the noospherism of secondary

- documentary information modelling (System and genetic approaches)]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv* [Herald of Saint Petersburg state institute of culture and arts]. 2015, no. 3 (24), pp. 30–36.
- [6] Kumanova A. V. Filosofskie problemy noosferizma vtorichno-dokumental'nogo informacionnogo modelirovaniya: sistemogeneticheskie aspekty [Philosophical problems of the noospherism of secondary documentary information modelling (System and genetic approaches)]. *Sistemogenetika i problemy globalnogo razvitiya* [System and genetic study and problems of global development]. Saint Petersburg, 2015, pp. 238–248.
- [7] Kuttyrev V. A. Naskolko razumna «sfera razuma»? [How far is the “sphere of reason” reasonable?]. *Filosofija biologii: vchera, segodnya, zavtra* [Philosophy of biology: yesterday, today, tomorrow]. Moscow, 1996, 300 p.
- [8] Lishhitovich L. Formuvannya systemy masovoho bezperervnoho navchannia naseleennia — osnova pobudovy novoi noosfernoi tsyvilizatsii [Forming of the system of mass continuous studies of population is basis of construction of new noospheric civilization]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty* [Herald of the Book Chamber]. 2017, no. 3, pp. 11–18.
- [9] Motulskij R. S. Mehanizm formirovaniya i rasprostraneniya nooinformatsii [Mechanism of forming and distribution of nooinformation]. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki* [Scientific and Technical Libraries]. 2000, no. 10, pp. 4–15.
- [10] Noosfera [Noosphere]. *Material iz Vikipedii – svobodnoy entsiklopedii* [Material from Wikipedia – free encyclopaedia]. Available at: <https://bit.ly/2qkkGWC>.
- [11] Senchenko M. I. Novyi svitovyi lad – noosferna tsyvilizatsiya [A new world order is noospheric civilization]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty* [Herald of the Book Chamber]. 2017, no. 3, p. 10.
- [12] *Sistemogenetika i problemy globalnogo razvitiya: kolektiv. nauch. monogr.* [System genetics and problems of global development: collective monography]. Saint Petersburg, 2015. 286 p.
- [13] Sokolov A. V. Vestniki noosfery v vuzakh kultury [Heralds of noosphere in culture institutes]. *Vestnik kultury i iskusstv* [Culture and Arts Herald]. 2017, no. 2 (50), pp. 179–184.
- [14] Sokolov A. V. Dokumentnyy resurs noosfery: otklik na vykhod v svet uchebnogo posobiya Yu. N. Stolyarova «Dokumentnyy resurs» (Moscow: Libereya-Bibinform, 2009) [Document resource of noosphere: response on appearance train aid of Ju. N. Stoljarov “The Document resource” (Moscow: Libereya-Bibinform, 2009)]. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki* [Scientific and Technical Libraries]. 2010, no. 1, pp. 119–129.
- [15] Sokolov A. V. Noosfera i biblioteki [The Noosphere and the libraries]. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki* [Scientific and Technical Libraries]. 2017, no. 9, pp. 71–82.
- [16] Stolyarov Ju. N. *Biblioteka: strukturno-funktsionalnyy podkhod* [Library: structure and functions approach]. Moscow, 1981, 255 p.
- [17] Tyutyunnik Ju. G. Istoricheskie problemy noosferogeneza [The Historical problems of noosferogeneza]. *Biosfera* [Biosphere]. 2017, vol. 9, no. 3, pp. 205–213.
- [18] Ursul A. D. Neskolko zamechaniy o noosfere [A few remarks about a noosphere]. *Vestnik kultury i iskusstv* [Culture and Arts Herald]. 2017, no. 3 (51), pp. 78–86.
- [19] Flier A. Ya. Ne stoit skazku delat bylyu [It does not cost to do a fact a fairy-tale]. *Vestnik kultury i iskusstv* [Culture and Arts Herald]. 2017, no. 3 (51), pp. 87–90.
- [20] Fokeev V. A. Noosferno-kulturologicheskaya (kognitograficheskaya) koncepciya bibliografii [Conception of bibliography in theory of noosphere and culture (kognitografic)]. *Rossiyskoe bibliografovedenie: itogi i perspektivy* [Russian science of bibliography: results and prospects]. Moscow, 2006, pp. 216–231.

Надійшла 15.02.2018 р.

Г. М. Швецова-Водка,

доктор історичних наук,

професор кафедри документальних комунікацій і бібліотечної справи

Рівненського державного гуманітарного університету

вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028, Україна

тел.: (0362) 26 78 75

e-mail: shvetsova1943@gmail.com

НООСФЕРА ЯК ОБ'ЄКТ БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Одним з актуальних напрямів сучасної теорії бібліографії та бібліотекознавства є вивчення концепції та феномену ноосфери, їх впливу на бібліотечно-бібліографічну діяльність. Цим питанням присвячена низка публікацій відомого вченого А. В. Соколова, який розглядав завдання бібліотек з формування ноосфери шляхом сприяння формуванню «Людини ноосферної».

У статті аналізуються та порівнюються основні наукові концепції щодо вивчення ноосфери як наукового явища та перспективи розвитку суспільства. Показано розвиток ідеї нооінформації та ноосферної бібліографії.

Зроблено висновок про те, що всі різноманітні концепції ноосфери можна поділити на два види. Перший інтерпретує ноосферу як певний стан суспільної свідомості, що виникає внаслідок історичного розвитку, без його якісної оцінки. Другий прив'язує поняття ноосфери до ідеалу розвитку суспільства, якого потрібно прагнути. Як підсумок, застосування концепції ноосфери в бібліотечно-бібліографічних дослідженнях можливе у двох аспектах: або для глибокого аналізу ролі та місця бібліотек і бібліографії в ноосфері, яка вже існує, або для виявлення їхнього внеску в перспективу розвитку суспільства на шляху до ноосферного ідеалу.

Ця стаття може бути цікавою не тільки теоретикам бібліотекознавства та бібліографії, а й практикам бібліотечної справи, які визначають завдання розвитку бібліотек на сучасному етапі.

Ключові слова: ноосфера, ноосферизм, ноосферний гуманізм, ноосферологія, бібліотекознавство, бібліографознавство, А. В. Соколов, Ю. М. Столяров, А. В. Куманова.

G. N. Shvetsova-Vodka,

Doctor of Historical Sciences,

professor of department of documentary communications and library business

Rivne State Humanitarian University

12 S. Bandera St., Rivne, 33028, Ukraine

tel.: (0362) 26-78-75

e-mail: shvetsova1943@gmail.com

NOOSPHERE AS AN OBJECT OF LIBRARY-BIBLIOGRAPHIC RESEARCHES

Summary

One of actual directions of modern theory of bibliography and library science is a study of concept and phenomenon of noosphere, its influences on library-bibliographic activity. The row of publications of the known scientist A. V. Sokolov, who considered the tasks of libraries on forming of noosphere through education of "Noosphere Man", is sacred to these questions.

In the article basic scientific conceptions, sacred to the study of noosphere as the scientific phenomenon and prospect of development of society, are exposed to the analysis and comparison. Development of idea of nooinformation and noospherological going to bibliography is shown.

Drawn conclusion that all variety of conceptions of noosphere is laid in two kinds. The first interprets a noosphere as certain state of public consciousness, arising up as a result of historical development, without some evaluation description. The second binds the concept of noosphere to the ideal of development of society to which it is needed to aim. As a result it is possible an application of concept of noosphere in library-bibliographic researches in two aspects: either for the deep analysis of role and place of libraries and bibliography in an existent noosphere or for finding out of their contribution to perspective development of society on a way to a noosphere ideal.

The article can be interesting to not only the theorists of library science and bibliography but also practices of library business, qualificatory the tasks of development of libraries on the modern stage.

Keywords: noosphere, noospherism, noospheric humanism, noospherology, library science, bibliography science, A. V. Sokolov, Y. N. Stolarov, A. V. Kumanova.

РЕЦЕНЗІЇ

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130267](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130267)

Гребцова Ирэна Светозаровна,

доктор исторических наук,

профессор кафедры новой и новейшей истории

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Елисаветинская, 12, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 723-62-87

e-mail: isgrebtsova@mail.ru

БИОИСТОРИОГРАФИЯ: ТРАДИЦИИ И НОВАЦИИ В ИЗУЧЕНИИ ВЫСШЕГО ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика / Т. Н. Попова. – Одесса : Бондаренко М. А., 2017. – 455 с.

Вышедшая летом 2017 г. монография известного историка Т. Н. Поповой, посвященная проблемам современного научного биоисториописания, стала в определенной мере развитием в новом ракурсе ряда положений, выдвинутых автором в предыдущей книге «Историография в лицах, проблемах и дисциплинах: Из истории Новороссийского университета» (2007). В первом разделе новой работы рассматривается широкий круг вопросов теории, методологии и исследовательской практики биографического жанра. Автор фокусирует внимание на проблеме категориального аппарата современного биографизма. Т. Н. Поповой удалось всесторонне проанализировать социальный статус биографики, биографистики, новой биографической истории, не ограничиваясь при этом лишь рассмотрением существующих на сегодняшний день биографических моделей, а четко сформулировав авторский вариант теории биографистики и биоисториографического анализа.

Работа ориентирована на радикальное обновление исследовательского инструментария биоисториографии. В монографии в исторической ретроспективе рассматривается содержание таких понятий как «биометод», «биоподход», «типы био-анализа», предлагаются разноплановые варианты подбора репрезентативной источниковой базы, согласующиеся со спецификой исследовательских задач и методологических ориентиров биоисториографов. Безусловной заслугой Т. Н. Поповой является разработка и введение в научный оборот авторской биоисториографической модели. Важное место в биографической модели ученого обрели категории предмет/объект, метод/подход, био-факт/био-источник, которые послужили основой предлагаемых автором вариантов подбора источниковой базы исследований.

Биоисториография для автора – классическая составляющая историографии как истории исторической науки. В современных условиях преобладания новых понятий (интеллектуальная биография, персональная история и т. п.), заимствованных преимущественно из западной традиции, Т. Н. Попова ставит вопрос о необходимости ресемантизации утвердившегося в отечественной традиции, но почти забытого в погоне за новой терминологией понятия *биоисториография*, насыщения его новым содержанием благодаря использованию новаций из междисциплинарного пространства с обязательным сохранением традиционного наследия.

Уровень современной биографистики ученый рассматривает как синтез и результат развития двух научных систем – евроатлантической и восточноевропейской традиций, общим для которых было понимание сложности биографического жанра и поиск путей решения стоящих перед ним задач. Таким образом, одна из главных идей автора – это творческий симбиоз лучшего из прежних традиций с современными новациями. Трудно не согласиться с тезисом Т. Н. Поповой о том, что «формула историографической традиции» должна сегодня приобретать «содержание интеллектуальной стратегии» (с. 7).

В монографии представлен глубокий анализ не только новых идей и методов из области истории и историографии как евроатлантического, так и восточноевропейского научного поля, но также из сферы смежных и близких дисциплин: философии, социологии, литературоведения, истории науки, психологии. «Биоисториография сегодня, – по мнению автора, – открытое пространство для всех плодотворных идей из всех дисциплинарных миров, черпающее инструментарий из традиционного арсенала и инновационного багажа» (с. 134). В целом монография стала полем апробации вводимых автором терминов и понятий.

Работу характеризует логичность и последовательность в изложении основных идей. Материал в книге структурирован по сюжетному принципу и сопровождается многочисленными «ремарками-анонсами», «ремарками-заметками», «resumé», «штрихами», «экскурсами», которые имеют теоретико-методологическое значение и несут определенную смысловую нагрузку, позволяя глубже понять авторскую позицию. Их смысл пронизан научным опытом автора монографии, его способностью к этическому отношению к прошлому, вдумчивому осмыслению теоретико-методологического багажа науки. Работу Т. Н. Поповой можно рассматривать как своего рода энциклопедию современного биоисториописания.

Весьма ценен авторский сюжет об историографии как научной дисциплине (с. 21–25). В небольшом фрагменте представлена принципиальная концепция Т. Н. Поповой – профессионального историографа о содержании этой значимой рефлексивной дисциплины, тенденциях обновления и многочисленных ее образах в современной научной литературе. Ведь рецензируемая монография неразрывно связана с учебной работой ученого. На протяжении многих лет

Т. Н. Попова читала общие курсы по историографии, спецкурсы по дисциплинарной истории историографии и биоисториографии («Историография в лицах: проблемы биоисториографических исследований»).

Являясь вполне самостоятельной, теоретическая часть монографии одновременно представляет собой ключ к пониманию конкретно-биоисториографических исследований ученого, составивших содержание второй части книги, главная задача которой – проследить традиции и преемственность в развитии историографии как науки. В данной монографии автор выступает не только как теоретик и методолог, но и практик биоисториописания. В книге Т. Н. Попова формулирует оригинальную мысль о возможностях научного текста, в частности – текста научной биографии, который может наряду с академическим стилем иметь элементы беллетристики, расширяя тем самым читательскую аудиторию.

Вторая часть книги представляет собой авторскую интерпретацию биографий историков-профессоров Новороссийского (Одесского) университета. Теоретические и методологические идеи, рассмотренные в первой части, находят свое отражение в биографических этюдах, каждый из которых является срезом известных на сегодня фактов о жизни и деятельности семи университетских профессоров. Назвав свои биоисториографические исследования «этюдами», Т. Н. Попова тем самым подчеркнула неисчерпаемость жизнеописаний. В методологическом плане биоисториографические работы автора представляют значительный интерес. В теоретической части работы Т. Н. Поповой составлена состоящая из целого ряда позиций развернутая биоисториографическая схема, которой автор придерживается при анализе конкретного материала, периодически расширяя и дополняя ее, чтобы наполнить новыми красками образы своих героев. Обращает на себя внимание репрезентативность и оригинальность источниковой базы, положенной в основу биоисториографических этюдов.

Яркими и многогранными представлены в монографии образы А. Г. Брикнера, П. М. Бицилли, А. И. Маркевича, В. Э. Крусмана, Е. Н. Щепкина, Е. П. Трифилева, А. В. Флоровского. Их творчество, концепции, метод, научное наследие, школы Т. Н. Попова рассматривает в контексте биографической канвы, нередко тяжелых жизненных перипетий, выпавших на долю ученых. Автор четко проясняет свое видение и собственные позиции в каждом конкретном биографическом исследовании. В монографии ученый убедительно доказывает, что практически все преподаватели историко-филологического факультета Новороссийского университета в той или иной мере внесли свой вклад в институционализацию новых ветвей исторического знания, становление новых специальных исторических дисциплин, в разработку методологии и методики исторического исследования. В частности, в работе справедливо отмечено, что А. Г. Брикнер стоял у истоков дисциплинарного оформления двух важнейших

рефлексивных дисциплин в российской исторической науке: историографии и источниковедения, а его преемники продолжили работу в этом направлении.

Сюжет о П. М. Бицилли историограф скромно назвала «Приближение к Бицилли», хотя уже долгое время плодотворно работает в русле этой проблемы. Неслучайно очерк об этом ученом оказался самым обширным и всесторонним. И все же, отдавая дань своим предшественникам и тем, кто сегодня продолжает заниматься этой проблемой, Т. Н. Попова вновь и вновь формулирует аспекты, которые в силу ряда причин еще ждут своих исследователей, несмотря на уже имеющийся весомый историографический пласт работ отечественных и зарубежных авторов.

Т. Н. Поповой удалось в небольшом по объему, но насыщенном новой ценной информацией разделе «Дисциплинарное сообщество русистов: кафедральная корпорация» раскрыть проблему становления и развития сообщества преподавателей российской истории в Императорском Новороссийском университете, представить модель анализа такого сообщества на различных институциональных уровнях.

Подводя итог, хочется подчеркнуть, что новая монография «Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика», автором которой является историк и историограф Т. Н. Попова, возвращает нас к проблеме традиций и новаций в историческом образовании Украины, пропагандирует научное творчество, отстаивает приоритет теоретико-методологической основы, на которую может и должна ориентироваться практика ученого. Это исследование в равной мере может быть полезным состоявшимся ученым, молодым преподавателям и студентам, а также всем, кто хочет глубже понять и почувствовать особенности биографического жанра.

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130268](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130268)

Прокопенко Людмила Іванівна,

кандидат культурології,
доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційних наук
Київського національного університету культури і мистецтв
вул. Чигоріна 14, м. Київ, 01042, Україна
тел.: (044) 285 74 12
e-mail: granchakt@ukr.net

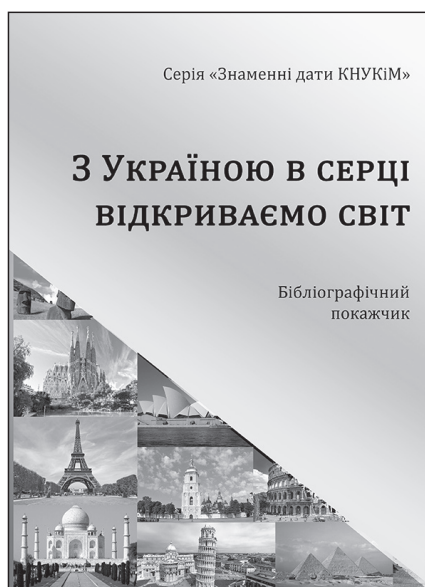
**РЕЦЕНЗІЯ НА БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОСІБНИК «З
УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ ВІДКРИВАЄМО СВІТ» (ДО 20-РІЧЧЯ
КАФЕДРИ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ І
МИСТЕЦТВ)**

З Україною в серці відкриваємо світ: до 20-річчя кафедри міжнародного туризму КНУКіМ : бібліогр. покажч. / уклад.: О. О. Скаченко, О. Ф. Омеляненко-Наїбуліна, Л. М. Устименко ; редкол.: Ю. І. Горбань, В. С. Антоненко, А. М. Гаврилюк, Т. І. Ткаченко ; М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2017. – 194 с.

У 2018 р. Київський національний університет культури і мистецтв (далі – КНУКіМ) відзначає 50-ту річницю свого існування. Тож узагальнення результатів наукової, педагогічної, науково-дослідної діяльності Вишу є вагомими у підведенні півстолітнього існування закладу. Зокрема, історія становлення та розвитку основних віх діяльності факультетів, кафедр університету знаходить

своє відображення на сторінках бібліографічних видань наукової бібліотеки КНУКіМ. Науково-дослідна робота колективу бібліотеки спрямована на узагальнення, бібліографування, упорядкування матеріалів діяльності професорсько-викладацького складу університету та їх внеску у розвиток науки і культури. Систематизація інформації здійснюється у межах підтеми «Знаменні дати університету». Тож, до 20-річчя кафедри міжнародного туризму КНУКіМ колективом бібліотеки підготовлено бібліографічний посібник «З Україною в серці відкриваємо світ».

Рецензована праця «З Україною в серці відкриваємо світ» знайомить читача з основними етапами становлення, розвитку

та сьогодення однієї із перших, серед створених у вітчизняних вишах кафедр – кафедри міжнародного туризму КНУКіМ, яка входить у 5-ку кращих кафедр України зазначеної галузі.

У бібліографічному посібнику «З Україною в серці відкриваємо світ» із серії «Знаменні дати КНУКіМ» (випуск 4-й) підготовлено бібліографічні довідки та перелік основних наукових публікацій науково-педагогічних працівників кафедри міжнародного туризму, які стояли біля витоків її створення.

У покажчику систематизовано та всебічно розкрито інформацію про наукову, навчальну, проектну діяльність кафедри, а також подано описи окремих видань, публікацій у періодичних, продовжуваних виданнях, збірниках матеріалів наукових конференцій тощо. Бібліографічний покажчик включає праці, що опубліковані під час роботи авторів на різних посадах у КНУКіМ. Загалом внесено 520 записів.

Бібліографічний покажчик складається із 4-х розділів, довідкового апарату, додатків і вирізняється високою інформативністю. Довідковий апарат містить наступні розділи: передмову «Від укладачів», «Іменний покажчик», «Покажчик проектів», «Список скорочень періодичних видань», «Список скорочень назв установ та організацій», зміст.

Розділи «Історія та сьогодення», «Успішні випускники кафедри» розкривають внесок окремих персоналій у становлення кафедри міжнародного туризму. Зокрема, у розділі «Історія та сьогодення» аналізуються витoki створення кафедри, основні напрями її діяльності та внесок професорсько-викладацького складу у розвиток кафедри кінця 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст., що відображено у матеріалах-спогадах В. С. Антоненко, Т. І. Ткаченко, Л. М. Устименко, О. О. Любіцевої, В. І. Стафійчука, С. Я. Ольговського.

У другому розділі «Проектна діяльність кафедри» узагальнено та систематизовано інформацію про проектну діяльність кафедри, яка спрямована на маркетингові дослідження туристичних ринків світу, організацію культурно-освітнього потенціалу туризму у сфері дозвілля, позиціонування та популяризацію туристичного іміджу України. Основні напрями формування і реалізації цих напрямів висвітлені у публікаціях Г. В. Вишневської, А. М. Гаврилюк, Т. І. Ткаченко, Л. М. Устименко.

Третій розділ «Друковані праці викладачів» містить біографічні довідки та перелік основних праць професорсько-викладацького складу кафедри, що свідчить про результати науково-творчої діяльності у напрямку туристичної галузі протягом 1997–2017 рр. Біографічні довідки інформують читача про науковців кафедри, які стояли біля витоків її створення та здійснили вагомий внесок в організаційну, навчальну та наукову роботу.

Четвертий розділ «Публікації про діяльність кафедри» вміщує перелік публікацій та веббіографію про наукові, просвітницькі заходи і події у науково-творчій діяльності кафедри.

Додатки відображають світлини із науково-творчого, дозвілєвого та туристичного життя кафедри. У виданні чітко структурована та логічно упорядкована бібліографія наукових матеріалів.

Рецензоване видання є цінним джерелом інформації, у якому відображені фактографічні матеріали про роботу Кафедри університету впродовж її 20 років існування. Включені матеріали дають уявлення про діяльність кафедри за різними напрямками і формами роботи означеного періоду.

Виходячи з читацького призначення бібліографічного покажчика, основними принципами відбору матеріалів є: науковість, повнота та достовірність.

На нашу думку, бібліографічний покажчик, підготовлений фахівцями наукової бібліотеки КНУКіМ, є ґрунтовним науково-практичним доробком, який сприятиме збагаченню історії університету та підвищенню його іміджу, а також буде цікавим викладачам, аспірантам, студентам та дослідникам у пошуку нової інформації у сфері науки і культури. І у цьому необхідно відзначити безперечну заслугу упорядників покажчика. Тож, безсумнівно, він може бути рекомендованим до друку.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство» є науковим виданням, яке було засновано у 2007 р. та офіційно зареєстроване як засіб масової інформації з загальнодержавною сферою розповсюдження. Свідомство про державну реєстрацію КВ № 14854-3825Р від 08.10.2007. Видання включене до переліку друкованих наукових фахових видань України в галузі історичних наук (Наказ МОН № 996 від 11.07.17 р.), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт.

Проблематика журналу:

- ☐ дослідження з історії бібліотеки, формування її фонду, зокрема фонду стародруків та рідкісних видань;
- ☐ вивчення особистих книжкових колекцій (як іменних фондів, так і розпорошених колекцій), рукописних та архівних матеріалів;
- ☐ розкриття та вивчення фонду бібліотек вищих учбових закладів шляхом бібліографічних розвідок;
- ☐ дослідження у галузі бібліотечної біографістики;
- ☐ розгляд перспективних напрямків діяльності бібліотеки в умовах інформатизації суспільства;
- ☐ огляди нових наукових видань.

Журнал здійснює наступні типи публікацій:

- ☐ наукові статті
- ☐ короткі повідомлення
- ☐ рецензії.

Статті публікуються українською, російською та англійською мовами.

Рукописи статей, які подаються до редакції, повинні відповідати вимогам Постанови Президії ВАК №7-05/1 від 15.01.2003 «Про підвищення вимог до професійних видань, внесених до переліку ВАК України» та «Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», затвердженого Наказом МОН України № 32 від 15.01.2018. Оригінальна стаття має складатися з наступних елементів: постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі і на які спирається автор; виділення невирішених проблем, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

«Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство» видається із періодичністю два рази на рік.

Термін подання рукописів:

- до 15 квітня кожного року
- до 15 жовтня кожного року

Технічні вимоги:

- загальний обсяг статті – до 20 сторінок;
загальний обсяг короткого повідомлення – до 6 сторінок.
- стандарти: бумага формату А 4; шрифт набору Times New Roman; назва, текст статті, додатки: кегль 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,5; відомості про автора, анотації, ключові слова, резюме, список літератури: кегль 11 pt, міжрядковий інтервал – 1; поля: ліве – 30 мм, праве – 15 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм; сторінки без нумерації.

До редакції «Вісника...» подається:

- друкований примірник, підписаний авторами;
- електронна версія на будь-якому електронному носії у форматі Microsoft Word;
- на окремому аркуші – відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові; вчений ступінь, вчене звання; назва, адреса, телефон установи, де працює автор; контактний телефон, поштова чи електронна адреса для співпраці.

Оформлення та послідовність розташування обов'язкових складових статті згідно ДСТУ 7152:2010 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» та вимогами міжнародних наукометричних баз даних.

Індекс УДК

Ідентифікатор DOI

Інформація про авторів набирається у наступній послідовності: прізвище, ім'я, по-батькові; наукове звання та посада; назва, адреса та телефон установи, де працює автор; електронна адреса автора; інформація щодо авторського ідентифікатора (ORCID, Resercher ID тощо) (кегль 11).

Назва статті повинна точно відбивати зміст дослідження (прописні букви, кегль 12).

Анотація мовою оригіналу друкується перед початком статті (11 кегль) та російською мовою після тексту статті. Виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним (близько 50 слів).

Авторське резюме друкується після тексту статті обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова; зміст повинен повністю відбивати зміст статті, але в скороченому варіанті. Публікація українською супроводжується резюме англійською мовою. Публікація російською мовою супроводжується резюме українською та англійською мовами. Публікація англійською супроводжується резюме українською мовою.

Структура авторського резюме повторює структуру статті та містить:

- предмет, тема, ціль роботи (Purpose);
- метод чи методологія проведення роботи (Methodology);
- результат роботи (Finding);
- галузь застосування результатів (Practical value);
- висновки (Results).

Для можливості перевірки редакцією «Вісника» правильності перекладу резюме англійською мовою потрібно надсилати також і оригінальну версію, з якої здійснювався переклад (російський або український аналог).

Ключові слова (українською, російською та англійською) повинні бути лаконічними, відбивати основні терміни, поняття та прізвища осіб, про яких йдеться у статті. Це можуть бути слова та словосполучення. Друкуються після анотації мовою оригіналу та двома іншими мовами після резюме.

Текст статті.

Примітки (якщо вони є) розміщують безпосередньо після основного тексту. Бібліографічні посилання (при наявності) оформлюються за ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила».

Список використаної літератури, що приводиться наприкінці публікації, містить список джерел, на які посилається автор.

Список літератури до публікації подавати у наступній послідовності:

1) список літератури в традиційному варіанті із заголовком «Список використаної літератури», чи «Список використаних джерел», чи «Список використаних джерел та літератури». Відомості про джерела повинні розташовуватися в алфавітному порядку (архівні документи виносяться на початок списку) й бути оформлені у відповідності з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (кегель 11). Див. зразки оформлення: <http://lib.onu.edu.ua/ua/gost/>

2) транслітерований та перекладений англійською список літератури з дотриманням вимог міжнародних стандартів оформлення бібліографічних посилань із заголовком **References**:

- транслітерація кирилиці латиницею:
 - українська мова. Постанова КМ України від 27 січня 2010 року № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» затверджує офіційну транслітерацію українського алфавіту латини-

цею, встановлює діючі правила транслітерації прізвищ та імен громадян України латиницею у закордонних паспортах;

- російська мова. Використовувати правила транслітерації Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

- при оформленні посилань використовувати видозмінений бібліографічний стиль Harvard:

- **автори** – транслітерація

- **назва статті** – транслітерація [переклад англійською]

- **назва джерела** – транслітерація – курсивом (якщо видання має офіційно прийняту назву англійською, то вказувати її, якщо ні – транслітерацію за ISSN, а не довільний переклад)

- **місце видання** – переклад англійською

- **рік, номер, сторінки** – переклад англійською

- знаки «. –» замінити на «.» або «,»; знаки «/», «//» не використовувати.

П р и к л а д :

Zagurenko A. G., Korotovskikh V. A., Kolesnikov A. A., Timonov A. V., Kardymon D. V. Tekhnikoekonomicheskaya optimizatsiya dizaina gidrorazryva plasta [Techno-economic optimization of the design of hydraulic fracturing]. *Neftyanoye khozyaistvo*, 2008, no. 11, pp. 54-57.

Обов'язково до кожної цитованої публікації необхідно надавати ідентифікатор DOI (перевірка наявності DOI: <https://search.crossref.org/>).

Більш детально з прикладами оформлення можна ознайомитись на офіційному сайті «Вісника» у розділі «Подання»:

<http://vislib.onu.edu.ua/about/submissions#onlineSubmissions>

Дата надходження статті до редакції (проставляється редакцією).

Додаток (якщо він є) (кегль 12).

Тексти архівних документів чи витяги з інших документів у тексті статті набирати 11 кеглем.

Відомості про продовження публікації наводять в кінці кожної частини «Продовження (Закінчення) у наступному випуску». На сторінці з початком кожної частини в підрядній примітці чи перед текстом – «Продовження (Закінчення). Початок див. ...».

Посилання на використані джерела в тексті статті подавати тільки у квадратних дужках, наприклад [1], [1, 6]. Посилання на конкретні сторінки наводити після номера джерела, через кому (з маленької букви «с.»), далі її номер (наприклад: [1, с. 5]). Не подавати в тексті розгорнутих посилань, таких як (Іванов А. П. Вступ до мовознавства. – Київ, 2000. – С. 54).

Не робити посторінкових посилань.

Ілюстрації подавати в окремій папці у форматі JPG чи TIF з обов'язковим зазначенням місця їх розташування в тексті статті. Список ілюстрацій слід подавати в окремому файлі у форматі Microsoft Word.

Редакційна колегія залишає за собою право на редакційну правку рукописів.

Гонорар за опубліковані роботи авторам не сплачується, друкований примірник не видається.

Статті до редакційної колегії серії журналу приймаються:

- за адресою:
Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вул. Преображенська, 24, 65082, м. Одеса, Україна
- електронною поштою за адресою:
visn_bibl@onu.edu.ua
- через офіційний сайт видання <http://vislib.onu.edu.ua/> (для того, щоб мати можливість подавати статті через сайт необхідно зареєструватись <http://vislib.onu.edu.ua/login>).

Рукописи статей та електронні носії авторам не повертаються.

Офіційний сайт видання «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство» <http://vislib.onu.edu.ua>.

Українською, російською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Адреса редколегії серії:
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082
Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

Верстка В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 15.06.2018 р. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 18,72.

Тираж 100 прим. Зам. № 432.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна

Тел.: (048) 723 28 39

e-mail: druk@onu.edu.ua